ТЕОФІЛ
ГОРНИКЕВИЧ

ВІДЕНЬ ЦАРГОРОД АТЕНИ

ПОДОРОЖНІ ЗАПИСКИ

Українське Католицьке В-тво
в Мінхені 1964.

diasporiana.org.ua

Теофіл Горникевич

Відень — Царгород — Атени

ПОДОРОЖНІ ЗАПИСКИ

Українське Католицьке Видавництво

На чужині, 1964

Моїм Незабутнім Батькам, Отцю Теофілеві та Наталії з Долинських, як вияв удяки за виховання в любові теж і до клясичного світу.

Супровідне слово

Якщо я рішився помістити друком мої „Подорожні Записки" спершу як фейлетони в українському часописі „Америка", а опісля й видати їх окремою книжкою, то вчинив я це виключно з почуття обов'язку супроти всіх цих Українців, яким не судилось бачити і переживати описані мною країни.

При цьому я керувався подвійною ідеєю, а саме: щоб ця моя книжка стала майбутньому українському звиджувачеві описаних мною країн певного роду провідником цими країнами та водночас і коротеньким уведенням у поняття прегарної грецької мітології.

Дякую теж зі щирого серця всім цим численним ВШ. Читачам за їхню прихильну оцінку моїх „Подорожніх Записок", а зокрема ВПанам: проф. д-ру В. Левові і проф. д-ру Т. Мацькову за їхню заохоту видати ці мої „Подорожні Записки" окремою книжкою, щоб таким чином тією моєю скромною працею збагатити нашу доволі вбогу подорожню літературу і мемуаристику.

Автор

Відень, 5. вересня 1963 р.

Перша частина

І мрії сповняються

Життя готовить різні несподіванки: малі й великі, приємні й менше приємні. Мені зготовило воно дуже велику несподіванку в формі сповнення одного з найгарячіших бажань мого життя.

Я, ще як гімназійний учень, мріяв не раз про те, щоб міг колись звидіти тісно зв'язаний з історією України Царгород. Також любив я мріяти і про соняшну Гелладу з її чудовою мітологією, її героями і всіми тими старинними місцевинами, про які я ще гімназійним учнем багато чув на лекціях клясичної філології.

Я, одначе, аж надто ясно здавав собі з цього справу, що, серед наших тодішніх галицьких обставин, такі мої бажання-мрії остануться назавжди тільки у сфері мрій. Та сталось інакше.

Ось 55 літ пізніше, восени 1958 р., зовсім уже несподівано для мене, запитав мене однодо дня о. д-р В. Ґавліч, ЧСВВ, тоді парох церкви св. Варвари у Відні, чи не мав би я охоту вибратися враз із ним у далеку подорож? Цю подорож мали б ми відбути його добрим, вигідним автом. Її ціль: звидіти Юґославію, европейську частину Туреччини, головно Царгород, опісля гори Атосу і всю Грецію. Час подорожі 5 — 6 тижнів.

Непотрібно й казати, як я зрадів тією пропозицією. Вона ж була однією з найбільш гарячих моїх мрій. І це в товаристві такої любої людини, як о. д-р Ґавліч, якого я перед 23 роками питав при матурі. Від того пам'ятного для мене дня ні на хвилину не покидала мене думка про цю дуже приманливу подорож.

Новий товариш подорожі

Був пим м-ґр Тарас Гунчак, що, як американський громадянин і стипендіят, робив на філософічному факультеті віденського університету докторат з історії.

Ми обидва, як о. д-р Ґавліч, так і я, були тому раді, що п. Гунчак хотів з нами їхати, і це з двох причин: поперше — це зменшувало кошти подорожі, що їх можна було ділити на три частині, а подруге — п. Гунчак умів шоферувати, що, у великій мірі, мало опісля під час подорожі відтяжувати о. д-ра Ґавліча.

Наш новий товариш подорожі виявився опісля справді цінним супутником через його знамените ведення автом.

Приготування до подорожі

Зараз же таки весною 1959 р. почали ми, так сказати б, вступні приготування до цієї будь-що-будь поважної подорожі. Насамперед усталили ми на основі Бедекера трасу, що виносила понад 9.000 км. Опісля почали студіювати відповідну літературу, якою у великій мірі о. д-р Ґавліч, як історик, нас забезпечував.

Заходи про дозвіл на звидження Атосу

Особливших заходів вимагала справа дозволу на звидження Атосу. Бо хоч Атос є самостійною чернечою республікою, то все таки дозвіл на в'їзд не дає чернеча влада, тільки грецький губернатор у Солуні. Прохання дозволу на в'їзд треба нам було вносити через грецьке посольство у Відні.

На наше велике здивування, грецьке посольство, покликуючись на відповідне зарядження грецького уряду, зажадало, щоб ми обидва священики предклали письмову згоду нашої церковної влади, в тім випадку Архиєпископського Ординаріяту у Відні, на запляноване нами оглянення Атосу.

Австрійська ввічливість

Згоду від Ординаріяту ми не тільки одержали, але її навіть виготовлено у французькій мові, бо, як нам єпископ-суфраґан д-р Штрайт із питомою віденцям увічливістю заявив, — годі вимагати, щоб у Греції розуміли німецьку мову.

І ми внесли прохання та ждали на позитивне його полагодження, про що нас запевнили в грецькому посольстві.

Непередбачені труднощі

Яке ж, одначе, було наше розчарування, коли ми, напередодні нашого виїзду з Відня, одержали з грецького посольства відповідь, що тільки п. Гунчак одержав із Солуня дозвіл на в'їзд на Атос. Для нас, священиків, має дати дозвіл грецький православний патріярх у Царгороді. У грецькому посольстві нам порадили, щоб ми цю справу особисто поладнали у грецького губернатора в Солуні, куди ми й так маємо їхати.

Від'їзд із Відня

Вже наступного дня ранком, а було це 25. 8. 1959 р., ми вибрались — в ім'я Боже — в цю далеку подорож. Погода була прегарна і відповідно до цього — наш настрій. Дорога вела через Вінер-Нойштадт і прегарний Семерінґ, це 980 м. високий альпейський просмик із дуже по-мистецькому побудованою дорогою, як теж славним, пер-

шим у світі, на дуже численних віядуктах, побудованим залізничим шляхом, що пробігає доволі стрімко узбіччям Альп.

Після тригодинної їзди, ми приїхали до Ґрацу, столиці зеленої Стирії. Після короткої перерви на обід, ми вирушили в напрямі недалекої юґославської границі, яку ми осягнули по більш ніж одногодинній їзді.

На юґославській границі

Полагодження граничних формальностей по австрійському боці виявилось тільки звичайною формальністю і не тривало довше як пів мінути. Натомість на юґославській граничній станиці Шентільо тягнулося воно, здавалось, у безконечність.

Тут мусів кожний з нас не тільки віддати одержаний у юґославській амбасаді у Відні, забезпечений у знімок квиток на „улазну візу", т. зн. дозвіл на в'їзд, але й докладно виповнити в трьох примірниках формулярі з дуже багато питаннями. Тривало це все понад дві години, сонце жарило немилосердно, а час довжився.

От ми й усвідомили собі, що стоїмо на порозі комуністичної держави, країни „проґресивного соціялізму і культури"... А не треба при цьому забувати, що комуністичний режим у державі Тіта, це ще „рай" у порівнянні з режимом інших комуністичних країн за „Залізною Заслоною".

Тіто у насвітленні католицьких священиків

Про це мали ми нагоду переконатися під час наших розмов із католицькими священиками в Юґославії. Всі вони однозгідно заявляли, що вони є за Тітом із цієї причини, що кожний, хто по ньому прийде, буде гірший, і почне „вичищувати" комунізм з усіх „буржуазних залишків". Тіто, мовляв, уже застарий на це і він усе таки людина західнього покрою. Зрештою, Тіто — це одинокий червоний диктатор, що став ним не з ласки Москви, отже й не мусить занадто оглядатися на бажання цього „червоного Риму".

Це все правда. А мені при цьому чомусь нагадалася ось така весела історія: В одному селі біля Дрогобича (Зах. Україна), багатому в нафтові терени, громада хотіла усунути старого війта, бо він, мовляв, багато громадського майна собі присвоїв. Майже всі радні були за тим, щоб вибрати нового війта. Та ось зголосився до слова старий селянин-господар і каже: „Панове радні! А я є за тим, щоб залишити таки старого війта. Це правда, що він багато дечого чинить, чи чинив, чого чесній людині не годиться чинити. Правда й те, що він усіх своїх дітей за наші, себто громадські, гроші вивінував. Але він уже все це зробив; він старий і більше дітей не має. Та якщо ми сьогодні виберемо іншого, нового війта, так він зачне все це щойно робити. А навіщо нам того?"

„От святу правду старий каже" — сказали в один голос усі радні: „Нехай же залишається старий війт, бо новий може бути ще гірший".

Ось воно, як бачимо, на світі водиться; однаково, чи у великому, чи в малому маштабі.

Протилежність між формалістикою і життям

Вертаючись до тих дуже суворих граничних формальностей, мушу зазначити, що ми водночас і дуже дивувалися. Ми думали, що після виповнення тих об'ємистих граничних формулярів наступить такий же суворий контроль, якщо вже не наших портфелів, то, на всякий випадок, наших подорожніх валіз. Де там, нічого подібного! Перед нашим автом піднеслася поволі гранична рогачка і привітно всміхнений пригранничник дав нам вільну дорогу до царства Тіта.

Дивна протилежність між мертвою формальністю і життям... Була вже 16-та година, як ми, вкінці, вирушили з граничної станиці в Шентільо і подалися дальше на південь.

Ціллю нашої дороги цього дня були Крижівці біля Заґребу, місце резиденції нашого українського греко католицького єпископа Преосв. Гавриїла Букатка.

Дуже поганою, майже польовою, дорогою, ми добились під вечір до Крижівців. Преосв. єпископа ми не застали вдома, бо Він виїхав саме до Далмації і мав повернутись щойно через тиждень. Одначе, Сестри Служебниці, що завідують єпископською палатою і, як звичайні робітниці, управляють приналежне до неї поле (більшу частину поля, як також і винниці удержавлено), прийняли нас незвичайно сердечно, гостили якнайкраще і просили нас заночувати.

Мабуть, ця загально знана сердечність і велика гостинність Преосв. Букатка перейшла на все його довкілля; бо не тільки Сестри і два брати Салезіяни, що там постійно живуть, але взагалі всі, кого ми там тоді зустріли, відзначались тією великою гостинністю.

Як місце осідку гр.-кат. єпископа, Крижівці мусіли колись бути доволі великою місцевістю. Тепер вони роблять враження звичайного більшого села з однією, вкритою грубою верствою пороху, вулицею. Вночі панує там крайня пітьма. Тільки одноповерхова єпископська палата доволі простора, але частинно замешкана приватними мешканцями.

В забудованнях палати є також і катедральна церква. Вона невелика, але надзвичайно гарна. Все її внутрішнє урядження в українсько-візантійському стилі мерехтить багатством золота.

В Крижівцях є теж і Сестри Василіянки, але вони вже наполовину почуваються Хорватками. Натомість Сестри Служебниці, що обслуговують церкву і домівку єпископа, почувають себе цілковито Українками.

Через те, що ми, обидва священики, мали вже о 6-ій год. ранку служити для Сестер св. Літургію, тому ми не засиджувались довго і, на наше прохання, ми одержали спільну кімнату на нічліг. Вона безпосередньо сусідувала з церквою, як теж із гарно побудованою каплицею.

Ми були втомлені дорогою, тому й радо пішли доволі рано спати і таки скоро заснули.

Другого дня вранці, по Службі Божій, всі три ми поснідали і збирались в дальшу путь. Сестри сердечно нас просили, щоб ми у поворотній дорозі знову відвідали Крижівці. Вони запевняли, що Преосв. Букатко буде тоді вже певно вдома і буде тішитися нашими відвідинами.

Ми ще раз подякували Сестрам за сердечну гостинність і, попрощавшись, поїхали в напрямі Заґребу.

У Заґребі, столиці Хорватії

При веселій гутірці ми приїхали після однієї години їзди до Заґребу, столиці Хорватії, що лежить на північ від недалекої річки Сави. Заґреб має 400.000 населення і є другим по Білгороді найбільшим містом Юґославії. Місто ділиться на Долішній Заґреб, що є торговельним центром міста, і на Горішній Заґреб, що є осідком державних і міських установ. Тут лежить теж і гр.-кат. духовна семінарія, яку ми власне хотіли оглянути. На жаль, були це ще шкільні вакації, й тому ми нікого з Отців настоятелів не застали. Одначе, дуже чемна й услужлива настоятелька Сестер Служебниць, що ведуть кухню духовної семінарії, радо провела нас по цілій семінарії та завела до семінарійної церкви. Церква гарна, але не так багато вивінувана, як та у Крижівцях.

Заґреб робить своєю чистотою і зеленню дуже гарне враження. Тут, у Заґребі, довелось нам перший раз ствердити, з чим ми майже ввесь час нашої далекої подорожі стрічалися, що жителі тих місцевостей або країн чують велику симпатію до Австрійців, а зокрема до віденців.

Як тільки прохожі побачили на нашому авті знак „А" і „В", т. зн. Австрія, Відень, прибігли до нас, дуже радо розмовляли з нами, та давали нам указівки і поради. Бували також і часті випадки, що людина, в якої ми просили за певними вказівками і спрямуванням, всідала до авта і з найбільшою готовістю й услужливістю провадила, куди нам було треба. Це приємне почуття великої симпатії не тільки облегшувало, але й дуже уприємнювало нам подорож. А зокрема мене, ще старого, а тепер знову „відновленого" австрійського громадянина, сповняло це певного роду гордістю, яку я навіть не намагався ховати перед моїми супутниками „американцями".

Не раз, при нагодах таких спонтанних виявів супроти Австрії, смішно мені доводилось думати про це, як часто різного роду „визвольники" народів називають колишню цісарську Австрію „тюрмою народів".

Із Заґребу ми подались у південно-східньому напрямі, вже прямо до Беоґраду. Дорога добра, асфальтова, одинока в Юґославії т. зв. автострада.

Моя неприємна пригода і перша кара

Ми проїхали вже були 80 км. автострадою, коли я сягнув рукою у мій наплечник по „єрейський часослов" (момитовник). Із правдивим переляком ствердив я, що я не тільки цей часослов і течку з моїми церковними речами, але теж і подорожню аптечку, як і коробку з потрібними в дорозі речами, забув у Крижівцях. Це було для мене незвичайно неприємне. Не було іншої ради, як тільки вертатись до Крижівців, накладаючи ось так 160 км. дороги, при втраті майже трьох годин часу.

За кару я мусів заплатити кошти бензини за 160 км. Не мав я причини протестувати, бо провина була по моєму боці, а кара справедлива. Зрештою, так рішив „бос" і на тому кінець.

Нічна візита в манастирі Отців Лазаристів у Беоґраді

Наслідком утрати трьох годин часу з приводу нашого примусового повороту до Крижівців, ми приїхали до Београду щойно о 20-ій год. З дуже великим трудом і остаточно тільки з допомогою „пілота", що присівся до нас, допитались ми до манастиря Отців Лазаристів, у яких ми мали заночувати. Тут уже, як це у всіх манастирях водиться, всі спали. Ми, одначе, були приємно вражені щирою гостинністю, з якою нас тут прийняли. Не тільки на нічліг, але й ще дещо теплого в манастирській кухні „наборзо" для нас приготовили.

Беоґрад

Наступного дня рано, по Службі Божій у гарній церкві Отців Лазаристів і після снідання в них, ми поїхали оглядати місто. Не можу при цьому не згадати нашого великого здивування, коли на нашого провідника по Беоґраді зголосився не хто інший, а сам провінціял Отців Лазаристів. Мимоволі насувались різні згадки і порівняння... А він, о. провінціял, сповняв свою ролю нашого провідника з беззастережною готовістю фахового провідника, а рівночасно з сердечністю щирого друга.

Де ж шукати причину чи джерело тієї великої ввічливости? Отець провінціял нам це сам сказав: він був 30 літ місіонарем у Китаї. Там він і навчився цього.

Беоґрад, що в сербсько-хорватській мові означає Біле місто, і є во-

но столицею „Юґославської Федеративної Республіки" й одочасно столицею „Народної Сербської Республіки". Зі своїми 500.000 мешканцями Беоґрад є найбільшим містом Юґославії.

Коротка історія Беоґраду

Це місто заклали ще Римляни і воно звалося тоді „Сінґідунум". Воно положене дуже мальовничо на високому правому березі могутнього в цьому місці вже Дунаю (750 мет. ширини), до якого саме тут уливається річка Сава (400 мет. ширини). У місці, де вливається Сава до Дунаю, на високій вапняковій скелі, стоїть твердиня „Калемагдан", яку побудували також іще Римляни, а яку в пізніші часи, відповідно до воєнних потреб, розбудовано і яка під час сербсько-турецьких воєн відіграла дуже важну ролю. Бо в ті часи лівий берег Дунаю був уже турецький. Перед входом до твердині стоїть тепер 5 мет. високий „Пам'ятник Перемоги", що представляє зверненого в сторону Туреччини юнака з соколом на лівій руці.

Беоґрад у час воєнних дій другої світової війни дуже знищено; тепер, у великій мірі, вже відбудовано у зовсім модерному стилі, і наслідком того безпосередньо біля 6 — 11-поверхових новітніх будівель стоять старі, скромні, звичайні низенькі доми. Вулиці чисті, в більшості прямі. В різних частинах міста є три гарні парки.

Беоґрад є осідком сербського православного патріярха, як теж і римо-католицького архиєпископа. Палата патріярха дуже гарна, вся з білого мармуру, побудована у візантійському стилі. Напроти палати стоїть православна катедральна церква з високою барокковою вежею. Всередині церкви находяться вартісний іконостас і гробниці князів Мілоша і Михайла Обреновичів.

У столиці Юґославії є ще й більше церков, між іншими, церква св. Марка з гробницями короля Олександра І., з династії Обреновичів, і його дружини Драги, замордованих у 1903 р. як жертви заговору офіцерів. Тут же і російсько-православна церква св. Тройці, збудована 1925 р. російським білоґвардійським генералом Вранґлем. Він помер у Беоґраді і його гробниця находиться в тій церкві.

Беоґрад має теж гарно збудований університет, університетську і національну бібліотеки з 400.000 томами, академію наук, політехніку, національний театр і два дуже гарні музеї.

Була вже одинадцята година, коли ми покинули Беоґрад, і подалися далі на південь. Ціллю нашої подорожі того дня було місто Лєсковач, віддалене біля 310 км. від Беоґраду. Отже, треба було спішитися, поготів по дорозі ми хотіли оглянути церкву св. Юрія в Тополі. Це вимагало не так великого накладу дороги, як більше часу на оглянення цієї славної церкви.

Тополя, це маленьке містечко з 5.000 населення, положене біля

30 км. праворуч від головної дороги, що веде з Беоґраду до Скопльє. А важне те містечко тим, що, під час повстання проти Турків 1804 — 1813 рр., воно якраз було осідком головної квартири сербського борця за волю й вождя сербських повстанців, а пізніше першого сербського князя, Караджорджія.

Церква св. Юрія в Тополі

Тут на верху густо залісненого, 343 мет. високого, горба стоїть славна, у стилі середньовічних сербських манастирів побудована церква св. Юрія (св. Джордже). Вона вся з білого мармуру.

Ми знали, що в тій церкві, як теж і в катакомбах під нею, є гробниці князя Караджорджія і членів започаткованої ним династії Караджорджевичів; ми чули теж і те, що в тій церкві мають бути дуже гарні мозаїки. Але стільки краси, яку ми тут побачили, ніяк не сподівалися. Вже прегарна мозаїкова ікона св. Юрія на коні, над головним входом до церкви, робить на тлі лісової зелені велике враження. — Цю церкву обернено за комуністичної влади в державний музей і тому при вході до неї треба купити вступний квиток.

Ввійшовши до церкви, ми були очаровані її красою. Тільки подумати: цілісінька церква, всі її стіни і нави вкриті пречудовими мозаїками, що в мозаїці є виконаними копіями фресків стародавніх сербських манастирів 13 і 14 століть.

Під час моїх подорожей Европою, я бачив тільки ще дві церкві, мозаїки яких зробили на мене таке могутнє враження, а саме: церква св. Віталія в Равенні (місто з горішній Італії) і церква св. Марка у Венеції. Правда, мозаїки в церкві св. Віталія ориґінальні і походять із 6 ст., а ці в Тополі є, як сказано, в мозаїці виконані копії фресків із 13 і 14 ст. Але, це, на мою думку, зовсім не обезцінює їхньої справдішньої краси, ні їхнього мистецького виконання. Адже й славні напрестольні образи в церкві св. Петра в Римі є побільшеними, в мозаїці виконаними, копіями олійних образів, ориґінали яких знаходяться в більшості у церкві с. Марія Делї Анджелі і в Палаті „Консерваторів" на Капітолі в Римі. Одначе, нікому й на думку не спаде оспорювати мистецьке виконання і красу цих мозаїкових копій.

Щойно по хвилині ми немов очуняли від враження тієї краси та стали оглядати цю пречудову церкву, як також її катакомби з багатьма саркофагами Караджорджевичів. Стіни і склепіння тих саркофагів украшені теж дуже гарними мозаїками, що в півприсмерку захованого електричного освітлення мерехтять так само, як і ті в церкві, райдужними красками і золотом.

Як пристрасний аматор-фотограф почав я утривалювати для нас бодай дещо з цієї краси у виді кольорових діяпозитивів, не зважачи на те, що за кожний знімок треба було платити по 100 динарів, отже 0,23 доляра.

Комуністичні режими, як з усім, так теж і тут, у випадку нашого фотографування, поступають просто і з комерційним обрахунком: у всій Европі (за виїмком Туреччини) готові, а навіть у проєкційні рамки оправлені, кольорові діяпозитиви коштують 6 — 7 австрійських шілінґів, отже яких 0,23 доляра, а вони кажуть собі платити стільки само лише за право фотографувати і то за кожний знімок окремо.

Та я, в цьому випадку, радо платив, щоб таким способом і собі самому любуватися цією красою і іншим її показати.

В дорозі до Нішу

Час наглив. Це було вже сполудні, а ми мали до Лєсковач, де хотіли заночувати, понад 300 км. дороги. І то поганої дороги. Бо тільки від австрійської границі до Беоґраду веде т. зв. „автострада", т. зн. у нашому розумінні асфальтова дорога, а дальше вже звичайна, якою не можна розвинути великої скорості.

Через Крагуєвич, Свєтозарево і Пояте прямуємо до Нішу, звідкіля вже недалеко, яких 50 км., до Лєсковач.

Дорога „шутрована", але добра. Околиці, це горбовина доволі вбога на управну почву: в більшості овечі пасовиська, а то й мокляки. Мимоволі насувається думка, що кожна державна влада, яка б і не існувала на тих землях, великого вкладу праці і багато грошей мусітиме ще видати от хочби, скажім, для меліорації піль і пасовиськ.

Містечка і села, якими проїздимо, доволі далеко від себе віддалені. Людність дуже ввічлива; кожна дитина приязно здоровить кивком руки.

Вже вечоріло, як ми приїхали до Нішу. Це місто має 70.000 населення і є одним із найважніших торговельно-промислових міст Юґославії. Під історичним оглядом є хіба тим замітне, що саме тут прийшов на світ цісар Константин Великий.

Вже вечоріло, тому не задержувались тут довше, а поспішали до Лєсковач.

У Лєсковачі

Дорога погана; тому вже була ніч, як ми прибули до Лєсковач, містечка з 25.000 населення. Ми дуже здивувалися, бо в'їхали сюди прямо в людське муравлище. Людей, головно молоді, дівчат і хлопців стільки, що ми зовсім не могли дальше їхати. А вони, як звичайно молодь, сміючись і жартуючи, обступили наше авто, цікаво приглядаючись до нього, а ще більше до нас.

Та ось підійшов до нас поліціянт, сторож публічного порядку. На наші питання, чому стільки людей на вулиці, пояснив нам, що це звичайна щовечірня променада, у час якої не вільно їхати цими вулицями.

От ми вперше побачили цього роду вечірню променаду. Вона

масою її учасників, а головно святочно вдягненими дівчатами і хлопцями, веселою і доволі голосною гутіркою, жартами і безжурним сміхом, нам навіть так дуже подобалася, що п. Гунчак, наш супутник, починаючи з того вечора під час нашої дальшої подорожі Юґославією та Грецією, дуже радо й сам брав у них участь. Бо вони, ці променади, це загальний звичай не тільки в Юґославії, але також і в цілій Греції. Й то не тільки по містах, а й по селах, та навіть і в найменших оселях. Ми бачили не раз у Греції, головно в горах, оселі, що мали тільки 3 — 4 хати, але ввечорі все таки дві, три пари, святочно вдягнені, проходжувалися.

Ну, що ж? „Що край, то обичай". Але, я думаю, що це направду гарний звичай: по цілоденній праці і трудах трохи веселости й забуття про сіру буденщину. А втім, і молодь має справді гарну нагоду взаємно себе пізнати.

Та це вже мої пізніші думки, а покищо ми стояли серед вулиці, заблькованi променадою. А це вже була пізня ніч. Нам треба було найперше оглянутися за нічлігом. Та якже ж тут поїдеш?! Одначе, згаданий уже вище дуже ввічливий поліціянт дав нам провідника в особі, як опісля виявилося, банкового урядовця, і дозволив нам їхати крізь цю веселу, безжурну юрбу до найближчого готелю, призначеного для туристів.

Так ми черепашним кроком пробивались нашим автом дальше вперед. На наше щастя, готель находився зараз таки за рогом вулиці. Тільки нам треба було на розі вулиці задержатись і піти довідатися, чи в готелі є три вільні ліжка. Але й тут нам сприяла зичлива доля і ми знайшли дві вільні кімнаті.

Мистецтво „говорення" — руками й ногами

Читачі будуть цікаві, якою це мовою ми порозумівалися під час нашої подорожі не тільки в Юґославії, але взагалі в чужих країнах, із місцевим населенням.

Воно було так: в Юґославії в готелях, призначених для туристів (це звичайно порядніші готелі), у приймальній канцелярії говорять по-англійськи. В інших, некомуністичних країнах, як у Греції, Туреччині чи Італії, говорять у готелях переважно по-англійськи і по-французьки: часто теж і по-німецьки. Це в готелях. А так, на вулиці, чи десь у місті (по селах ніде!) часто бувало, що знайшовся хтось, що бодай дещо розумів по-німецьки. Це переважно колишні німецькі воєнно-полонені, а в Юґославії колишні австрійські громадяни. А поза тим, головно в Туреччині, і всюди по селах, треба було говорити, як то кажуть, „руками й ногами". Це „мистецтво" засвоює собі кожний, що відбуває далекі подорожі, доволі скоро. Зрештою, я ще раз переконався, що людина завжди порозуміється з іншою людиною.

Це виключно річ доброї волі, як у приватному співжитті, так також і в політиці...

Юґославські готелі

По перенесенні наших подорожніх валіз до призначених нам кімнат і полагодженні пашпортових формальностей (в Юґославії пашпорти задержує управа готелю аж до хвилини від'їзду їх власників), був я дуже втомлений і таки без вечері поклався спати. Перед тим я викупався у готелевій купальні. Вона була колись доволі модерно влаштована, але тепер дуже запущена.

Мої обидва молоді товариші подорожі пішли на вечерю і — на променаду. Наступного дня хвалилися, що навіть знайшли були дуже добре, майже чорне вино т. зв. „прошеко". Це в Юґославії велика рідкість. З того часу, як там запанував комунізм, мішають різного роду вина разом, навіть біле з червоним.

Щодо готелів, то можу з приємністю ствердити, що всі вони були чисті і вільні від усяких насікомих. Ціни в готелях і в ресторанах менш-більш такі, як усюди в Европі.

Наступного дня ми виїхали з Лєсковач уже вранці, бо дорога перед нами була поганіша. Тільки межи Скопльє і Тіто Велиш була гарна, асфальтова дорога. Це — бач — для любимого вождя. Але вона тягнеться всього тільки 53 км.

Та все таки ми так поспішали, що вже в 11-ій годині були в Скопльє. Це місто, з 130.000 населення, лежить по обох боках річки Вардар, в урожайній, горами оточеній, долині. Скопльє є столицею Македонської Республіки і має стару історію.

Римляни заклали це місто під назвою Скупі і було воно осередком римської провінції Дарданія. Починаючи з 7 ст., воно належало по черзі до Болгарії, Сербії та Туреччини. Опісля Скопльє приділено знову до Сербії і, як таке, належить, починаючи з 1919 р., до „Федеративної Юґославської Республіки".

Скопльє є осідком православного митрополита і римо-католицького архиєпископа. Тут є теж кілька дуже гарних музеїв, як: археологічний з римськими знахідками, далі етнографічний і природничо-науковий, як також і мистецька ґалерія зі старовинними іконами і фресками. В місті є теж кілька мечетів, з яких є найбільший мечет султана Мурата з 14 ст. Напроти цього мечету, по лівому боці вулиці, стоїть, захована в подвір'ї за високим обмурованням, назовні незамітна православна церковця св. Спаса, з дуже гарними по-мистецьки в дереві різьбленим іконостасом і єпископським престолом із 19 ст., твори трьох невідомих мистців.

На високому горбі підноситься понад містом стара твердиня з 6-го ст., давня резиденція сербського царя Стефана Душана.

Останній відтинок юґославської дороги

Після виїзду зі Скопльє, ми дуже втішилися несподівано гарною, асфальтовою, по обох боках деревами обсадженою дорогою. З огляду на те, ми сподівалися ще перед вечором осягнути грецьку границю в Евсоні.

Нас чекало, одначе, дуже велике розчарування. Ця гарна дорога вела, як я вже сказав, тільки до місцевости Тіто Велеш, отже лише 53 км. Опісля, т. зн. дальших 193 км., дорога почала ставатися щораз гіршою й гіршою. Вкінці, останніх майже 80 км., ми мусіли об'їздити полями, бо головна дорога була розкопана, і на тому самому місці будовано нову, асфальтову, може в майбутньому й гарну, але для нас, у нашому теперішньому положенню, зовсім нецікаву. На наше щастя, була тоді прегарна погода, а то були б ми на тих глинястих полях зовсім певно й наше авто лишили.

»Радісно-творча« праця

Питання тільки, коли ця дорога буде готова?! Її будують у час літніх вакацій студенти й студентки юґославських університетів. Вони й самі в розмові з нами глузували з їх „радісно творчої добровільної праці".

Дивлячись на цю їхню роботу, пригадав я собі ще з давніх часів засаду праці маґістратських робітників у Львові, що звучала: „Нє стуй і нє руб!" (Не стій і не роби!). Так само проходить уся „радісно-творча, добровільна" праця в усіх комуністичних країнах...

Уже вечоріло, як ми якось із великим трудом, та ще з більшим риском для авта, видісталися, нарешті, на, щоправда, дуже погану дорогу, але таки на дорогу, якою ми добилися до юґославської граничної станиці.

Знову формулярі

Тут мусіли ми знову переходити всі муки такої самої безнадійно-довгої та безглуздої формалістики, зв'язаної з виповнюванням потрійних формулярів і т. п. Та що вдієш? Ця формалістика — це об'яв, а водночас і велика язва в усіх країнах з комуністичним режимом.

Грецька границя

Уже була темна ніч, як ми проїздили дуже широким граничним поясом між Юґославією та Грецією. Ми їхали зовсім незаселеними, безпросвітно темними полями й лісами. Те, що ми щасливо доїхали до грецької границі, завдячували знаменитим очам п. Гунчака, як теж його вмілому веденню автом.

Тут, на грецькій границі, всі ті граничні формальності тривали, щоправда, не так довго як на юґославській, але це вже була 23-тя година, а наша велика втома і нічний холод довжили час чекання.

Зрештою, не дуже це можна й дивуватися грецьким пригранничникам, якщо вони трохи докланіше приглядаються до тих, що приїздять до них із країни з комуністичним режимом. — Врешті й тут піднеслася вгору гранична рогачка і ми, дякувати Богові, могли дальше їхати.

Зустріч із »земляком«

Тут, на грецькій границі, я зустрів „земляка" за державною приналежністю, як і за місцем замешкання. Це був родовитий віденець, що перед роком залишив Відень і частинно „пер нон стап", а в більшості пішки, пройшов за той час Швайцарію, Францію, Італію, Юґославію і Туреччину, включно з Анатолією. Він вертався знову до Відня і радий був з того, що міг із нами говорити по-німецьки. Він випитував мене про відносини у Відні, про вислід останніх виборів до австрійського парляменту, котра політична партія тепер при владі і т. п. Річ у тому, що він уже рік жодного часопису не читав.

Я, з мого боку, розпитував його про Грецію й Туреччину, куди ми якраз їхали. Він дав мені доволі докладні інформації, що опісля виявилися правдивими. Тільки на одне моє питання, він не міг дати жодної відповіді, а саме щодо ціни кімнат у готелях. Це тому, бо він за ввесь минулий рік спав тільки у своєму мішку до спання. Цей мішок він носив, очевидно, в наплечнику.

Не було сумніву, що цей, зрештою, дуже розумний чоловік, терпів на т. зв. „гін мандрування". Він мусить мандрувати...

Перша ніч у Греції

Зараз таки в першому грецькому селі, Полікастрон, ми заночували. Наш „готель" був більш, ніж примітивний; без електричного освітлення, без водотягу і не грішив надзвичайною чистотою. Але, на щастя, без жодних насікомих. Ми були вдоволені, що й це маємо; зрештою, ми потребували лише кілька годин спочинку. Поки ми підкріпили наші сили в недалекому, теж примітивному, „ресторані", щоправда, скупенькою вечерею, але зате знаменитим і дешевим грецьким вином „Самос", вже доходила північ.

Тут мушу зазначити, що це знамените вино ще збільшило моє переконання про те, що де-як-де, але в Греції, цій країні мітичного нектару і найкращого винограду, мусить прямо переливатися від знаменитих вин. У цьому ми, на жаль, розчарувалися. Та про це буде мова пізніше.

У Солуні

Рано-вранці наступного дня ми виїхали з Полікастрон уже прямо до недалекого Солуня, столиці грецької Македонії.

Це місто зветься урядово Тесальоніке тому, бо його заклав 315 р. до Хр. король Кассандрос і назвав його у честь своєї дружини, Тесальоні-

ки, сестри Олександра Великого. По-німецьки це місто зветься Сальонікі, а по-турецьки Селянік. Слов'яни звуть його Солунь або Салоніки.

Зі своїми 400.000 населення Салоніки, по Атенах і Пірею, є третім з ряду найбільшим містом Греції, а другою, по Пірею, найбільшою пристанню Греції. Положене воно над затокою цієї самої назви.

Вже в перших віках свого існування, Салоніки відіграли доволі велику ролю як торговельний вузол на римській дорозі Егнатія, що лучила Візантію з римським Дарахіюм, теперішнім Дураццо. Вулиця Егнатія є ще й тепер головною вулицею міста.

Одначе потім, у часи римських громадянських воєн, між іншими, теж Цезара з Помпеєм, що велись і на терені Македонії, їхнє значення зовсім підупало. Відтак воно за часів римського тут панування так високо піднеслося, що біля 300 р. по Хр. було воно побіч міст Майлянд, Трієр і Нікомедія місцем резиденції цісарів римської імперії.

В часи середньовіччя Салоніки були щодо важности другим із ряду торговельним містом Візантії.

Салоніки під турецькою займанщиною. — Різня християн

Опісля Туреччина загарбала Салоніки і вони належали до неї майже п'ять століть (1430 — 1912).

Історія приналежности Салонік до Туреччини почалася жахливою воєнною трагедією, а саме: в останні дні березня 1430 р. перед мурами міста, яке у попередню ніч навістив був великий землетрус, появився зовсім несподівано султан Мурат із великою армією. По кількох днях облоги Турки взяли місто приступом. Щоб закріпити турецьку владу теж і на европейському суходолі, султан Мурат зарядив різню християн.

Хто з християн пережив жахливі дні тієї різні, того заслано як невільника до Азії. На місце цього багатого і цвітучого міста постала скромна турецька оселя, що тепер звалась Селянік. Щойно коли при кінці 15 ст. почалися великі переслідування Жидів у Португалії, Франції, Еспанії й Італії, Турки спровадили до Салонік неменше як 20.000 Жидів, т. зв. „Спаніолі", щоб таким способом це місто наново заселити. Тоді Салоніки стали майже чисто жидівським містом. Греки жили ще впродовж кількох століть у Салоніках національною меншиною. Але ще й сьогодні живе тут помітне число Жидів.

Ненависть Греків до Турків

Щойно в наслідок „Балканських Воєн" в 1912 — 1913 років, що їх вели всі балканські держави проти Туреччини, вернулися Салоніки знову до Греції. Одначе Греки ще й досі тієї різні не забули і палають великою ненавистю до Турків. Найновіші події в справі самостійности острова Кіпру запрезентували світові ту історичну ворожнечу між грецькою більшістю і турецькою меншістю населення Кіпру.

Жахлива пожежа навістила в 1917 р. Салоніки, якої жертвою впали дві третині міста. Коли ж після цього місто почали відбудовувати й поширювати його вулиці, Греки покористувалися тією нагодою і збурили в Салоніках усі мечети. З приводу того пожару і пізнішої відбудови, Салоніки роблять, головно їхній центр, враження модерного міста.

Про цю ненависть до Турків я сам мав нагоду в Греції більше разів переконатися. Для прикладу наведу тільки один випадок. Під час нашого побуту в Салоніках, я пробував одного дня в німецькій мові порозумітися на вулиці з одним прохожим. І тоді підходить до мене гарно вдягнена, поважна дама і чистою німецькою мовою питає мене, звідкіль я і куди їду. Коли довідалася, що їду до Стамбулу, заявила мені, що мушу бути дуже відважною людиною. На моє здивоване питання: „Чому це?" - відповіла пересторогою. Вона радила мені бути в Туреччині дуже обережним, бо кожний Турок ставиться ворожо до християн і знає тільки один арґумент, а ним є — ніж!

Воно, очевидно, перебільшене, але незаперечним фактом є, що й тепер іще в Салоніках є окрема дільниця міста, де живуть під цю пору 170.000 грецьких утікачів із Малої Азії, отже з Туреччини. Це явище не тільки сумне, але й дуже вимовне.

На мурах Салонік

Проти нападу на Салоніки, головно з боку Болгарів, укріплено від суходолу ціле місто сильними мурами і оборонними вежами, що є візантійського походження, і які ще й тепер у цілості стоять та справляють сильне враження. З цих мурів розпростирається гарний вид не тільки на ціле місто, але й ген далеко понад солунську затоку Егейського моря, навіть на верх Олімпу, що часто вкритий снігом. І, власне, тут, у Солуні, в обличчі Олімпу, тієї мітичної резиденції Зевеса і грецьких богів, св. апостол Павло в 50 р. по Хр. заклав велику християнську громаду, до якої потім написав два послання. Про працю ап. Павла у Солуні пишу на іншому місці.

В Салоніках є університет, гарний музей візантійського мистецтва і багато церков, що якимсь чудом не впали жертвою пожару в 1917 р. Найкращі з них: св. Софії, св. Параскеви, св. Катерини й у середині дуже гарна маленька манастирська церковця Владатон. Та найбільше вирізняється, як зразок візантійської церковної архітектури з 14 ст., маленька, але надзвичайно гарна п'ятибанна церква Дванадцяти Апостолів. У ній відкрито недавно дуже гарні мозаїки з 14 ст.

Тріюмфальний лук Ґалерія

В самому центрі міста залишилася ще й досі імпозантна частина тріюмфального лука в честь римського цісаря Ґалерія з кінця 3 ст. по Хр. Цей лук складався первісно з трьох частин: із середньої,

що простягалася понад римською дорогою Егнатія та мала вид візантійської бані, а яка спочивала на 4-ох стовпах, що були украшені рельєфами. По обох боках середнього лука находилися два бічні луки, побудовані з червоної цегли і виложені мармуровими плитами.

Досі зберігся один із бічних луків і два стовпи, прикрашені рельєфами, що представляють епізоди воєнного походу цісаря Ґалерія проти Персів, 297 р. по Хр.

Римський намісник Димитрій

Цей лук має свою особливішу історію, про яку хочу тут оповісти. При кінці 3 ст. по Хр. у Салоніках був римським намісником Димитрій. Цісар Ґалерій дуже високо шанував його за його розум, справність, як також за його випробувану вірність супроти цісаря. Зовсім несподівано донесено Ґалерієві, що Димитрій одверто признається до християнства і відмовляється приносити жертву перед статуєю, що зображає Ґалерія як бога.

Цісар не хотів цьому повірити і тому, вертаючись із переможного походу проти Персів, умисне вступив до Салонік, щоб особисто переконатися про стан цієї справи. З тієї нагоди й побудовано в честь Ґалерія на римській дорозі Егнатія згаданий тріюмфальний лук.

Коли ж Димитрій і перед цісарем одверто визнав себе християнином, тоді цісар, відомий зі своєї жорстокости та переслідування християн, велів укинути Димитрія у в'язницю, що була в одній частині давнього, а тоді вже невживаного римського терму (лазні). Тут Димитрія з наказу цісаря заколено списом. Це сталося 26. вересня 297 р.

Католицька Церква проголосила Димитрія святим, а Салоніки, після цілковитого зхристиянізування міста, проголосили своїм патроном. Церква св. Димитрія є найбільша з усіх церков міста і побудована на горбі, під яким находиться ця частина римського терму, де в'язнено й де згинув св. Димитрій. Цю в'язницю св. Димитрія можна оглядати, і я використав цю нагоду та зробив з неї знімки.

Я вмисне дещо подрібніше розповів про цю трагічну історію тому, бо св. Димитрій належить до улюблених святих і в нашому народі. Ще малим хлопцем бачив я стільки образів св. Димитрія по наших церквах, а то й по приватних домах, що я був тоді переконаний, що він був Українцем. У нашому обряді святкуємо пам'ять мученичої смерти св. Димитрія дуже врочисто дня 26. листопада.

Свято св. Димитрія в історії України

Це свято є пам'ятне і в історії України. Й дуже сумний наш історичний спомин. Якраз у день св. Димитрія вітав київський митрополит у Десятинній церкві в Києві нашого короля Данила і благословив його на дальшу сумну дорогу. Данило їхав із поклоном до татарського хана, щоб таким способом рятувати те, що можна було ще вря-

тувати для України. Це було 1245 р. по першому нападі Татар на Україну.

Для нас, Слов'ян, Салоніки є ще й тим замітні, що зо Солуня походили обидва брати св. Кирило і Методій. Їх пам'ять святкуємо кожного року дня 5. липня.

Наші заходи в Солуні про дозвіл на в'їзд на Атос

Ми приїхали до Солуня не тільки тому, щоб оглянути це історично важне місто, але ще й тому, щоб тут, за радою грецького посольства у Відні, виєднати у губернатора дозвіл оглянути Атос.

Ми рішили починати наші заходи в цій справі через грецького православного митрополита у Салоніках, поготів ми мали поручаюче письмо, яке нам виставив у Відні грецький православний єпископ.

Зараз таки по нашому приїзді до Салонік, о. д-р Ґавліч поїхав до митрополита. Цей володів зовсім добре англійською мовою і прийняв о. Ґавліча дуже ввічливо, одначе відразу заявив, що він у цій справі не має жодного впливу ні голосу. Він сказав зовсім одверто, що й він сам не міг би без попереднього дозволу грецького православного патріярха в Царгороді поїхати на Атос.

Він дав, одначе, поручаюче письмо до губернатора. При цьому сказав нам, що й губернатор не має права дати такий дозвіл без попередньої згоди патріярха. „Але, — як він казав, — може будете мати щастя, що губернатор забуде про формальність і дасть вам дозвіл". Одначе, губернатор не забув про межі своєї компетенції в цій справі і поручив нам подбати про згоду патріярха.

Це зовсім не перешкоджало нашим подорожнім плянам, бо ми так чи інак їхали до Царгороду. Нам було байдуже, чи ми поїдемо на Атос у час нашої дороги до Царгороду чи в поворотній дорозі.

В дорозі до Царгороду

По наших невдалих заходах про дозвіл на звидження Атосу і по дводенному огляданні міста та його історичних пам'яток, ми третього дня покинули рано Салоніки. Берегом Егейського моря ми подалися до Царгороду, що віддалений від Салонік на 375 км., отже, два дні дороги автом.

Я особисто покидав Салоніки дуже радо через те, що там тоді панувала жахґива спека, хоч був уже кінець серпня. Але, те, що я був дуже вразливий на сонце, була, у великій мірі, моя вина. Я вибрався в цю далеку дорогу безпосередньо після мого повернення до Відня з Італії, де я пробував довший час, і де мене з-за моєї неуваги сонце занадто „припекло". Тепер шукав я тіні, а мої товариші були сонцю раді.

Із Солуня ми їхали, одначе, вже не на південь, а на схід, при чому й близькість моря з його прохолодливою бризою робили нашу швидку їзду автом навіть для мене дуже приємною.

Грецькі дороги

Наш страх перед здогадно поганими дорогами в Греції, про що говорили деякі у Відні, показався, на нашу радість, зовсім безпідставним. Із Солуня веде до Стамбулу, щоправда, тільки одна дорога (з малим відхилом у гори між Солунем і Кавалею), але це асфальтова, дуже добра дорога.

Під час нашої подорожі Грецією ми раз-у-раз стверджували факт, що грецький уряд кладе велику вагу на взірцевий стан головних шляхів. Ми всюди бачили, що старі асфальтові дороги направляють, закрути стинають, або будують зовсім нові більш прямі й коротші дороги.

Коли ми на це дивилися, часто й мимоволі насувалися порівняння зі станом тієї справи в Юґославії, що також хоче бути туристичною країною. Ось і наглядна ріжниця двох зовсім відмінних державних режимів. Там усюди портрети „любимого батька" й асфальтова дорога до місцевости його імени, а тут ніяких портретів ми не бачили, але зате їхали ми прегарними, асфальтовими дорогами, побудованими для туристів, отже, для нас...

Околиці з нечисленними місцевостями, якими проїздимо, це горбовина Західньої Тракії, замітна хіба тільки управою знаного зі своєї доброї якости тютюну. Тут нагадав я собі, що у Львові ще, тоді як я був курцем, курив прегарний тютюн „Ксанті". О. Ґавліч, сильний курець, хотів тут уже накупити більшу кількість тютюну, але нагадав собі, що ми їдемо до Туреччини, яка теж славиться знаменитими тютюнами.

Я остерігав о. Ґавліча, нагадуючи йому історію діда, що йшов на славну прощу і ніс повну торбу сливок, якими його добрі люди обдарували. Врешті набридло йому ті сливки двигати і він — певний, що на прощі ліпшими дарами наповнить свою торбу, висипав їх у лісі під однією смерекою. Одначе, проща зовсім не вдалася і наш дід, голодний і знеможений, даремно шукав у лісі за тією смерекою, під якою висипав був гарні, зрілі сливочки...

З гарного, положеного на виступі гори, міста Ксанті їдемо на південний схід у напрямі моря і осягаємо його повище місцевости Порто Ляґо.

Вже сама назва вказує, що Порто Ляґо заснували ще Римляни тоді, як уся Греція була однією з римських провінцій. Тоді була це важна римська пристань: сьогодні це нічим незамітне село, що лежить на південь від вузини між Егейським морем і озером Буру. Це озеро славне з багатства в риби і водне птаство. Тут проїжджаємо сливе 20 км. довгою греблею, що відділяє озеро Буру від моря.

Дальша дорога веде нас спершу на північ, через невеличку місцевість Комотіні, а опісля звертає гористим побережжям Егейського

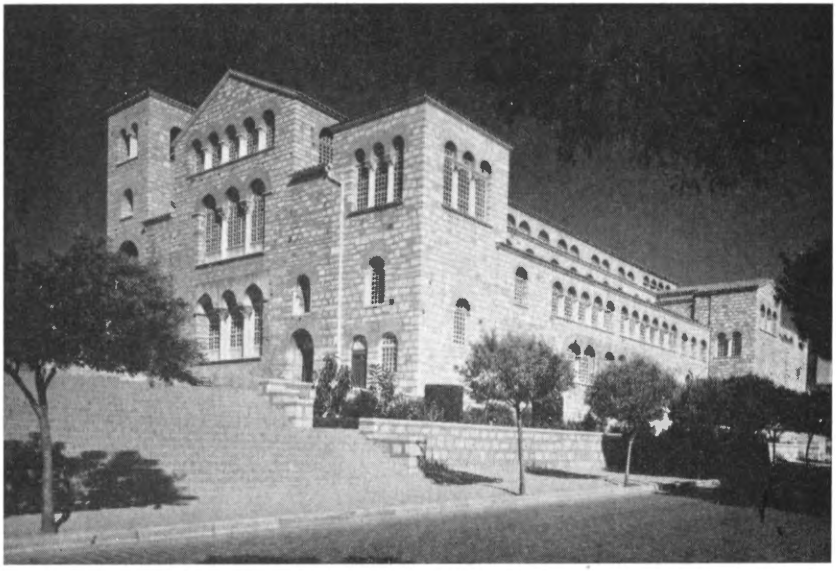

Церква св. Димитрія, найбільша церква в Солуні, відбудована після пожару Солуня в 1917 р.

Церква св. Софії (Божої Мудрости) в Солуні зі стародавніми мозаїками всередині

Церква 12-тьох Апостолів, найкраща церква Солуня

Церква св. Катерини в чисто візантійському стилі, одна з найстарших у Солуні

Тріюмфальний лук цісаря Ґалерія в Солуні

моря прямо на південь до гавані Александрополіс. Містечко тієї самої назви має 20.000 населення та є останнім замітнішим грецьким містом перед турецькою границею.

Купіль „надико" в Егейському морю

Це було сполудні, сонце жарило, а дорога з Александрополісу вела пласким берегом уздовж голубого моря. І як же ж тут не скупатись!? От ми й задержали авто і — нумо купатися „надико", себто не в особливому купелевому заведенню, якого тут, зрештою, зовсім і не було.

Купіль була справді дуже відсвіжлива і приємна. По виході з води наші мокрі ноги були прямо обліплені липкою, червонястою глиною. Та наш „бос" о. Ґавліч був не тільки від того, щоб кари накладати. Він упав на знамениту ідею: при березі моря він знайшов плаский камінь і поклав його на самому краю берега. Кругом того каменя уставив наші подорожні мешти.

Це була справді геніяльна ідея. Але скористати з тієї ідеї нашого „боса" не було так легко. Це входило вже в засяг акробатики — на одній нозі вискочити з води якраз на той невеликий камінь, і водночас другу ногу держати в повітрі.

Коли після багатьох невдалих „скоків" це, вкінці, вдалося, тоді дальша процедура вдягати мешти була вже легша: один із нас чекав біля того каменя на такого щасливця і хватав його попід пахи. Тоді той вдягав найперше один, а опісля й другий мешт. Це була менше приємна, але зате довга процедура. Та ми трактували це з гумористичного боку.

Вкінці ми всі три були взуті і, маршуючи до нашого авта, весело заспівали в честь нашого боса три рази „Аллилуя".

Так ми завжди робили за час нашої цілої подорожі, коли котрому з нас впала якась добра ідея. А цей наш звичай узяв свій початок теж від нашого боса. Він казав, що він то десь читав про такий звичай в якомусь стародавньому східньому манастирі. Перший раз ми співали це „Аллилуя" після оглянення церкви в Тополі теж у честь о. Ґавліча, бо саме він піддав нам ідею оглянути цю церкву.

Моє знайомство з морськими їжаками

Одначе, заки я взувся і міг разом із моїми супутниками весело співати „Аллилуя", пережив я дуже немилу і болючу пригоду: під час купелі наступив я правою ногою на морського їжака, при чому дев'ять гострих кільців вбилися мені в п'яти і відломилися.

Не було іншої ради, треба було тільки, і то негайно, піддатися болючій операції, щоб повитягати ті кільці. Ми ж їхали до Стамбулу, де задумали 10 днів його звиджувати, отже треба було мати ноги зовсім здоровими.

На моє щастя, п. Гунчак, що має знаменитий зір, згодився ті кільці повитягати. Я поклався у воду при самому березі, він сів трохи дальше у воді, підняв мою праву ногу і — почалась операція.

Я й досі жалію, що тоді не піддав нашому босові думку втривалити ту сцену у виді знімка. Була б це гарна пам'ятка, і я, може, був би заслужив теж на „Аллилуя".

Було б це вправді болісне „Аллилуя", бо виявилося, що шпилечкою неможливо було повитягати ті кільці; вони сиділи глибоко. Не було іншої ради, як тільки ножиком розтинати шкіру на п'ятах і так ті кільці добувати. Дев'ять доволі глибоких ран одержав я на пам'ятку тієї купелі. А воно таки добре боліло.

Я, одначе, раз-на-завжди вилікувався від купелі „надико", а п. Гунчакові за цю болісну операцію я винен досмертну вдяку.

Берегами Маріци

З Александрополісу ми подалися знову прямо на північ. Дорога пробігає дуже вбогими околицями. Ввесь час берегом ріки Маріци. Це національна ріка Болгарів і становить тут границю між Грецією та Туреччиною.

Проїжджаючи берегами Маріци, пригадав я собі знані мені з історії визвольні змагання Болгар проти Турків. І живо стали перед очима моєї душі ці, повні воєнного завзяття, визвольні війни Болгарів проти Туреччини, про яких жорстокість, але водночас і патріотичний запал свідчать слова болгарської воєнної пісні з того часу: „Шумі Маріца закервавлена..."

На границі Туреччини

Ввечорі того дня ми приїхали до маленької грецької місцевости Остеріяс. Це остання грецька місцевість перед турецькою границею. Тут ми й заночували.

Наступного дня ми вирушили в дальшу дорогу в північному напрямі і після години їзди ми осягнули турецьку границю в Кара Агатш.

Не буду тут описувати полагодження граничних формальностей найперше по грецькому, а потім по турецькому боках. Вони майже всюди однаково нудні і ми вже до них були привикли. Скажу тільки коротко, що найбільш строгі формальності були таки на турецькій границі. Нам довелося тут не тільки виповняти формулярі, але навіть відчиняти наші подорожні валізи. Не тільки число мотору нашого авта принотували собі турецькі приганичники, але навіть великий золотий перстень, що його мав на руці п. Гунчак, був зазначений у його пашпорті. Це все, як нам потім у Царгороді сказали, тому, що вбога Туреччина мусить боронитись перед усякого роду „шмуґлем". Та, врешті, й тут піднеслася гранична рогачка і ми опинилися на турецькій території.

Едірне

Після години їзди, ми приїхали до Едірне. Це перше турецьке місто на европейському суходолі. Зі своїми 50.000 населення є воно по Стамбулі найбільшим містом европейської Туреччини.

Це місто заснував біля 125 р. по Хр. римський цісар Адріян і тому воно звалося Адріянопіль. Тут часто приходило до зударів між східніми і західніми потугами. Тут, між іншим, у 314 і 323 рр. по Хр. Константин Великий побив свого суперника Ліцінія. Тут також Ґоти побили 378 р. по Хр. цісаря Валенса.

У своїй історії місто переходило дуже змінну долю і часто міняло зверхників. В 1361 р. здобув це місто султан Мурат І і переніс із міста Бруси (Мала Азія) сюди столицю Туреччини і резиденцію султанів, якою Адріянопіль, тепер уже перезваний на Едірне, остався аж до упадку Царгороду, то є до 1453 р.

З того часу залишився й досі старо-турецький характер міста з його численними мечетами, вузькими, крутими вуличками і низькими дерев'яними домами.

Мечет Селіма II

Цей мечет збудував в 1567 — 1574 р. найславніший турецький будівничий мечетів, Сінан. Він має могутню, 45 м. високу, баню і 4 мінарети з потрійними ґалеріями. Кожний мінарет є 81 м. високий.

Подвір'я перед мечетом оточене аркадами, що спочивають на 16-ти мармурових античних колонах. Ці колони забрали Турки в більшості в 1456 — 1827 рр. з театру Діонісія в Атенах, отже тоді, коли Атени — з дуже короткими перервами — належали до Туреччини. Аркади подвір'я завершені 18-ти банями.

Посередині подвір'я находиться, як усюди перед мечетами, гарна, мармурова криниця для ритуальних мохаммеданських обмивань. Ці обмивання як зверхній вияв потреби чистоти душі перейняв був Мохаммед від Жидів, а почасти від поган. Святочним днем у мохаммедан є п'ятниця.

Ми, очевидно, як немохаммедани, не мусіли змивати себе, але й нам не вільно було в черевиках вступити до мечету. Треба було або зняти взуття, або вдягати поверх черевиків великі пантофлі. Такі пантофлі одержується за малою заплатою при вході до мечету в усіх більших містах Туреччини.

По вході до мечету Селіма огорнуло нас досить велике розчарування. Захоплені її зверхньою красою, ми були приготовані на відповідно гарну внутрішню її побудову. Одначе, вона не стоїть у пропорційному стосунку до її зверхньої краси. Вона майже порожня. А замість по сподіваних нами турецьких килимах, ступаємо по звичайних хідниках.

В мілітарній зоні східньої Тракії

Ціллю нашої дороги того дня був 240 км. віддалений від Едірне Царгород. І тому, тільки по короткому оглянені міста, їдемо дальше. Тепер уже прямо на південний схід, отже, територією Східньої Тракії. Ця область европейської Туреччини є „мілітарною зоною" й тому не вільно тут переривати їзду або знімати фотографії.

Ми, щоправда, не мали наміру, ні потреби, переривати тут нашу їзду, а фотографувати й так не було що. Тракія, це вбога, незаліснена горбовина. Одначе, вже сама свідомість тієї заборони була для нас дуже немила, бо вона нагадувала нам, що Туреччина, це один із тих невралгічних пунктів сьогоднішнього світу, де повітря наскрізь насичене напруженням. А хто ж із нас не хотів би забути про війну і її страхіття принайменше на час подорожі, в час літніх вакацій?!

Швидко проїздимо вбогими, гористими околицями. Ніде нема лісів, тільки кущі і де-не-де невеликі смуги управної землі з плянтаціями тютюну. Минаємо невеличкі турецькі містечка Люлєбургаз та Тшорлю з їхніми сушарнями тютюну.

Берегом Мармурового моря

Дорога пробігає тепер степово-хвилястими околицями чимраз більше вниз і по яких 20 км. осягаємо побережжя Мармурового моря, але його не бачимо, бо хвиляста околиця заступає нам його вид. Щойно в гарному, над самим морем положеному, містечку Сілівpі бачимо відкрите море.

Тут кінчався т. зв. „Довгий Мур". Це були візантійські укріплення проти Болгарів, збудовані 507 — 512 рр. по Хр. візантійським цісарем Атанасієм. Ці укріплення, сліди яких і досі збереглися, були 45 км. довгі і 4 м. грубі, і так само високі.

Перед брамами Царгороду

Починаючи з Сілівpі, їдемо ввесь час доброю, асфальтовою дорогою з гарним видом на море. Скоро минаємо, не задержуючись, містечко Сан Стефано, положене над самим морем, в якому 1878 р. складено російсько-турецький мирний договір. Це вже остання місцевість перед Царгородом. Іще 10 хвилин і ми стоїмо вже перед його брамами.

І це в дослівному значенні перед брамами міста, бо Царгород оточений могутніми, потрійними оборонними мурами з численними укріпленими вежами й уміщеними в них брамами, що ведуть до міста.

Оборонні мури Царгороду

Ці оборонні мури походять із часів візантійського цісаря Теодосія II, і були побудовані в 413 — 447 рр. Вони є около 7 км. довгі, 60 м. широкі, 30 м. високі та простягаються від Босфору аж до Мар-

мурового моря. Їх завданням було охороняти Царгород від нападу зі суші.

Ці мури справляють ще й тепер, як руїна, на глядача монументальне враження.

Епос лицарської відваги

Стародавнє каміння цих мурів оповідає про цілий епос відваги, хоробрости і витривалого завзяття. Ці мури були довгий час заборолом всієї Европи перед заливом ісляму.

Біля брами св. Романа згинув лицарською смертю 31. травня 1453 р. в боротьбі проти ісляму останній цісар Візантії Константин XI. Палеолог, ганебно залишений допомоги з боку християнських потуг Европи.

Султан Мегмет II Завойовник, як переможець, увійшов крізь цю саму браму до Царгороду-Константинополя. Того самого дня перезвав він цю столицю Візантії на Стамбул, і проголосив його столицею Туреччини, потуги Османії. В'їздимо до міста не прямо через Сіліврі-браму, що стояла на нашому шляху, тільки скручуємо ліворуч і їдемо зумисне ще 3 км. дальше попри мури міста і, любуючись їх могутнім видом, в'їздимо до міста крізь Едірне-браму.

У гостях в австрійській колеґії св. Юрія

Була вже 16-та година й тому треба було насамперед знайти Австрійську Колеґію св. Юрія, де ми весь час нашого побуту в Стамбулі мали мешкати. А це, як виявилося, в Стамбулі не так легко. Довго ми розпитували, аж, нарешті, присівся до нас прохожий інтеліґентний Турок і щойно він завіз нас до колеґії.

Вся трудність була в тому, що ця колеґія лежить у частині міста, т. вз. „Галата", отже, у старому Стамбулі зо справжнім лябіринтом його вузеньких, крутих і дуже стрімчих вуличок.

Із о. ректором цієї колеґії, д-ром Ернестом Райдл-ем, я був знайомий ще з Відня. Він же й запросив мене на кас перебування в Стамбулі бути гостем колеґії. Це стосувалося, очевидно, теж і до моїх товаришів подорожі.

Нас прийняли в колеґії за дуже низькою денною оплатою з такою сердечною гостинністю, що ми ввесь час нашого перебування в ній почувалися справді немов між братами. Навіть удома не могли ми мати краще. Наше восьмиденн перебування у тій колеґії останеться в нашій пам'яті найкращим спогадом.

Культурна праця колеґії в Туреччині

Цю колеґію засновано 1882 р. Вона приміщує в собі дівочу і хлоп'ячу початкову і середню школи та є в цей час одинокою австрійською школою поза межами Австрії. Ведуть її Отці Лазаристи і Сестри

Лазаристки. Учні(-ці) майже виключно турецької національности та мохаммеданського віровизнання.

Колеґія має під цю пору понад 800 учнів(-ць). Серед турецького населення вона втішається такою популярністю, що легко могла б мати, якщо б не брак поміщення, і 2.000 елевів.

При колеґії є також хлоп'яча і дівоча бурси для молоді з Анатолії (Мала Азія) і сиріт.

У грецького православного патріярха

Зараз таки наступного дня по приїзді до Стамбулу, ми поїхали до грецького православного патріярха Атенаґора, про якого прихильне ставлення до католицької Церкви ми вже були поінформовані в австрійській колеґії.

На авдієнцію пішов о. д-р Ґавліч, який міг із патріярхом порозумітися в англійській мові, що для мене було б не такою легкою справою.

Патріярх прийняв о. Ґавліча надзвичайно сердечно, гостив — за грецьким звичаєм — певного роду лікером і солодощами та заявив, що він проти наших відвідин Атосу нічого не має; навпаки, він просив о. Ґавліча хвилинку пождати у почекальні, заки його секретар дасть нам на письмі його згоду за його власним підписом.

Нехтування авторитетом патріярха

О. Ґавліч чекав цілу годину і поневільно чув дуже голосну й оживлену дискусію, гамір якої доходив до нього з канцелярії патріярха. Вкінці вийшов із канцелярії урядовець і заявив о. Ґавлічу, що патріярх не має права давати згоду на звидження Атосу; це належить виключно до компетенцій св. Синоду.

Водночас цей урядовець успокоїв о. Ґавліча, запевняючи, що це тільки звичайна формальність та що Синод, який через 7 днів знову буде мати засідання, зовсім певно дасть нам потрібний дозвіл.

Дивним і незрозумілим було для нас таке наглядне нехтування авторитетом царгородського патріярха, але що було робити? Ми задумували й так довший час остатись у Стамбулі, тому могли спокійно чекати на рішення Синоду.

Яке ж, одначе, було наше розчарування, коли по упливі тижня о. Гавлічові в канцелярії патріярха заявили, що св. Синод відмовив нам дозволу на звидження Атосу.

Це рішення Синоду було для нас зовсім незрозуміле, бо Атос можуть звиджувати навіть без жодних перешкод світські люди (тільки чоловіки) без огляду на національність і віровизнання. Тут, отже, щось інше мусіло бути причиною тієї заборони...

Невеселі вигляди на справу з'єднання

Ми почали потроху розуміти внутрішні зваємини в православній церкві і ці труднощі в справі з'єднання християнських Церков, коли ось така дрібничка стала вже „каменем преткновення"....

При цьому ми щиро жаліли патріярха Атенаґора, що вже не раз виявив свою добру волю, проголошуючи конечність з'єднання всіх християнських Церков. Але, може, й тому саме його так нехтують?

Царгород

Заки почну більш подрібно описувати Царгород, скажу, що зі всіх столиць, які в час моїх подорожей мені досі довелося бачити, тільки ще одно столичне місто, а саме Монако, і то вночі, у морі світел, що тисячами красок відзеркалюються в пристані, зробило на мене таке сильне, прямо чаруюче враження, як оце Царгород.

Тільки щодо краси Монако, то по 3 — 4 днях перебування там, привикаєш, ізживаєшся з нею, натомість Царгород із кожним днем довшого в ньому перебування являється ще кращим, ще більш чарівним.

Відомий німецький географ і подорожник Александер фон Гумбольд (1769 — 1859) зараховує, побіч Ріо де Жанейро і Неаполю, власне Царгород до трьох найкращих міст світу.

У Ріо де Жанейро я не був, але Неаполь знаю доволі добре й тому не вагаюсь сказати, що Царгород куди кращий за Неаполь. Неаполь гарний головно красою свого природного положення, а Царгород є немов сповитий таємним чаром орієнтальної казки.

Справді величавий вид цього чарівного міста з його вежами й палатами, із стрункими мінаретами його 200 великих і 400 малих мечетів, що немов зовсім несподівано виринають з глибини моря — і ти любуєшся тією чарівною красою, яка тебе вірдазу цілковито полонить.

Котре місто краще — Венеція чи Царгород?

Не раз мене питали, котре місто, на мою думку, краще, Венеція чи Царгород?

По-моєму, такі питання взагалі не слід ставити. Кожний з нас сприймає красу як таку, не тільки в тій мірі, в якій вона себе уявляє, але перш за все по мірі індивідуальної спроможности сприймання її.

Зовсім певно, як Царгород, так теж і Венеція є пречудовими самоцвітами, якими ціле людство повинно дорожити і захищати перед знищенням атомовими ракетами, яких бази побудовані, на жаль, у найближчому їх сусідстві.

Царгород, це одиноке у світі місто, що лежить водночас на двох континентах: дві треті міста на европейському суходолі, а одна третя на азійському, це є в Анатолії.

Історія Царгороду

Царгород заложили около 660 р. до Хр. дорійські Греки на тому місці, де сьогодні лежить серайль, колишня резиденція султанів. Це було знаменито вибране місце, бо звідсіля можна було контролювати через Босфор доступ до Чорного моря, як теж і Мармурове море. Це місто вони назвали „Бізанціон", із чого постала українська назва „Візантія".

Не диво тому, що Візантія, яка лежала саме на перехресті не тільки дуже важного торговельного, але теж і неменше під стратегічним оглядом важного водного шляху, переходила дуже змінну долю.

У 513 р. до Хр. Візантію зайняв перський король Дарій І. У 5-му й 4-му століттях приєдналась вона до „Аттіцького Морського Союзу", а 146 р. до Хр. склала вона союз із Римом.

Після того Візантія переходила впродовж кількох століть дуже тяжкі часи, втративши самостійність. Вкінці римський цісар Константин Великий, після своєї перемоги над Ліцінієм, переніс 324 р. по Хр. сюди свою столицю, що від 395 р. стала теж столицею Східньо-Римського цісарства.

„Новий Рим"

З самого початку це місто не називалося Константинопіль, т. зв. місто Константина. Ця назва постала пізніше самочинно в народі. Офіційна назва міста була „Неа Роме", себто „Новий Рим".

Царгородський патріярх має й досі титул патріярха „Нового Риму" і такий теж напис находиться на його офіційній печаті.

Часи розквіту Константинополя

Константин Великий дуже дбав про укріплення, розбудову та реорганізацію „Нового Риму", своєї нової столиці. Місто, що лежало дуже мальовничо — подібно як Рим — на 7 горбах, Константин поділив теж на 14 округ, як було в Римі.

Одначе, щойно за східньо-римського цісаря Юстиніяна (527 — 65) дійшов Константинопіль до найвищого розквіту, завершенням якого було посвячення церкви в честь Божої Мудрості, св. Софії.

Візантійська культура

В той же самий час із старогрецької, римської та Близького Сходу культур витворилася нова, візантійська культура. Її творцем було християнство, а носієм грецька мова.

Деякі історики обстоюють не раз тезу, що християнство спричинилось до упадку Римської Імперії та античного світу. Це правда, але якраз це було щастям для всієї Европи. Чому?

Щоб на це питання відповісти, мушу насамперед зазначити, що

я в тому випадку думаю про Европу не як географічне поняття, а як дуже дивного роду духову спільноту різних націй однієї культури. І ця Европа постала так, що християнство сприйняло в себе і зберегло при житті все це з клясичного світу, що по своїй суті було власне европейським. У цьому саме лежить одна з найбільших заслуг християнства, що воно здійснило цю ідею. Ніхто інший, отже, тільки власне християнство задержало цю спадщину стародавнього світу так довго, аж поки Европа не стала здібною цю спадщину перейняти. „Вічний Рим" і „Золота Візантія" були видовищем цього величавого всесвітнього театру.

Християнська Візантія — забороло Европи

Дивним є те, що християнство, яке прийшло зі Сходу і, по своїй суті, було орієнтального характеру, опанувало всі ці елементи, що, по своїй суті, були европейськими з такою певністю, яка прямо межує з таємничістю.

Це, як я вже сказав, є власне одним із великих і водночас величавих історичних чинів християнства. А цього чину в більшості довершила власне Візантія.

Якщо б Візантія не була християнською в 7 ст., тоді коли іслям повів наступ на країни Середземного моря, то мусів би клясичний Зевес боротися проти Аллаха. Це ж ясно! А вислід тієї боротьби мітичних богів Олімпу проти Мохаммеда і його фанатичних пробоєвих армій не може лишати місця жодному сумнівові.

Вісім довгих століть Візантія боронила своїми духовими силами і мечем увесь Захід перед іслямом. І щойно по здобутті Константинополя, отже після упадку Візантії, Турки змогли провести свій останній великий наступ проти Заходу. Але Европа стала в міжчасі вже доволі сильною, щоб, у 1529 р. перед мурами Відня і 1571 р., в морській битві під Лепанто, відтиснути армії ісляму.

Отже, в першу чергу це була Візантія, що охороняла Европу перед заливом зі Сходу, а рівночасно створила мистецькі архітвори такої духової висоти, яку Західня Европа щойно кілька століть опісля змогла осягнути.

Стамбул

Султан Мехмет II Завойовник, по зайнятті Візантії 1453 р., перезвав її на Стамбул (Істамбул із грецького „істін полін", т. зн. „у місті".

Треба признати, що турецькі султани розвинули тут теж дуже живу будівельну діяльність, будуючи дуже гарні мечети, палати, купальні, базари та закладаючи публічні міські сади. Головно султани Селім I, Агмед I і Сулейман Величавий найбільше причинилися до піднесення краси міста. Але теж у 17 і 18 ст. постали значні пам'ятники турецької архітектури.

Поділ Стамбулу

Стамбул ділиться на три частині: на Старий Стамбул, що простягається від правого Золотого Рогу до Мармурового моря і творить майже рівнобічний трикутник. Тут лежать найкращі і найвизначніші будівлі міста, з церквою св. Софії на чолі. Цю частину замешкують ще й сьогодні виключно Турки-мусулмани.

Друга частина Стамбулу лежить по лівому боці Золотого Рогу і називається „Галата". Цю назву одержала вона від 45 м. високої вежі, що стоїть на горбі, на який ведуть сходи зі 113 ступенями. Цю вежу побудували венеційці в час візантійської доби і вона зветься Галата.

Галата належить теж до Старого Стамбулу, але тут мешкають і чужинці. Тут також стоїть зовсім новий, повним комфортом вивінуваний американський готель „Гилтон". Два понтонні мости, побудовані понад Золотим Рогом, лучать Галату зі Старим Стамбулом. Ці понтонні мости можна відчиняти для проїзду великих кораблів із Босфору до Золотого Рогу. Це важне головно в час морської бурі: Золотий Ріг — це одна з найспокійніших природних пристаней світу, коли, наприклад, Босфор є дуже неспокійний.

„Босфор клекотить..."

Це має свою причину в тому, що саме крізь Босфор проходять дві сильні, протинапрямні собі течії води. Верхом проходить із Золотого Рогу, в який вливається ріка, течія солодкої води, яку жадібно втягає Чорне море. Водночас Чорне море втискає у Босфор великі маси солоної води. Вони — як тяжчі — творять спідню, теж дуже рвучку течію. Обидві ці течії дуже сильні і тому доволі небезпечні. Найсильніші вони, зовсім природно, там, де Босфор найвужчий, отже, там, де він тільки на 660 м. широкий.

Дві грізні твердині

В тому місці по обох боках Босфору стоять напроти себе дві грізні твердині: на азійському боці „Анадолюгізарі", т. зв. „Анатолійська твердиня", збудована 1393 р., а на европейському боці „Румелігізарі", т. зн. „Европейська твердиня". Цю твердиню збудовано в 1452 р. впродовж 4-ох місяців, за султана Мегмета II Завойовника, при чому сам султан працював як звичайний робітник. Її завданням було не допустити в час облоги Царгороду допомогу для Візантії з боку Чорного моря.

„Чортівська течія"

В тому найвужчому місці Босфору ці дві течії, що йдуть проти себе, такі сильні, що навіть для пароплавів є небезпечні, тому Турки називають те місце „Сейтан Акінтізі", що зн. „Чортівська течія".

Треба подивляти одчайдушну відвагу наших колишніх козаків, що на своїх легких чайках продіставалися крізь ту „чортівську течію", і то поміж дві грізні твердині, щоб рятувати з турецької неволі полонених братів-козаків.

Скутарі

Бранців-невільників в'язнено у третій частині Царгороду, в Скутарі, що лежить уже на азійському суходолі, в Анатолії.

Скутарі лежить напроти Серайлю. Переїзд сюди кораблем із Галати триває всього 15 хвилин. Він положений на узбіччі 268 м. високого горба. Має два гарні старі мечети з 16 ст. і найбільший у цілому Орієнті мохаммеданський цвинтар, що лежить на горбі серед лісу дуже гарних, старих кипарисів. Із верху того горба, т. зв „Бульгурлю", один із найкращих видів на Стамбул, Босфор і Мармурове море.

Скутарі був у давнину найбільш виставною, т. ск. „панською" частиною Стамбулу. Тут мали турецькі паші (високі державні урядовці) свої пишні палати, положені серед розкішних садів. Скутарі задержав і досі багато дечого з давнього оригінального турецького характеру.

На торговиці невільників

В скутарській пристані, безпосередньо над берегом Босфору, ще й досі є великий майдан-площа. (Ця назва турецького походження, бо по-турецькому „мейдан" означає „площа"). На тому майдані продавали колись наших бранців-невільників, між ними теж і наших бранців-козаків.

Свідомість цього зворушила мене до глибини душі у той момент, коли я стояв на цій площі, що ввійшла теж в історію України. І живо нагадувалися мені в ту хвилину слова молитви козаків-невільників із поеми Шевченка „Гамалія":

„О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіми у кайданах
Стать козакові!.."
...„Ось так у Скутарі козаки співали,
Співали сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі; тугу домовляли.

Босфор аж затрясся, бо з-роду не чув
Козацького плачу..."

А він, цей Босфор, тут справді, немов із пересердя трясеться, зрушуваний дуже сильною течією двох протилежних струмів води.

Треба бути в Скутарі, щоб як слід відчути силу Шевченкового слова! Мушу сказати, що ввесь час мого перебування в Стамбулі я раз-у-раз подивляв геніяльність Шевченка, що з подивугідною докладністю, а водночас у найкращій поетичній формі змалював нам картину Босфору. От хоч би для прикладу:

...„І Скутар дрімає; Босфор клекотить
Неначе скажений, то стогне, то виє,
Йому Візантію хочеться збудить.
„Не буди, Босфоре, буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!" — реве синє море,
„Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?"
Так море спиняло
(Любило завзятих чубатих Словян)..."

Тут Т. Шевченко, очевидячки, нав'язує до старинної назви Чорного моря, а саме „Понтус Евксінус", т. зн. „Гостинне море". І це гостинне море, або теж у той час т. зв. „Козацьке море" грозить Босфорові занесенням його білих ребер піском і мулом.

Щоб могти це написати, для цього треба було знати, що Чорне море справді творить у Босфорі дуже сильну долішню течію, яка проходить горі Босфором і враз із собою наносить у Босфор багато морського піску і намулу. А Босфор завжди такий неспокійний, що його хвилі піняться, творячи ось так немов його білі ребра.

Кращу картину Босфору, як її змалював нам Т. Шевченко, годі собі уявити.

Клімат у Стамбулі

Клімат у Стамбулі дуже контрасний: вдень гаряче, а вночі, навіть серед літа, холодно. Це з тієї причини, що, як Босфор, так теж і Золотий Ріг, є запалими річищами з високими берегами. Цією прогалиною тягне постійно від Чорного моря прохолода, що саме впливає на доволі сильне обниження температури вночі. В Стамбулі ми мусіли ввесь час уночі накриватися вовняними покривалами. Ця нічна прохолода після денної спеки була нам дуже приємна.

Візантійське мистецтво

Характеристична ця певність, з якою первісне християнство повними пригорщами черпало з культурних набутків клясичного світу

і, пронизуючи це все християнство елементом, так довго асимілювало й перетворювало, аж поки це не набрало питомих европейських ціх.

Цей процес можна найкраще виказати, беручи до уваги візантійське мистецтво.

До елементів, що причинилися до постання візантійського мистецтва, належить, безперечно, як учить Давид Толбет, архітектура Малої Азії, малярське мистецтво Єгипту, як теж орнаментальна пластика Сирії.

Одначе, всі ці елементи, у хвилину перейняття їх християнством, не були вже чисто малоазійськими, чисто єгипетськими, чисто сирійськими. Вони вже цілі століття раніш підлягали процесові гелленізування, т. зн. повільного пронизування їх елементами пізньо-клясичної культури. І таким чином постав не тільки жидівський гелленізм, але такий же малоазійський, єгипетський, сирійський.

У Візантії всі ці гелленські орієнтальні передання, пронизані творчою набожністю свіжого християнського духа, з якого творився новий світ, перетопились і виявились у формі цілковито нового мистецтва.

Чудові пам'ятники цього нового високого мистецтва заховались до наших часів у виді старинних чудових мозаїк у Равенні (6 ст.), Римі й Солуні.

Одначе, візантійська культура, що сприйняла в себе стільки різнородних елементів, була і завжди осталася по своїй суті грецькою. В історії людства були це ще раз власне Греки, що впродовж 200 літ, а саме від Константина Великого до цісаря Юстиніяна (330 — 565), створили цю високу культуру зовсім самостійного характеру, яку ми в історії мистецтва знаємо під назвою візантійської культури.

В церкві св. Софії в Царгороді

Завершенням цієї культури було посвячення церкви св. Софії (Божої Мудрости) в Царгороді 537 р., за цісаря Юстиніяна.

Ніколи не забуду цього враження, яке зробила на мене церква св. Софії. Вже сам її зовнішній вид незвичайно величавий. Коли, одначе, ми, о. д-р Ґавліч і я, вступили в її середину, обидва стали немов заворожені, не в силі й одного ступня дальше зробити. Одушевлений непереможною її красою, о. Ґавліч сказав тільки „Ах!". А я в неменшому захопленні додав: „Це краща церква, ніж св. Петра в Римі".

А коли ми того дня під час обіду в австрійській колеґії сказали, що ми власне оглядали церкву св. Софії, то о. ректор замітив: „Правда, що краща, ніж св. Петра?"

Церкви: св. Софії в Царгороді і св. Петра в Римі

Це дивно. Церкву св. Петра в Римі знаю доволі добре. Я знаю, що її будували великої слави будівничі як Браманте, Рафаель, Мікель-Анджельо й інші найславніші будівничі того часу. Вона своїми розмірами є багато більша від церкви св. Софії. А проте, не тільки я, але кожний, з ким я на цю тему говорив, заявляв, що при першому звиджуванні церкви св. Петра дізнається певного роду розчарування, під час коли церквою св. Софії. кожний захоплений уже від першої хвилини. Де лежить причина цього?

Я думаю, що є доволі багато причин, які складаються на те, що церква св. Петра не викликає зразу того величнього враження, на яке вона, зовсім певно, заслуговує. Тут хочу навести тільки дві такі, на мою думку, причини: 1). Церква св. Петра мала впродовж більш ніж 150 літ її будови забагато славних будівничих. Кожний із них додав дещо свого, що, беручи зокрема, було й тепер є безперечно дуже гарним, але не завжди причиняється до піднесення краси цілості.

Для прикладу наведу тільки одну таку річ: незвичайно гарна й дуже могутня (115 м. широка і 45 м. висока) фасада перкви св. Петра, роботи такого майстра як Берніні, своєю масивністю немов придушує прегарну, струнку, ренесансову баню, побудовану за (зміненими уже) плянами славного Мікель-Анджельо. 2). Церква св. Петра є до тієї міри перевантажена творами мистецтва, що вона є водночас і церковним музеєм.

Тут теж і похоронені Христові намісники; досі 144 папи знайшли тут місце вічного спочинку. А майже кожний із них має свій мистецько виконаний гробівець. Поминаю вже те, що, згідно з пляном Мікель-Анджельо, церква св. Петра мала творити тільки мистецькі рами для величаво запроєктованого ним гробівця папи Юлія II.

Тому церкву св. Петра в Римі треба, по-моєму, звиджувати частинно, т. зн. більше разів сюди приходити і, згідно з наміченим пляном, поволі, у цілковитому спокої прямо студіювати її архітектуру, як теж її мистецькі твори. При звиджуванні її належить іти від поодиноких її частин до цілости. Щойно тоді виявляє вона свою справдішню красу.

Церква св. Софії — найкращий архітектурний твір

Зовсім інакше під тим оглядом мається справа з церквою св. Софії. Вона, власне, як цілість робить могутнє враження.

Стоїш у ній, дивишся і дивуєшся. Бо хоч вона, безперечно, збудована за всіми строгими законами статики й математики з бездушного каменя, то її архітектура викликує враження чогось досконало духового.

Дивишся вгору на її могутню баню і маєш враження, що цей

архітектонічно замкнений земський простір немов поширюється, одуховлюється і переходить у небесний.

Середина церкви св. Софії, це найкращий архітектонічний внутрішній простір, який колинебудь збудувала людська рука. Сучасникам видавався він таким чудовим, що вони вірили, немов то при його будуванні невидимо помагали янгольські руки.

Це величне враження, що його робить середина церкви, отається, направду, незабутньою хвилиною на все життя.

Будівничі церкви св. Софії та їхня ціль

Обидва славні в той час будівничі церкви св. Софії, Антеміос із Траллесу та Ізідорос із Мілету, поклали собі за ціль на місці давньої, мабуть, іще Константином Великим у 325 р. побудованої і Божій Мудрості посвяченої церкви, збудувати новий храм у честь Божої Мудрості, що своєю величавістю перевищав би всі будівельні пам'ятники старинного світу.

А могли вони собі таку величну ціль покласти, бо фундатором нової церкви св. Софії був як могутній, так теж і багатий цісар Юстиніян.

Найблагородніший будівельний матеріял

Відповідно до того достосовано теж усі засоби, що допомогли б осягнути ту ціль. І так: перевезено кораблями до Візантії велику кількість найкращих колюмн зі стародавніх поганських святинь Малої Азії, Греції й Італії, як, напр., 4 зелені колони, що відмежовують середину церкви від бічних нав, походять зі старинної спортової галі в Ефесі; 8 колон із червоного порфіру вкрашали колись святиню Юпітера в Баальбек і т. д. Всі ці колони одержали візантійські капітелі.

Усі луки, як теж і всі численні ґалерії церкви, були прикрашені ніжною, повійною мережжю різьб, часто посередині прикрашеної монограмами Юстиніяна і Теодори, його дружини.

Як будівельний матеріял служили тільки найкращі і найблагородніші роди мармуру і металів. Стіни були вкриті пречудовими мозаїками, а головний престіл був увесь із чистого золота.

Цю найкращу церкву світу збудовано в рекордовому часі всього п'яти літ (532 — 537 рр.). Але при її будові працювали 10.000 робітників, а кошти будови мали виносити 160.000 кг. золота.

Церква св. Софії — вияв найвищого розвитку візантійської культури

Рідко коли в історії людства буває, щоб якась культура на вершині свого розвитку виявила себе такою могутньою, гордою й ве-

личавою, як оце Візантія в церкві св. Софії, у тому архітворі всесвітньої архітектури.

Яка могутня, яка величава мусіла бути в час урочистого посвячення церкви св. Софії ця хвилина, коли це зі світлого свого почоту виступив цісар Юстиніян і, приступаючи до престола, підніс угору руки і голосно промовив: „Нехай буде Всевишньому честь і слава за те, що вчинив мене гідним довершити таке діло! Соломоне, я перевищив тебе!"

На початку першого тисячоліття перед Христом, цар Соломон збудував був величавий Єрусалимський храм. Це був перший Божий Дім. Півтисячоліття опісля Греки збудували Партенон на Акрополі. Він, навіть руїна, ще й досі є найбільше досконалим архітвором туземности. Одно тисячоліття після цього, християнство обдарувало ввесь світ церквою св. Софії. Вона є найдоскональнішим будівельним пам'ятником трансцендентної надземности, який тільки знає історія архітектури

У церкі св. Софії немов зосереджувалася вся велич тодішнього у вірі о'бєднаного світу.

Церква св. Софії в літописі Нестора

Величавість церкви св. Софії знайшла належний відгомін також і в історії України, а саме в історії хрещення Руси-України.

Про це оповідає перший український літописець Нестор, чернець Києво-Печерської Лаври (помер ок 1114 р.). У своєму літописі, в якому переповідає головні події України від 852 — 1110 рр., пише він таке: „Коли Володимир пізнав безвартність поганства, забажав прийняти іншу віру. В тій цілі він приймав і вислухував місіонерів різних віровизнань. Мохаммеданство схлібляло змисловості князя, але не подобалось йому з приводу заборони пити вино. Єврейським місіонерам відповів Володимир: „Якщо Бог любив би вас, то ви не були б розсіяні по всій землі; чи й нам того бажаєте?" Тільки грецький філософ зробив на князя сильне враження своєю проповіддю про спасіння й будуче життя, а картина страшного суду довершила діла.

Щоб, одначе, зміну віри зробити загальною справою, Володимир скликав на раду всю свою старшину. Тут рішено вислати десятьох найрозумніших мужів до різних країн, щоб вони приглянулися різним вірам.

Грецька Богослужба в церкві св. Софії в Царгороді, що її відправляв сам патріярх, подобалася послам найбільше. Вернувшись домів, вони заявили, що у тому грецькому храмі вони не знали, де находилися: на небі чи на землі; бо ніде на землі вони не бачили подібної краси і величі. Там, направду, Бог перебуває між тими людь-

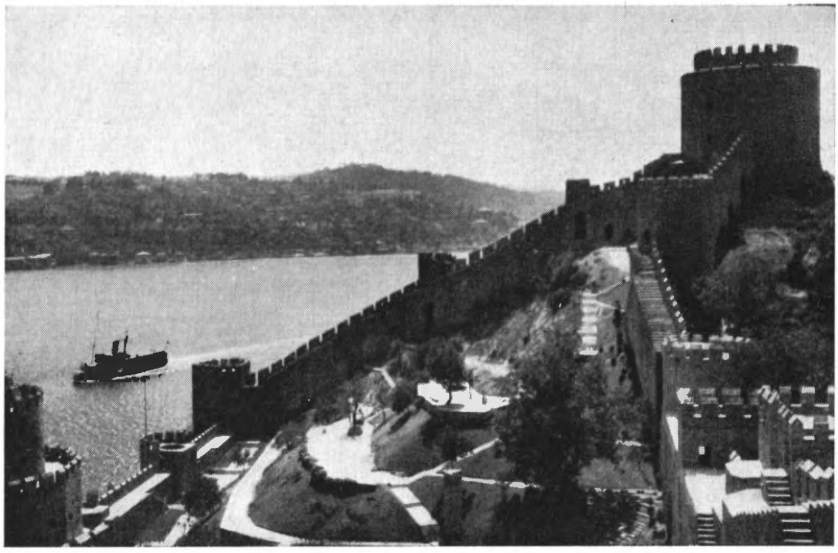

Царгород: Турецька твердиня над Босфором „Рмеліг ізарі" по европейському боці. Протилежний берег Босфору — це Скутарі (Анатолія)

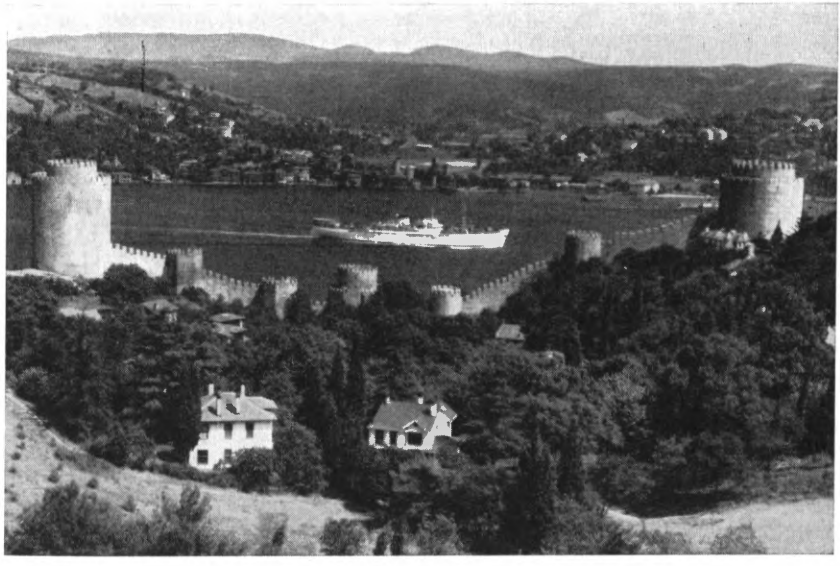

Царгород: Турецька твердиня над Босфором по европейському боці. Протилежний берег Босфору — це Скутарі (Мала Азія — Анатолія)

Царгород: Церква св. Софії, вияв найвищого розвою візантійської культури, побудована 532 — 537 рр. за цісаря Юстиніяна, тепер державний музей

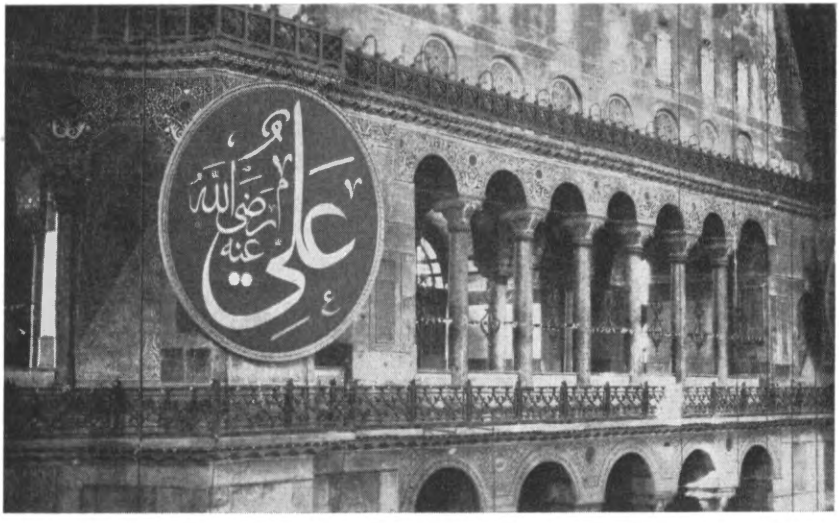

Царгород — Середина церкви св. Софії. Зліва на світлині видніє один із чотирьох великих щитів із золотим написом одного з перших каліфів.

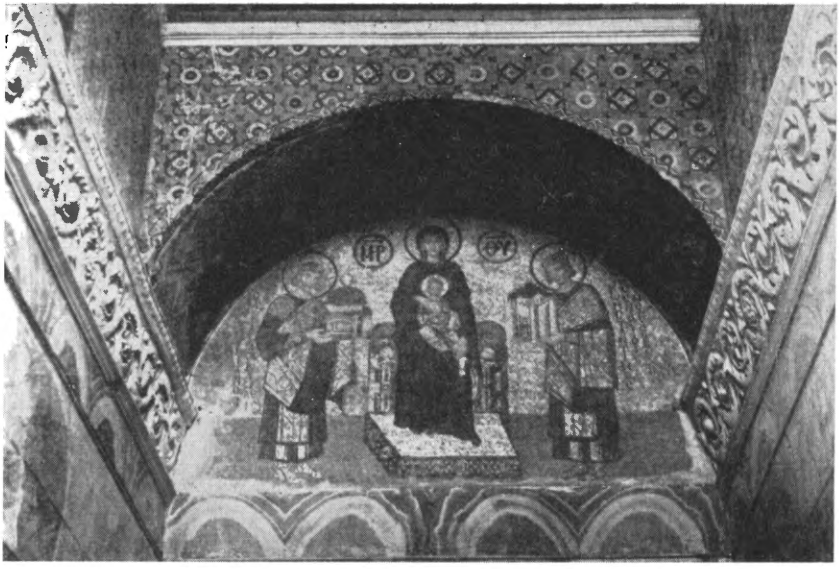

Царгород — Одна з нововідкритих мозаїк в церкві св. Софії

Царгород: Мечет Сулеймана Величавого на правому березі Золотого Рогу

Царгород: Мечет султана Агмеда I, т. зв. „Синій мечет", із 6 мінаретами, збудований 1609 — 1616, як конкуренційний мечет св. Софії

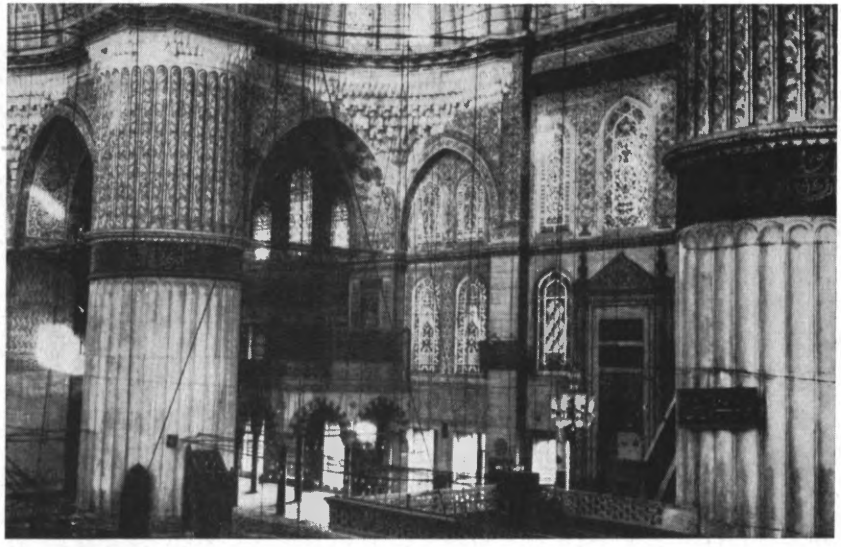

Царгород: Середина „Синього Мечету" з могутніми колонами та гарними різьбами в турецьких орнаментах

ми. Їхня Богослужба краща, ніж в інших народів. Тієї величі не можна забути.

І так рішено прийняти Христову віру з Греції, до чого прилучився ще й приклад княгині Ольги, якої внуком був Володимир".

Тільки всього про цю справу сповіщає Нестор. Якби з суворо історичного боку й не оцінювано правильність такого з'ясування цієї справи Нестором, історичною правдою залишається, на всякий випадок, факт, якою славою втішалася церква св. Софії в Україні. В цьому саме й лежить важність справи.

Св. Софія — жертва іконоборства

Впродовж 8 ст. і першої половини 9 ст. Східню Христову Церкву навістило велике лихо у виді нової єресі, відомої в історії під назвою „іконоборства". Ці єретики, захисниками яких, на жаль, були й деякі візантійські цісарі, головно Лев III Ізаврійський і Лев V, безпощадно нищили ікони, а їх почитателів люто переслідували.

Жертвою тієї єресі впала головно церква св. Софії з її пречудовими мозаїковими іконами.

Іконоборство покінчилося остаточно щойно за цісаревої Теодори Пурпурородної, що володіла в імені малолітнього цісаря Михайла III.

Коли дня 11. березня 843 р. Методій, патріярх Константинополя, цього „Нового Риму", в приявності цісареви Теодори, всього цісарського двору та високих церковних і державних достойників під час урочистої св. Літургії в церкві св. Софії проголосив рішення церковного синоду, звернені проти іконоборців, тоді тисячі вірних, що вщерть заповнили були церкву, впали на коліна і, пройняті невисказаною радістю, заплакали: „Це є апостольська віра!" Це був один із найбільш святочних і радісних днів Царгороду.

Скоро після цього прикрашено церкву св. Софії новими мозаїками. А що ці нові мозаїки були теж пречудові, доказує мозаїкова ікона Архангела Михаїла, яку, по віддаленню тинку, недавно відкрито на одній із стін церкви св. Софії. Такі ж прегарні мозаїки відкрито в зовнішньому й у внутрішньому притворах церкви. Вони представляють Пречисту Діву і Христа-Царя. Ця остання знаходиться над т. зв. „Царськими дверми", т. зн. тими, якими входив до церкви візантійський цісар.

Церква св. Софії — головним мечетом Стамбулу

Після зайняття Царгороду в 1453 р. і перенесення сюди султанської столиці, султан Мегмет II Завойовник замінив церкву св. Софії на головний мечет міста, яке, як знаємо, перезвав на Стамбул.

Тоді то не тільки побудовано чотири мінарети з-зовні церкви св. Софії , але теж і всередині пристосовано її влаштування до приписів

Корану. Тоді знову знищено або сильно ушкоджено багато славних мозаїк, затинковуючи їх.

Там, де передше стояв золотий престіл, побудовано т. зв. „мітраб", т. зн. турецьку молитовницю, звернену в сторону Мекки, а на головних колонах уміщено чотири величезні дерев'яні щити з золотими написами імен чотирьох перших каліфів, то є пануючих провідників ісляму, що були прямими наслідниками Мохаммеда.

Церква св. Софії — державним музеєм

Під теперішню пору працюють американські мистці-археологи над очищенням тих мозаїк від грубої верстви тинку. Це щойно дозволено від 1935 р. Тоді то Кемаль-паша, що під назвою Ататюрк став першим президентом Турецької Республіки, видав розпорядження, силою якого церкву св. Софії, як теж і інші церкви, що їх перемінено було на мечети, стали державними музеями.

Я бачив у Стамбулі ще й другу колишню манастирську церкву, т. зв. „Христос у хорі" (церква Спасителя), що належить до найстарших візантійських церков, а яку теж замінено було на мечет. У ній працює від 1932 р. над відновленням мозаїк Американсько-Візантійський Археологічний Інститут. І, власне, тепер знайдено там незвичайно гарні мозаїки, що представляють сцени з життя Христа і Пречистої Діви. Ця церква та її мозаїки належать до найбільше величавих свідоцтв візантійського мистецтва.

На мій превеликий жаль, у тих обох колишніх церквах абсолютно не можна було світлити (фотографувати).

Перші археологічні розкопки на церковному терені св. Софії переводив німецький археолог А. М. Шнайдер. Тепер, як я вже вище сказав, усі археологічні розкопки проводить Амер.-Візант. Археол. Інститут. При цій нагоді мушу зазначити, що не тільки в Стамбулі, але й у цілій Греції американські археологи і знавці старинного мистецтва запопадливо проводять наукові розкопи. Фінансують ці дуже коштовні праці різні, теж і американські католицькі, університети. І роблять це зовсім безінтересовно.

Церква св. Софії — прототип будови мечету

Наприкінці хочу ще особливо підкреслити цю обставину, що вже зовнішня величавість церкви св. Софії робила й на Турків таке велике враження, що турецькі будівничі мечетів взорувалися власне на церкві св. Софії.

Одиноке, що шкодить зовнішній красі св. Софії, це дуже масивні численні підпори, які побудовано пізніше на те, щоб у час землетрусів, що доволі часто навідують Грецію, як теж на випадок пожеж, церква не потерпіла шкоди.

„Синій мечет"

Цей мечет, якого наймаркантнішим прототипом є власне церква св. Софії, лежить в її найближчому сусідстві і є загально знаний як „Синій мечет".

Це конкуренційний мечет церкві св. Софії. Султан Агмед І казав його з цією метою збудувати (1609 — 1616 рр.), щоб його величавістю притьмарити красу церкви св. Софії. Його зовнішній вигляд є в головних рисах копією церкви св. Софії.

Це одинокий у світі мечет. що має шість мінаретів; кожний із трьома ґалеріями. Висота його головної бані виносить 43 м., а промір 23,5 м.

Своєю величавою зовнішньою гармонією цей мечет справляє на глядача сильне враження. Біля мене стояли два туристи і в англійській мові дискутували, котра саме будівля краща: св. Софії чи Синя?

Одначе, така дискусія, на мій погляд, є можлива тільки, якщо справа торкається зовнішнього вигляду мечету, бо він є безперечно одним із найкращих творів турецького будівельного мистецтва. Він є найбільш монументальною будовою Стамбулу, колишньої столиці Османської держави та є тепер головним мечетом Стамбулу.

Натомість середина Синього мечету, хоч прикрашена могутніми колонами і дуже гарними, по-мистецьки виконаними ґалеріями, не справляє, проте, на глядача цього монументального, прямо полонюючого враження, що церква св. Софії. І це, не зважаючи ва всі наглядні зусилля його будівничих.

Могутня баня Синього мечету спочиває на чотирьох колонах, кожна 5 м. проміру. Її стіни є до висоти вікон виложені синьо-зеленавими фаянсами. Понад тими фаянсами всі стіни, як теж ґалерії та колони, прикрашені турецькими різьбами і взорами, є розмальовані у зеленаво-синій барві, від чого й пішла назва цього мечету, Його склепіння розмальовані синіми орнаментами і прикрашені іменами перших каліфів.

Церква св. Ірини (Божого Миру)

Ця церква стоїть на місці давньої святині Афродити. Її велів збудувати цісар Константин Великий по зайняттю міста, й тому присвятив її „Божому Мирові", по-грецьки „Ейрене". Її знищено під час повстання проти Юстиніяна в 532 р., але він казав знов її відбудувати з такою величавістю, що в тому перевищувала її тільки церква св. Со-Софії. В тій церкві відбувся 381 р. другий Вселенський Собор.

По зайнятті Константинополя, Турки втягнули цю церкву в округ Серайлю з огляду на її близьке положення. По створенні відділів „яничарів", султанської ґвардії, побудовано біля цієї церкви казарму для яничарів, а в самій церкві влаштовано арсенал.

Теперішня її порожнеча нічим не нагадує її колишньої слави. Нещодавно знайдено під час археологічних розкопок в її середині кусник старинної мозаїки з часів Константина Великого. І тільки всього...

Явір яничарів

Праворуч перед церквою св. Ірини (Божого Миру), що лежить поблизу церкви св. Софії, стоїть грубий пень старинного явора, т. зв. „Явір яничарів".

Яничари, т. зн. „нові війська", творили, як відомо, еліту турецької армії і були пробоєвими її частинами. Вони знані в історії з їхньої ворожнечі до християнства. Їхні ряди творили часто бранці, т. зн. воєнно-полонені, що вступали в яничарські відділи, щоб таким способом видістатися з тюрми на волю. Але теж і багато християнських, а між ними й українських, хлопців поповнювали їхні ряди. Це були хлопці, схоплені Турками під час їхніх воєнних походів й опісля виховані ними у ненависті до християнства. Головно в Україні була знана неневисть яничарів до Христової віри і до України.

Яничари творили теж і прибічну, дуже вірну ґвардію самого султана. З уваги на це, султани наділювали їх невеликими привілеями. Це мало такий наслідок, що опісля в їхні ряди вступали теж і Турки. Яничари були зорганізовані частинно як військо в казармах, а частинно як міліція.

Вони, бувало, часто збиралися під згаданим явором, недалеко головних входових воріт султанської резиденції, званої „серайль", щоб одушевлено вітати султана при його в'їзді або виїзді з серайлю. Тут, під тим явором, вони варили собі теж їсти, тут також відбувались їхні наради.

Але зчасом дисципліна яничарів підупала і вони приготовляли в тіні того самого явора теж і заговори, звернені проти султанів. Укінці ту військову частину розв'язано і безпощадно вигублено після одного їхнього невдалого повстання.

На тему яничарів я мав доволі цікаву розмову з нашим турецьким провідником. Це був інтеліґентний студент, нащадок старої аристократичної, але зовсім зубожілої, турецької родини.

На моє запитання: „Хто це, властиво, були ці так дуже прославлювані вами яничари?", відповів він ось так: „Іслям є супроти всіх релігій толерантний. Доказом цього є, між іншим, теж і той факт, що навіть в елітні частини турецької армії, які, власне, творили яничари, приймали християн, наділяючи їх теж і великими привілеями. Ті пробоєві частини турецької армії, в яких служили християни, звалися „яничари", т. зн. „нові війська".

От і нагадалася мені при цьому українська пословиця: „Закон як

дишель, куди повернеш, туди й піде". Не краще мається діло також і з історією...

Серайль

Коли ми вже опинилися біля явора яничарів, отже, близько воріт серайлю, то хочу дещо й про сам серайль розказати.

Уже наперед мушу заявити, що я був серайлем доволі розчарований. Це з двох причин: 1) При вході я мусів віддати поліції весь мій фото-виряд, бо в серайлі абсолютно не вільно нічого фотографувати. Хоч після цього мені й легше стало ходити, бо знято з мене 6 кг. ваги, цебто мого фото-виряду, але за те тим більше давило мене — як фотографа-любителя — пересердя. 2) Я завжди уявляв собі серайль як якусь „казку з тисячі й однієї ночі".

У цьому переконанні скріпив мене ще більше й вигляд головних входових воріт до серайлю. Це великий тріюмфальний лук, чудовий пам'ятник турецької архітектури. З уваги на це був я приготований побачити пишні султанські палати у турецькому стилі, серед казково гарних городів із чудовими водограями.

Те, однак, що я побачив, було зовсім протилежне до моїх уявлень. При цьому винні, очевидно, не султанські палати, тільки моя уява.

„Площа диванів"

Усі султанські палати в серайлі (а їх є більше) відзначаються доволі суворою масивністю і немов якимсь холодом від них віє. Побудовані вони кругом трьох подвір, із правдиво орієнтальними назвами. Перше подвір'я називається „Площа Диванів", т. зн. площа заль прийнять. Не знаю, чи слово „диван" у значенні залі прийнять є турецьке, чи, може, перського або й арабського походження, бо турецька мова має доволі багато перських і арабських слів.

Кухні серайлю

По правому боці тієї, 150 м. довгої, площі-подвір'я лежать 24 великі кухні серайлю з 20 могутніми димарями у формі турецьких бань. Тут варено не для султанів, тільки для вбогих. Денно видавано тут, як кажуть, 20.000 обідів убогим.

У північному боці цього подвір'я находиться 42 м. висока бароккова вежа з 16 ст. Її верх є вже новий, із 1819 р.

„Бабісаадем"

Найбільш фантастичну, справді орієнтальну назву має брама, що веде до другого подвір'я серайлю. Вона зветься „Бабісаадем", т. зн. „Брама Щасливости".

Напроти входу лежить „Престольна Заля". Є це павільйон із колонадою, в якому під балдахином стоїть султанський престол із часів султана Сулеймана Величавого.

Ця престольна заля не зробила на мене якогось особливішого враження. Вона тільки загострила мою цікавість, бож Сулеймана Величавого дружина була Українка, знана в історії під назвою Роксоляни.

Позаду цього павільйону знаходиться султанська бібліотека, в якій є багато ще досі неопублікованих грецьких і арабських рукописів. Але вона ще не відкрита.

У протилежному крилі цього будинку є дві залі з гарною збіркою переважно китайської порцеляни і фаянсів.

Султанська скарбниця

У тому крилі є теж султанська скарбниця. Вона доволі велика і займає три залі. Тут є багато предметів історичної вартости, як ось: султанські престоли, одяги султанів і зброя, жемчуги, перли, годинники, вози, свічники, приладдя до писання тощо. Всі ці предмети належали колись до султанів, або до їхньої рідні. Тут виставлений, щоправда, не найкращий, але зате неоціненої вартости індійської роботи, трон Ізмаїла, що його добув султан Селім І на Персах. Той трон прикрашений 25.000-ами перел.

Султавська збірка образів

В окремому будинку цього подвір'я є теж поміщена збірка образів. Це переважно копії султанських портретів, ориґінали яких знаходяться по різних европейських музеях.

Тут теж є портрети деяких, особливо улюблених, султанок. Моя цікавість непомітно зросла. Я сподівався побачити тут не тільки портрет Сулеймана, але теж і його Роксоляни.

Та я ще й не вспів добре розглянутись по залі, як наш турецький поводар-студент, знаючи, за чим я очима шукаю, вказав пальцем на один з портретів і вигукнув: „Ось Вам і Роксоляна. Вона була донькою християнського священика; але в школі нас учили, що вона була мохаммеданкою".

Перед портретом Роксоляни

Так ось стояв я перед доволі великим портретом, під яким виднів напис „Роксоляна". Латинськими буквами, бо, европеїзуючи Туреччину, Ататюрк завів теж і латинську азбуку.

Портрет зображає погруддя дуже гарної жінки. Вже у зрілому віці. Уважно дивлюся на це гарне обличчя. Повздовжне лице, малі уста, вузький, пропорційний ніс, чорне волосся й такі ж брови, карі очі. Типічне українське обличчя.

Між поміщеними там небагатьома портретами найвизначніших султанок, Роксоляна щодо краси займає чи не перше місце.

Мушу признатися, що перше почуття, якого я, дивлячись на цей

портрет, зовсім мимоволі зазнав, було почуття немов певного роду національної гордости. Роксоляна, це ж Українка, а водночас найбільше маркантна жіноча постать в історії султанів!

Та ще й іншого роду почуття у тому моменті заволоділо мною. Це почуття, так сказати б, станової приналежності. Вона ж, донька священика, пароха Рогатина в Західній Україні, а я в прямій і безперервній лінії нащадок одної з найстарших священичих родин тієї ж Землі.

І ось хвиля мимовільної симпатії заволоділа мною. — Щойно в такій хвилині виявляється вся інтенсивність того почуття, а з тим і сила традиції.

Та в цій же хвилині мої думки, а за ними й мої почування звернулись у зовсім протилежний напрям.

Чому? — Хто ж, властиво, була ця Роксоляна?

Історія Роксоляни

Стою перед портретом тієї гарної жінки і нагадується мені історія її життя. Ось вона в загальному нарисі: Роксоляна була донькою о. Лісовського, гр.-кат. пароха Рогатина в Західній Україні. Вже на її чотирнадцятому році життя вийшла вона заміж. Це не було тоді великою рідкістю.

По вінчанні, яке пізнім вечором відбулося у старинній рогатинській церковці св. Духа, подалися новоженці враз із весільними гістьми в напрямі приходства. Та в ту ж хвилину наскочив малий турецький загін, схопив Роксоляну і зник із нею у пітьмі ночі.

Так ось незабаром, у крайній розпуці, Роксоляна опинилася враз із іншими бранками на торговиці невільників у Скутарі.

Тут своєю красою вона звернула на себе увагу самого султана, Сулеймана Величавого, що взяв її у свій гарем. І щойно з тієї хвилини починається властива історія життя Роксоляни, тієї ще напів дитини, яка в найкоротший час розвинулась у дуже амбітну жінку. Як така, відіграла вона в житті Сулеймана II Величавого не тільки важну, але й дуже трагічну ролю. Роксоляна зуміла до тієї міри опанувати Сулеймана, що він тільки з нею однією жив, хоч його гарем, згідно з законом Мохаммеда, й дальше існував. Роксоляна мала такий вплив на Сулеймана, що вона була справжньою володаркою Туреччини.

Злочин Роксоляни

Із Сулейманом вона мала двох синів. Старший звався Селім. Він був її любимцем. Із ростом Селіма, зростали теж і особисті амбіції Роксоляни. Вкінці вони прийняли форму крайньої жорстокости.

Вона, щоб утурувати своєму улюбленому Селімові дорогу до султанського престола, оклевечує перед Сулейманом його найстаршого

сина і престолонаслідника, Мегмета, що був сином Сулеймана і його попередньої жінки.

У висліді безоглядних і безсовісних інтриґ Роксоляни, Сулейман повірив її наклепам, немов би це Мегмет хотів його позбавити престола. По тодішньому турецькому звичаю, Сулейман казав Мегмета удусити.

Ось таким страшним злочином відкрила Роксоляна Селімові шлях до султанського престола.

Під ударом тієї жахливої трагедії свого брата, молодший син Сулеймана, Ціганґар, попав у крайню меланхолію і небавом помер.

Любов згубою Роксоляни

І ось я стою перед її портретом. Але перед портретом уже іншої Роксоляни; перед портретом тієї, понад усяку міру, амбітної і жорстокої жінки. І дивно мені...

Я дивлюсь уважно в її не тільки гарне, але — здавалося б — і благородно-добряче обличчя, і питаю себе: як могла ця жінка такий поповнити злочин?

І тоді пригадалися мені слова, які я десь, у когось читав: „Жінка, яка любить, не оглядається ні на кого і ні на що". Ось тут, думаю, і розв'язка цієї тяйни.

Задля любови Сулеймана, Роксаляна зрадила батьківську віру і саму батьківщину. А задля любови до її сина, вона не завагалася зрадити теж і любов до Сулеймана. Бо яка ж це була її любов до Сулеймана, коли вона при допомозі безсовісних інтиґ і наклепів свідомо спонукала султана до вбивства власного сина?

Кара за злочин

Та ці злочини не пройшли Роксоляні безкарно вже й на цьому світі. Сулейман помер несподівано 1566 р. під час турецької облоги міста Шіґету, в Угорщині, а її дуже улюблений син, який дорогою її злочину вступив як Селім II (1566 — 1574) на султанський престол, став таким налоговим п'яницею, що в історії султанів він одержав назву „мест", т. зн. „п'янюга".

Та й ще одна дуже дивна річ, а саме: Селім II програв 1571 р. морську битву під Лепанто. Це мало такий наслідок, що сила турецького наступу на Европу заломилася на протяг більше ніж одного століття (1683 р. облога Відня).

І син Роксоляни, своєю програною під Лепанто, проти своєї волі, захистив перед заливом ісляму Европу і християнство, що його так соромно зрадила його мати.

Сулейман II Величавий

Портрет Сулеймана II Величавого справляє дуже гарне враження. Інтеліґентне, енерґійне обличчя.

Це один із найбільших султанів. За його панування Туреччина осягнула була вершок своєї могутності. Він двома наворотами (1526 і 1541 рр.) здобув головну частину Угорщини, а 1529 облягав Відень, одначе безуспішно. Помер, як сказано вже, 1566 р. під час облоги угорського міста Шиґету.

Мегмет II Завойовник

З інших султанських портретів на особливішу увагу заслуговує дуже добре виконаний портрет султана Мегмета II Завойовника. Це прізвище в історії він одержав після того, як 30. травня 1453 р. здобув Константинополь.

На моє велике здивування, на портреті бачу обличчя не якогось брутального наїзника, а навпаки. Його портрет зображує молодого гарного мужчину з аристократичними, тонкими рисами обличчя, сповитого серпанком меланхолії. І, справді, не можна Мегметові II відмовити теж і деякої благородности.

Після трьох днів по здобутті Константинополя, впродовж яких йому прямо неможливим було заборонити своїм диким жовнірам грабувати місто і брати полонених, він, з усією суворістю, наказав припинити всякий грабунок і вбивства. Він заґарантував християнам життя і волю, а Геннадіоса призначив новим патріярхом. Наслідники того патріярха й досі резидують у Стамбулі.

Франція одержала протекторат над чужинцями, а особливо над християнами, що жили на території Туреччини.

Мегмет II зараз уранці після здобуття Константинонoля, перезвав це місто на Стамбул (Істамбул) і водночас проголосив його столицею Туреччини, як теж і новою резиденцією султанів.

Він проголосив також, що від того дня церква св. Софії стає головним мечетом Стамбулу. І від тієї хвилини на верху головної бані св. Софії видніє півмісяць як знамено перемоги ісляму над Візантією.

Гарем

Із другого подвір'я Серайлю веде перехід попри давній мечет евнухів, „Агаляр Камі", тепер перемінений на бібліотеку, до будинку, в якому давно був гарем.

Тут, у цілковитому відокремленні, жили дружини султанів. Мохаммеданський закон дозволяє султанові мати 8, а звичайному Туркові 4 дружини. При тім число побічних дружин було необмежене. Починаючи з 1926 р., вільно мати Туркові тільки одну дружину.

Назва „Гарем" є арабського походження („Гарім") і означає „заборонено". Мабуть, з тієї причини, що вступ до гарему був безоглядно заборонений, за виїмком султана, його кревних і евнухів.

Гарем, це прямо лябіринт вузьких коридорів, маленьких, у біль-

шості, негарних і безпляново розміщених кімнат, одягалень тощо. Гарем зовсім не відзначається орієнтальною, казковою красою.

„Город Туліпанів"

Перейшовши третє подвір'я, входжу в дуже гарний город, т. зв. „Город Туліпанів". Він улаштований у формі терас. На найвищій терасі гарний будинок із банею. Він усередині і назовні виложений гарними фаянсами. Його казав вибудувати 1639 р. султан Мурат IV, на пам'ятку здобуття Баґдаду.

Міграм мечет

На доручення Сулеймана Величавого, найславніший турецький будівничий мечетів, Сінан, збудував три гарні мечети у Стамбулі.

Перший з них, це прегарний „Міграм мечет", збудований 1550 р. в честь доньки Сулеймана, Міграм. Це великий і величавий мечет із 7 банями. Цілий розмальований внутрі ніжної барви арабесками. Його просторі ґалерії прикрашені, мов мережка, ніжними різьбами в дереві.

Шаг-Саде мечет

Другий мечет, побудований Сінаном, це „Шаг-Саде" (Княжий) мечет. Сулейман казав його збудувати в пам'ять свого, на його власне доручення, вбитого сина і престолонаслідника Мегмета. Цей мечет був рівночасно й виявом жалю і покути Сулеймана з приводу того його вчинку. При цьому мечеті похоронені теж і обидва брати, сини Сулеймана: вбитий Мегмет і Цігангар, що помер із туги за братом.

Мечет Сулеймана II Величавого

Третій, т. зв. „Мечет Сулеймана", збудував Сінан у 1550 — 1557 рр. Він є, між іншим, тим славний, що має 4 мінарети з 10 ґалеріями. Це натяк на ту обставину, що Сулейман був 10-им турецьким, а 4-им зряду султаном у Стамбулі. Цей мечет нележить до найславніших мечетів Стамбулу.

По східньому боці цього мечету є цвинтар із багатьма ґробами. На чільному місці два гробівці: окремо Сулеймана й окремо Роксоляни. Внутрі саркофаги.

Саркофаг Сулеймана, згідно з мохаммеданським звичаєм, незамітний, але доволі гарний.

Перед саркофагом Роксоляни

У гробівці Роксоляни стоять три саркофаги: Роксоляни і її двох унуків. Не тільки саркофаги внуків, але теж і саркофаг Роксоляни є не лише надто скромні, але теж і доволі запущені.

Мушу признатися, що я в дуже пригнобленому настрої стояв перед саркофагом Роксоляни. Та не тільки доволі сумний стан його

зовнішнього вигляду так гнітуче подіяв на мене. Ще більше пригноблювала мене згадка про ввесь трагізм у житті тієї безперечно визначної жінки, народженки України.

І в ту хвилину, коли я стояв перед цим запущеним саркофагом, в якому в цілковитому забутті спочивали її тлінні останки, пригадались мені слова нашої похоронної стихири: „Все, що не має вартости, теж і по смерті, є звичайною людською суєтою (марнотою). Не остається багатство, ні не наслідує слава. Де є тепер світові пристрасті? Де погоня за дочасними справами? Де є золото і срібло? Де всі ці слуги і догоджування піднебінню? Воістину, все це тільки суєта!"

„Земля, порох і попіл ти єси, і в землю, з якої ти взятий, повернешся".

А далі й слова Христа: „Що помогло б людині, якщо б вона і ввесь світ придбала, але занапастила свою душу? Або що може дати людина в заміну за свою душу?"

„Жінка, яка любить, не оглядається ні на кого й ні на що", навіть і про свою душу не дбає!

Нещасна Роксоляно! Ось що ти одержала в заміну за твою душу!

Одначе, Бог, бо тільки Він один знає всі тайни людської душі і людського серця, нехай буде для тебе милосерний.

І я, стоячи перед саркофагом Роксоляни, щиро молився за спокій її душі. — Може це була перша українська молитва при гробі тієї визначної, а при тім дуже нещасної доні української землі...

Гіподром

На особливішу згадку заслуговує гіподром. Це грецьке слово й воно означає „кінська площа".

Гіподром збудував римський цісар Септім Север 203 р. по Хр. Цісар Константин Великий у 324 — 330 рр. побільшив його до 400 м. довжини і 175 м. ширини. На його 40 рядах амфітеатрально побудованих сидженнях було місце для 100.000 глядачів. Цей амфітеатр завершено колонадою, що була вкрашена численними старинними статуями Греції та Риму гелленської епохи.

На північному боці гіподрому знаходилася цісарська льожа, прикрашена вгорі квадригою, т. зн. чотирокінним запрягом із бронзи.

Історична дорога квадриги

Римський цісар Нерон забрав цю квадригу з Корінту, що, за часів заняття Греції римлянами, був столицею всієї Греції, і перевіз її до Риму. Тут вона вкрашувала його тріюмфальний лук, а опісля лук Траяна.

Візантійський цісар Теодосій II (5 ст.) переніс цю квадригу з Риму до Константинополя. Тут вона прикрашувала цісарську льожу на гіподромі.

Хрестоносці, після здобуття в 1204 р. Константинополя, загарбали й цю квадригу та перевезли її до Венеції. Тут поставлено її на західній фасаді церкви св. Марка.

Наполеон, по заняттю Венеції 1797 р., казав забрати цю квадригу до Парижу й уставити її там на своєму тріюмфальному луці. Після упадку Наполеона і заслання його на острів св. Олени, квадрига вернулася на своє давнє місме у Венеції.

Як бачимо, ці коні примушені були відбувати довгу історичну дорогу.

Свідки давньої слави

Площа гіподрому була прикрашена двома обелісками й багатьома пластиками з мармуру та бронзи. З того всього збереглися досі тільки три пам'ятники:

1) т. зв. „Мурований Обеліск" або теж „Колос Константина VII Порфирогенета". Він збудований з вапняка і є 32 м. високий. Час його постання невідомий. Грецький напис на його цоколі сповіщає, що цісар Константин VII Порфирогенет велів його цілого прибрати бронзовими плитами. Сьогодні цей обеліск зовсім нагий, бо хрестоносці 1204 р., після зайняття Константинополя, забрали, між іншим, і ті плити як воєнну добич. Кажуть, що цей обеліск був ціллю кінних змагань на гіподромі.

2) Це т. зв. „Зміїна Колона", що є найстаршим грецьким пам'ятником міста. Вона з бронзи, 5 м. висока, і побудована у виді трьох скручених зміїв.

Ця колона, це властиво тільки одна нога з трьох ніг золотої триніжки. Цю триніжку 31 грецьке місто жертвувало святині у Дельфах після їх остаточної перемоги над Персами, біля Плятеїв. На цій колоні є теж виґравіровані й назви 31 міста. — Не знаю, хто переніс до Константинополя цю т. зв. колону: Греки чи, може, Римляни?

3) Найбільше враження на мене зробив, одначе, другий обеліск, що стоїть на гіподромі. Цей обеліск збудовано за часів фараона Тутмозіса III (1504 — 1450 перед Хр.) і він стояв перед святинею в Карнак (Геліополіс в Єгипті). Цісар Теодосій I перевіз його 390 р. до Константинополя і казав поставити його на гіподромі. Це 20 м. високий моноліт із порфіру, що спочиває на 6 м. високому чотирогранному цоколі. На чотирьох стінах того цоколю вміщені чотири рельєфи (плоскорізьби), що представляють епізоди з життя цісаря Теодосія I. Напис у латинській і грецькій мовах у низу цоколю сповіщає, що той обеліск уставив тут інженер Проклос.

Мушу признатися, що я з доволі великим зворушенням оглядав цей обеліск, що був свідком майже півчверта тисячі літ історії люд-

ства. Він пережив фараонів і Мойсей мусів його бачити під час переходу ізраїльського народу з Єгипту до Палестини.

У час візантійської епохи, гіподром був осередком двірського й громадського життя. Тут відбувалися величаві святкування в честь цісарів, як теж і величаві змагання на конях (від чого й постала назва) між двома політичними партіями т. зв. „Синіх" і „Зелених". Ці змагання влаштовували рік-річно візантійські цісарі для розваги мешканців Константинополя.

Тут розігравалися, одначе, й криваві міжпартійні боротьби.

Повстання проти Юстиніяна

Тут, на гіподромі, взяло свій початок теж і повстання проти цісаря Юстиніяна в час від 13 — 20. січня 532 р.

Те, що Юстиніян не втратив тоді цісарського престола, є головною заслугою цісареви Теодори, дружини Юстиніяна. Вона в найбільше критичну хвилину, коли Юстиніян уже був згідний покинути Константинопіль на кораблі, що у пристані ждав на нього, на державній раді заявила, що найкращим і найпочеснішим смертним покривалом для цісаря є його цісарська кирея, і тому вона останеться у Візантії, щоб згинути як її цісерева.

Ця гідна і рішуча постава Теодори незвичайно підбадьорила Юстиніяна і цілковито змінила положення. Тоді Белізар, один із вірних Юстиніянові полководців, став на чолі наємних військових відділів у обороні цісаря і наказав убити на гіподромі 40.000 повстанців, що там зібрались і вже навіть проголосили були Атанасія новим цісарем.

Тим зламав Белізар остаточно силу повстанців і водночас перехилив перемогу на бік Юстиніяна.

Це повстання знане в історії під назвою повстання „ніка", т. зн. „переможи!", бо це грецьке слово було бойовим гаслом повстанців.

Різня яничарів

Гіподром був свідком ще й другої жахливої різні: яничари, яких привілеї непомірно були зросли, а дисципліна підупала, вчинили 1836 р. повстання проти султана Магмута II. Тоді з наказу того султана скликано всіх яничарів на гіподром і там усіх їх, числом 30.000, безпощадно вирізано.

Водночас у мечеті Агмета I, отже в „Синьому Мечеті", офіційно проголошено декрет Магмута II про розв'язання раз-на-завжди відділів яничарів.

Так трагічно покінчилася історія тих, знаних із ненависти до України, її ворогів.

Великий базар

До великих особливостей Стамбулу належить теж старинний турецький базар, т. зв. „Великий Базар".

Це окрема, замкнена в собі частина міста старого Стамбулу, що займає площу у вимірі 200.000 квадр. метрів.

Це прямо лябіринт напів темних вулиць, вуличок і переходів, яких темноту, бодай до певної міри, проганяє електричне освітлення крамничних вистав. Високий мур із одинадцятьма брамами оточує це дуже живе і крикливе людське муравлище.

Промисел і ремесло, що тут іще й досі, за старим звичаєм, поділені на окремі цехи, займають окремі частини базару. Отже, всі крамниці однієї бранжі лежать біля себе. Їхні власники, по більшості, стоять перед входом до них і голосно розмовляють, захвалюючи свій товар, або торгуються.

Бо торгуватися треба в усіх країнах Півдня і Сходу. Це становить там певного роду атракцію та є в їхньому розумінні чесною і цікавою ліцитацією.

До цього великого гамору на Базарі треба щойно привикнути і з ним освоїтися. Я мушу, одначе, признатися, що все це разом, отже: яскраво електричним світлом освічені крамничні вистави, великі маси людей, покупців і тільки цікавих відвідувачів, що безупинною хвилею переливаються вуличками базару, і взагалі ввесь той голосний невгаваючий гамір — усе це я сприймав напрочуд приємно.

Причина цього, мабуть, у тому, що цей базар зберіг іще й досі свій оригінальний, нічим непідроблений мальовничо-орієнтальний характер.

Мене — як чужинця — найбільше цікавила середня частина базару з крамницями античних речей. Там навіть я купив дві правдиві старо-грецькі ікони.

Там теж є майстерні незвичайно гарних філіґранових виробів у сріблі. Головно жіночі прикраси, по-мистецьки виконані. Дуже гарні є теж крамниці зі старими турецькими гаптуваннями і дуже оригінальною турецькою мідяною посудою. Килими, одначе, такі дорогі, що за ті самі гроші можна їх купити у Відні без торгу і без жодного ризика.

Годину перед заходом сонця замикають усі брами базару. Одначе, зовсім не треба боятися, щоб вас замкнули у базарі. З тією хвилиною, як тихне гамір, а купці заносять свій товар у крамниці, можна спокійно прямувати до виходу.

Єгипетський базар

У старому Стамбулі є теж і т. зв. „Єгипетський базар", де від найдавніших часів продають орієнтальні заправи й олійки, головно рожані. Але від часу пожару й після зовсім модерної його відбудови в 1944 р., базар цілковито затратив свій орієнтальний характер.

Прогулянки кораблем

До дуже приємних атракцій перебування в Стамбулі належать, безперечно, чотири морські прогулянки. Всі вони, за виїмком прогулянки до Скутарі, відбуваються кораблями, що відпливають від моста Галата, який лучить Старий Стамбул із частиною міста, що зветься Галата.

Про першу таку прогулянку на азійський суходіл, до Скутарі, я вже раніше розповів.

Кораблем по Босфорі

Друга і, по-моєму, найкраща така прогулянка — це Босфором, отже, приблизно 32 км.

Корабель пливе вздовж европейського берега Босфору, отже, передмістями другої частини Старого Стамбулу, т. зв. Галата. Цей беріг, місцями до 200 м. високий, з його палатами, городами, численними, дуже гарними, мечетами і старинними руїнами належить до найкращих околиць світу.

У найвужчому, всього 660 м. широкому, місці, т. зв. „Сейтан Акінтізі", т. зн. „Чортівська Течія", лежить — попередньо вже згадана твердиня „Румелі Гізарі" („Европейська Твердиня"), яку збудував султан Мегмет II впродовж 4 місяців.

Совєтські вантажники й американські торпедовці

Пароплавний рух Босфором незвичайно оживлений. Дуже багато тут теж совєтських кораблів. Це переважно вантажники. А поміж ними увихаються американські легкі торпедовці з відкритими, кожної хвилини готовими до пострілу, гарматніми дулами. Однак, їхня приявність тут, на Босфорі, нікого не турбує. Навпаки, їхня поява діє успокоююче в тій, воєнним напруженням, насиченій смузі.

Запора з підводних мін

Поволі допливаємо до того місця, де Босфор лучиться з Чорним Морем і де він півп'ята кілометрів широкий. Корабель завертає праворуч, у напрямі Анатолії.

Питаю нашого провідника про причину цього. Він указує мені рукою наперед, на довгий ряд ясних пунктів на поверхні води впоперек Босфору і каже стиха: „Це поплавища, на яких висять підводні міни проти совєтських підводних суден. Тому кораблі мусять цю запору об'їздити".

Тепер уже краще розумію заборону фотографувати на Босфорі. Але водночас бачу теж усю її ілюзорність (сповидність) супроти стільки совєтських кораблів у Босфорі. Бо ж годі припускати, щоб на совєтських кораблях не було фотоапаратів... І з огляду на це я фотографував; і не тільки я один.

У суворо мілітарній зоні

У місцевості „Анадолю Фенері", отже, вже в Анатолії, корабель причалив до берега і ми висіли. Це вже недалеко устя Босфору до Чорного моря і сувора мілітарна зона. Всюди стоять турецькі й американські військові стійки. Нікуди не вільно йти.

Тут ми сиділи в городі маленької і дуже примітивної харчівні у пристані та пили, за турецьким звичаєм, чай. Дуже добрий і дешевий. У мініятюрно малих чарках.

Казково гарна картина

Після двох годин перебування в „Анадолю Фенері", ми вертаємось до Стамбулу. Це було одно з найкращих переживань мого життя. Заходяче сонце чудовою пурпурою багрить неспокійні води Босфору, як теж і легкими хмарками вкритий небозвід, що немов вогнем палає, а на його тлі зарисовуються темні силюети св. Софії, мечетів, струнких мінаретів і веж Стамбулу.

Стою на покладі корабля і дивлюсь, очарований тією красою. Чудова, казково гарна картина, яку не всилу забути, хто мав щастя її бачити.

Знімаючи мої кольорові діяпозитиви, я завжди з тією самою інтенсивністю наново переживаю ті хвилини захоплення, з яким я тоді дивився на цю незабутню картину.

Княжі острови

Княжі острови, це ціль третьої прогулянки кораблем. Цих островів є дев'ять. Всі вони лежать на Мармуровому морі, у віддалі яких 20 км. від Стамбулу, а „Княжими" зовуться тому, бо вони були в давнину місцем заслання турецьких „принців" (князів), що чимось провинилися.

Ці острови осталися ще й досі місцем інтернування у певних, важних випадках. І так на острові Іясідія інтерновано і суджено колишнього президента Туреччини Баяра та прем'єра Мендереса.

На княжому острові Бургаз

Я вже згадував, що під час нашого перебування в Стамбулі, ми мешкали в Австрійській Колеґії св. Юрія. Її ведуть Отці Лазаристи, що мають на одному з „княжих" островів, Бургаз, власний відпочинковий дім.

Це були ще шкільні вакації, що в Туреччині тривають до 15. вересня; священики були ще на вакаціях, тому о. ректор колеґії просив мене, щоб я поїхав на Бургаз відслужити там одного дня св. Літургію. Я відразу на це згодився й опісля не жалував того.

Бургаз був за візантійських часів місцем заслання візантійських патріярхів. Одного разу перебувало там рівночасно 20 засланих

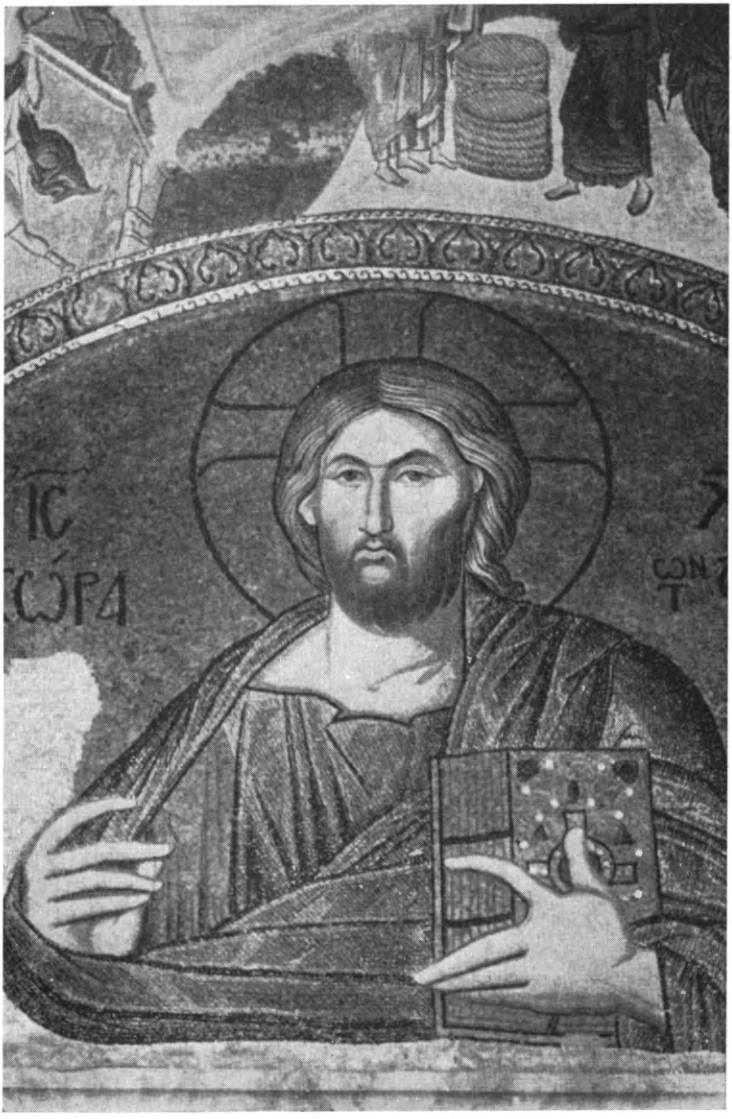

Царгород — Одна з нововідкритих мозаїк у церкві „Христос у хорі"

Царгород: Церква св. Ірини, побудована цісарем Константином Великим, і в ній відбувся 381 р. другий Вселенський собор. За турецьких часів цілковито запущена й перемінена на арсенал

Царгород: Новий університет напроти гіподрому

Царгород: Церква Спасителя, т. зв. „Христос у хорі", одна з найстарших церков у Царгороді, замінена тепер на державний музей

Царгород — Понтонний міст понад Золотим Рогом, т. зв. „Галата", що лучить частину Стамбулу „Галата" зі старим Стамбулом

Царгород: Церква „Христос у хорі", нововідкрита мозаїка, що представляє Різдво Преч. Діви Марії

Царгород: Вид понад Босфор і Мармурове море на Серайль, св. Софію і Синій Мечет

патріярхів. Уже з цього можемо собі виробити поняття про тодішні відносини у Візантії.

Бургаз — це один із більших „Княжих" островів. Він гористий і має багато гарних соснових і кедрових лісів, як теж доволі багато вілл для літників.

Поплив я туди одного дня по полудні, а повернувся до Стамбулу другого дня перед полуднем.

У пристані, де ОО. Лазаристи мають власні купелеві кабіни, викупався я чудово. Перший раз по цій сумної пам'яті купелі „надико" в Егейському морі.

Опісля я подався до випочинкового дому Отців Лазаристів. Дорога вела чимраз вище вгору чудовим сосновим і почасті теж кедровим лісом з ідеально чистим повітрям, насиченим милим і відсвіжуючим запахом соснини та кидрини. Тому й не диво, що Брат Антін, будівничий цього дому, не зважаючи на своїх 95 літ життя, ще й досі є його управителем.

Наступного дня о 7 год. ранку я відслужив св. Літургію що всім учасникам її дуже подобалася. Так само і св. Причастя під двома видами. Брат Лазарист, що услуговував при Службі Божій, сказав до мене після її закінчення: „Яке то все гарне; чому ми того не маємо?"

Американська мілітарна база

На одному з тих „Княжих" островів, Американці влаштували свою мілітарну базу і — на радість не тільки Турків, але й усіх в Европі — контролюють не лише Мармурове море, а й увесь Босфор. Але ця американська база, що лежить у найближчому сусідстві Стамбулу, є водночас і великою загрозою для того чудового міста...

Песячий острів

Один із Княжих островів має смішну назву: „Песячий острів". Історія цього острова така: згідно з мохаммеданською вірою, пси, коти і голуби є, певного роду, освяченими звірятами. Їм ніякого лиха чинити не вільно.

З того приводу розмножилось було в Стамбулі псів так багато, що, вкінці, стали великою язвою Стамбулу. Врешті, турецький уряд наказав усіх псів зі Стамбулу, числом около 300.000, вивезти кораблями на один незалюднений острів. Тут вони погинули з голоду. З їхніх, під жарким сонцем, розложених тіл, постав жахливий сморід, що стягнув на острів мушву з сусідніх островів. Мільярди мух виплодилося тут тоді. Опісля вони перелітали Стамбул і принесли з собою пошесть, яка дуже жахливо поширилась і стільки жертв коштувала людям, що й сьогодні ще в Стамбулі з жахом згадують про це.

Мечет Еюпа

Дуже гарною була теж прогулянка кораблем по Золотому Розі (7 км.) до мечету Еюпа.

Еюп був хорунжим Мохаммеда і 670 р. згинув під час облоги Константинополя. На тому місці, на якому опісля віднайдено його гріб, казав султан Мегмет II Завойовник 1458 р. збудувати дуже гарний мечет.

У гробівці Еюпа

При цьому мечеті є теж величавий гробівець із дуже гарним саркофагом Еюпа. Ціла фасада того дуже великого гробівця є виложена гарними синяво-зеленими фаянсами, а темної барви саркофаг украшений золотими арабесками.

Я не знав, що вступ до того гробівця дозволений тільки мохаммеданам. Тому я й мої обидва товариші сміливо ввійшли до нього. Тільки дивувало це мене, що наглядач того гробівця більше разів заходив і уважно до нас приглядався. Та я пояснював собі це тим, що він дивиться, чи я часом не роблю там знімків, що, очевидно, суворо заборонено. Так пояснював собі це теж і о. Ґавліч, що шепнув був тоді до вуха: „Тільки нехай Вам не приходить охота тут світлити!"

А мені й на думку не спадало тут фотографувати. Зараз таки по вступленні до гробівця було мені ясно, що тут із релігійних оглядів не годиться фотографувати.

Султанський коронаційний мечет

Мечет Еюпа з його гробівцем, це найбільша святість у мохаммедан. Тут теж відбувалася, так сказати б, „коронація" кожного нового султана, а саме церемонією припоясання султанові традиційного меча.

Цей меч я бачив у султанській скарбниці серайлю, про яку я вже згадував.

Ця церемонія припоясання меча як символу найвищої влади в державі (меч, це символ влади над життям і смертю всіх громадян) живо нагадувала мені слова другого антифона нашої Служби Божої: „Господь воцарися (став царем), в ліпоту облечеся (красотою зодягнувся): облечеся Господь в силу (могутність) і препоясася".

Мені в цю хвилину стало ясним, що джерело символіки цих двох зовсім протилежних собі релігій, є одно, а саме Орієнт (Схід).

Мечет Еюпа є гідний уваги ще й тим, що в ньому бере свій початок кожна мохаммеданська проща до Мекки (Арабія), місця народження Мохаммеда.

Турецький цвинтар

Я бачив два турецькі цвинтарі. Про перший, що лежить у Скутарі, і є найбільший на цілому Орієнті, я вже передше згадував.

Тут хочу, в зв'язку з цвинтарем Еюпа, дещо обширніше розповісти про похоронні звичаї і зв'язані з ними вірування мохаммедан.

Цвинтар Еюпа дуже гарно положений на високому горбі за мечетом Еюпа. Він належить до найкращих і найбільш освячених цвинтарів мохаммеданського світу.

Родинні гроби обведені металевими штахетами. Їх, однак, є розмірно небагато. Зате є дуже багато звичайних гробів. На кожному з них є дві кам'яні плиті. Одною накритий гріб, а друга — це, властиво, нагробник із виритим прізвищем похороненого. Нагробники чоловіків украшені вгорі фезом, а жінок вирізьбленим у верху нагробника цвітом, т. зв. „Пальметою".

Нагробники тих, що відбули поручену Кораном прощу до Мекки, потягнені зеленою фарбою, а перед прізвищем похороненого виритий на нагробнику почесний додаток „гаджі". Це, одначе, стосується тільки до тих, що померли перед 1935 р. Після цього року перший турецький президент Ататюрк заборонив не тільки таке виписувати на нагробниках, але ще й багато іншого, як наприклад, уживати турецьку азбуку, многоженство, жінкам носити, за турецьким звичаєм, штани і заслони на обличчі, духовникам усіх віровизнань появлятися на публічних місцях у духовній одежі та багато іншого.

Цей цвинтар украшують численні кипариси і створюють особливіший настрій. Тому й не диво, що якраз цей цвинтар увіковічнили у своїх творах багато поетів і малярів. І звідсіля теж є один із найкращих видів на Золотий Ріг і на ціле місто. Головно при заході сонця — це прекрасна картина.

Одна річ мене на тому цвинтарі, як теж на цвинтарі у Скутарі, немило вразила, а це доволі багато похилених або й на землі лежачих нагробників.

У відповідь на мою в цій справі критичну заввагу, о. д-р Пр., наш провідник під час тієї прогулянки, пояснив мені, що, згідно з мохаммеданською вірою, душа похороненого осягає вічну (змислову) щасливість у цю хвилину, коли нагробник на його могилі падає на землю.

Доволі, як бачимо, практичне вірування. Але щойно тоді я зрозумів, чому то й саркофаг Роксоляни доволі запущений.

Одинокий виїмок під цим оглядом становить гробівець і саркофаг Еюпа.

Залізна церква

Багато можна б іще писати про Стамбул, це чудове місто; про його музеї, палати, гігантні підземні цистерни на воду, що їх побудовано з огляду на часті облоги міста, його старинні, а ще й досі чинні, аквадукти (водогони) і багато іншого. Та все це виходить уже поза рамки подорожнього репортажу.

Тут хочу ще бодай кількома словами згадати про велику дивовижу, яку довелось нам у Стамбулі оглядати, а саме про болгарську церкву св. Юрія. Вона вся з заліза; назовні і внутрі.

Історія побудови тієї церкви дуже сумна. Ось вона: між осілими у Стамбулі Греками і Болгарами панувала така велика ворожнеча, що Греки заєдно підпалювали болгарську церкву. Це повторялося багато разів. Укінці Болгари впали на дуже оригінальну ідею і збудували залізну церкву. Її виконано, за плянами болгарських будівничих, у Відні. Опісля водною дорогою Дунай — Чорне море — Босфор спроваджено її частинами на місце призначення і поставлено на правому березі Золотого Рогу.

У цій залізній церкві не тільки все, теж і внутрішнє урядження, включно з іконостасом, виконане в залізі, але навіть образи іконостасу розмальовані на грубій залізній блясі. З уваги на дуже змінний клімат Стамбулу, стоїть посередині церкви велика залізна піч.

Якби ми й не намагалися зрозуміти історичну неприязнь між тими двома народами, то все таки існування історичних спорів на такій площині, і то між двома християнськими народами, є не тільки дуже прикре й трагічне, але також і компромітуюче перед мохаммеданами все християнство явище.

Палення церков серед наших переселенців

Мені пригадалися тоді подібні, дуже сумні історії взаємного палення церков серед наших перших переселенців у Америці й Канаді. Про це оповідали мені наші священики, перші піонери-місіонери.

Будова власної церкви, це було перше спільне і, направду, дуже благородне діло наших переселенців на новій землі. Майже всюди так було. Але опісля наступила гризня і поділ на партії. І ось тоді одна партія палила церкви другій партії — „на злість"...

Позитивна сторінка цього сумного явища

Важко доводиться про це й згадувати. А, одначе, при цілій тій такій сумній історії треба відмітити одну й то дуже позитивну ціху, а саме: видно, що для наших переселенців була справа будови церкви як зверхній вияв їхньої глибокої віри і релігійности дуже важною і дорогою, коли спалення церкви однією партією „на злість" другій партії було найбільше дошкульною пімстою. Це ж ясно!

Теж і ми всі щойно тоді зі всією ясністю усвідомили собі вартість віри і релігії, коли безбожницько-совєтський лад став нам їх васильно нищити. Тоді то й діти на шкільній лавці зрозуміли, що вони мають щось дуже вартісне, коли їм це силою хочуть узяти. Отже, що й вони можуть щось втратити. А саме це є незвичайно важне.

Населення Стамбулу

Негайно по здобутті Царгороду, Мегмет II Завойовник зарядив найбільших розмірів переселення автохтонного грецького населення у турецьку Анатолію (Мала Азія), як теж в европейське запілля. Натомість він наказав спровадити до Царгороду, тепер уже Стамбулу, багато населення з ново-здобутих країн, як Сербії, Чорногори, Волощини, Албанії, а також і багато Жидів та прогнаних з Еспанії Маврів.

Очевидно, що й дуже багато турецького населення почало напливати до Стамбулу. Тепер уже як панівна нація.

З бігом часу всі ці вгорі вичислені й такі різнородні національні групи цілковито зіллялися з турецьким населенням, змохаммеданились і сьогодні почувають себе Турками. Так створився тип автохтонного стамбульця.

Вийняток становлять, як зрештою всюди, Жиди, що зберегли й досі свою національну й релігійну окремішність.

Який же це тип людини являє собою теперішній мешканець Стамбулу? Чи він приязний, м'який у співжитті і поведенні?

Він, передусім, убогий, терпеливий і мовчазний.

В Туреччині, а зокрема у Стамбулі, майже нема середньої верстви. Є тільки багатії і вбогі. Бідняків, однак, і нуждарів є так багато, що вони створюють звичайний тип мешканця.

Брак клясової ненависти

Дивною річчю є те, що не зважаючи на такі разючі клясові протилежності, тут не існує клясова ненависть.

Я питався про причину того будь-що-будь вийняткового явища. Мені казали, що це, сповидно, наслідком науки Мохаммеда про фаталізм, то є віри у сліпе призначення. Отже, віри в те, що людська воля зовсім безсильна супроти наперед призначеної долі, й тому треба цілковито погодитися зі своєю долею. А до неї, своєї долі, мешканець Стамбулу, чи взагалі житель Туреччини, не має ніяких вимог.

Мені казали, що вбогий Турок зовсім удоволений, коли має на день кусник хліба і одну диню. Одне і друге у Стамбулі дуже дешеве.

Що воно, мабуть, і справді так є, про це я мав нагоду особисто переконатися. Одного пополудня я хотів переправитися човном на протилежний берег Золотого Рогу. Біля берега було багато човнів, у яких сиділи перевізники. Я просив першого зкраю, щоб він перевіз мене. Він, одначе, на моє велике здивування, казав мені шукати собі іншого перевізника. На моє питання про причину цього, відповів: „Я сьогодні заробив уже 25 турецьких фунтів (один доляр); мені більше на день не треба".

Думаю, що цей маленький епізод характеризує звичайний тип стамбульця краще за довгі описи.

Не Турок — це „джавр"

Якщо справа торкається вдачі звичайного стамбульця, то я особисто набрав враження, що стамбулець як і взагалі Турки є мовчазно-приязні. Одначе, чужинці, що вже десятки літ живуть у Стамбулі, а навіть такі з-поміж них, що одружені з Туркенями, мені казали, що приязна ввічливість Турків — тільки зверхня позолота. Насправді ж, кожний Турок мохаммеданин, без ріжниці на його освіту чи клясову приналежність, кожного не-Турка, будь він багач чи жебрак, учений чи неписьменний згірдливо прозиває „джавром", що є рівнозначне з псом.

Казали мені теж, що християнин не може працювати у турецькому підриємстві.

Пишу це все на відповідальність моїх інформаторів.

Турецький антикомунізм

Одне певне. Це наявний антикомунізм Турків. На це складаються дві причині: з одного боку згаданий уже повище брак клясової ненависти, яка є всюди найкращим підложжям комуністичної пропаґанди, а з другого — велика ненависть до Москви, цього вікового ворога Туреччини. А комуністична централя є в Москві.

Туреччина, отже, з уваги на її географічне положення, як теж і психіку її народу, є вірним союзником Заходу проти Совєтів.

Прощання

„Все на світі минає, все має свій кінець" — співається в пісні. Так теж і прегарні дні нашого перебування у Стамбулі.

З тужним серцем та з найкращими споминами ми прощали незабутню св. Софію і це чарівне місто тисячі мінаретів, прегарних мечетів, музеїв і палат. Це місто над Босфором, і воно тісно зв'язане з нашою церковно-національною історією України.

Було вже добре сполудні, коли ми, сердечно розпрощавшись із незвичайно гостинною Австрійською Колеґією св. Юрія, вже вдруге проїздили брамою міста, т. зв. Едірне.

Тепер назад до Солуня, а далі у соняшну Грецію, у мітами сповиту Гелладу.

СЛІДАМИ СВ. АП. ПАВЛА

Кавалля

З Царгороду знову вертаємося до Солуня. Їдемо одинокою між Царгородом і Солунем асфальтовою дорогою аж до міста Кавалля, що лежить на березі Егейського моря.

Ті самі околиці, які ми бачили передше, в дорозі до Царгороду. Ті самі враження, за вийнятком одного: нас не бере охота купатися „надико" в Егейському морі.

По відбутті тих самих граничних формальностей на турецькій і грецькій границях і після нічлігу знову в маленькій грецькій місцевості Остеріяс, приїздимо по двох днях їзди пізнім пополуднем до міста Кавалля.

Також уже вдруге. Але тим разом ми задержуємось і заночовуємо тут. Манить нас не тільки дуже гарне положення міста, але теж його історичне значення.

Кавалля, положене над затокою тієї самої назви, підноситься амфітеатрально на узбіччі гір, що його оточують. Його вид є чарівний, головно вночі, коли тисячі електричних світел і рефлекторів віддзеркалюються в морі.

Високо над містом домінують руїни великого візантійського замчища. У його підніжжі положене старе місто. Високо, понад дахами старого міста, простягається двоповерховий аквадукт, збудований римлянами тоді, коли Кавалля належала до Риму.

У давнину звалася Кавалля Неаполіс (Нове місто) і була пристанню старинного міста Філіпів.

Сьогодні Кавалля є головною грецькою пристанню для вивозу тютюну. Має 55.000 жителів і є осідком православного архиєпископа.

Апостол Павло вперше на европейському суходолі

Тут, у пристані Неаполіс (Кавалля), св. ап. Павло вперше вступив на европейський суходіл. Апостольські Діяння (16, 11 — 12) сповіщають, що св. Павло, заки покинув Азію, проходив біля міста Трої. Він бачив на троянському Акрополі святиню в честь богині Атени. Можна сміло припускати, що св. Павло знав теж і про Гомера. Із пристані в Трої він переїхав прямо до Неаполісу-Каваллі.

Філіпи

Не задержуючись тут, ап. Павло пішов разом зі своїм товаришем Силою до близького міста Філіпи (15 км.).

Новітні розкопи виказують, що Філіпи ніколи в старовину не були великим містом. Але це місто було славне вже в старовину через копальні золота і срібла у близьких горах Пангеон. Воно звалося тоді Кренідес.

Филип II Македонський 358 р. до Хр. цілковито знищив був Кренідес, але опісля знову відбудував його, як граничну твердиню свого поширеного царства. Відтоді і зветься те місто Філіпи.

У світовій історії Філіпи знані з того, що 42 р. до Хр. на полях біля цього міста відбулася битва, що в ній тріюмвіри Октавіян і Антоній побили Брута і Кассія, вбивців Цезаря.

Мушу признатися, що дивні почування зворушили мене в ту хвилину, коли я стояв на широкому полі, місці тієї історичної битви. Чи ж міг я в 4-тій клясі клясичної гімназії думати, коли то ми

читали в ориґіналі твори Цезаря, і слухали викладу нашого професора клясичної філології, між іншим теж і про цю битву, що я буду колись стояти на полі тієї битви в далекій Греції? — Дивні і незбагнуті шляхи людського життя...

Перша християнська громада на европейському суходолі

Філіпи є ще й тим славні, що тут ап. Павло заклав першу християнську громаду на европейському суходолі.

Це була його улюблена громада. На це вказує та обставина, що ап. Павло тільки їй дозволив був посилати йому грошові підмоги до Солуня і Корінту, а опісля до Риму.

Переносником тих грошових збірок був Епафродій. Він теж і сповіщав св. Павла про релігійно-моральний стан громади у Філіпах. Він також і переніс листа, отже, в дослівному значенні послання св. ап. Павла до християнської громади у Філіпах.

Це послання має — як і кожнє інше послання ап. Павла — характер приятельської виміни думок. Із цілого того послання, в якому він дає свої поради й упімнення, а водночас представляє своє тодішнє положення в римській в'язниці, пробивається серце.

Перша европейська християнка

Філіпи славляться ще й тим, що в них навернулася до Христової віри перша европейка, йменням Лідія. Про це сповіщають Апост. Діяння ось так:

„Пустившись тоді з Трої, приспіли ми (св. Павло і Сила) в Самотракію, а другого дня до Неаполіс (Каваллі), а звідтіля у Філіпи, що є першим городом тієї частини Македонії, — осадою. Пробували ж ми в цьому городі кілька днів.

„А суботнього дня ми вийшли геть із города над річку, де звичайно бувало моління, і, посідавши, говорили до жінок, що посходились.

„І слухала нас одна богобоязлива жінка, на ймення Лідія, що торгувала кармазином, із города Тиятирського; їй же Господь відчинив серце уважати на глаголене від Павла.

„Як же охрестилася вона і дім її, благала, говорячи: Коли ви судили мене, що я вірна Господеві, то, ввійшовши в мою господу, пробувайте. І присилувала нас". (Апост. Діяння 16, 11 — 15).

Здорові соціяльні взаємини

Тут треба одну обставину особливо відмітити, що враз із Лідією, яка мусіла бути заможньою, бо торгувала кармазином, охрестився і ввесь її дім, т. зн. вся „челядь", отже, вся її домашня прислуга. Апостольські Діяння сповіщають про такі випадки. Це свідчить про тодішні здорові взаємини між господарями і їхньою „челяддю"-прислугою.

Св. Павло і Сила у в'язниці

У Філіпах притрапилася ап. Павлові і його товаришеві Силі дуже немила пригода. Про це сповіщають Апост. Діяння ось так:

„Сталося ж, як ми йшли на молитву, зустріла нас одна невільниця, що мала духа віщого, і яка заробіток великий давала своїм панам, ворожачи.

„Ця, йдучи за Павлом та за мною (Силою), покликувала, кажучи: Ці люди — слуги Вишнього Бога, що звіщають нам дорогу спасення.

„Робила ж це многі дні. Далі Павло, розсердившись і обернувшись, рече духові: Повеліваю Тобі ім'ям Ісуса Христа, вийди з неї. І вийшов тієї ж години.

„Бачивши ж пани її, що пропала надія заробітку їх, схопивши Павла та Силу, потягли їх на майдан до князів.

„І привівши їх до воєвод, казали: Ці люди вельми тривожать наш город, бувши Жидами, і навчають звичаїв, яких не годиться нам приймати, ані робити, бувши римлянами.

„І повстав народ проти них, а воєводи, роздерши одежу їх, звеліли їх бити.

„І завдавши їм багато ран, повкидали в темницю, звелівши темничникові пильно стерегти їх.

„А цей прийнявши такий наказ, повкидав їх у саму середню темницю і позабивав ноги їх у колоду.

„Опівночі Павло і Сила, молившись, славили Бога піснею, і чули їх в'язники. Нараз стався великий трус, так що аж підвалини в'язниці захитались; і повідчинялись зараз усі двері, і поспадали кайдани з усіх.

„Прокинушися ж темничник од сну, та побачивши відчинені двері в'язниці, вийняв меч, хотів себе вбити, думаючи, що повтікали в'язники.

„Покликнув же голосом великим Павел, говорячи: Не роби собі нічого, всі бо ми тут.

„Попросивши ж світла, вбіг трусячись, і припав до Павла і до Сили, а, вивівши їх геть, каже: Добродії, що мені робити, щоб спастись?

„Вони ж рекли: Віруй у Господа Ісуса Христа, то спасешся ти і дім твій. І глаголали йому слово Господнє, і всім, що в домі його.

„І, взявши їх тієї ж нічної години, пообмивав рани, та й охрестився сам і всі його зараз.

„І повівши їх у господу свою, заставив перед ними стіл, і веселився з усім домом, увірувавши в Бога.

„Як же настав день, прислали воєводи паличників (судових післанців), кажучи: Відпусти людей цих.

„Звістив же темничник про ці слова Павла, що прислали воєводи, щоб відпустити вас;

„Павел же рече: Бивши нас прилюдно неосуджених громадян

римських, повкидали в темницю, а тепер потайки нас виганяють? Нібо, а нехай самі, прийшовши, виведуть нас.

„Звістили ж воєводам паличники слова ці; і перелякались, почувши, що вони римляни.

„І прийшовши благали їх, і вивівши просили, щоб вийшли з города.

„І вийшовши вони з темниці, прийшли до Лідії, і, побачивши братів, потішили їх, та й пішли дальше". (Апост. Діяння 16, 16 — 40).

Неетичність комунікації зі злом

Тут виринає питання, чому, властиво, ап. Павло заборонив згаданій невільниці проголошувати те, що він і Сила є Божими післанцями, хоч це була правда?

Я думаю, що на це питання є тільки одна можлива відповідь, а саме: всяка комунікація з нечистим духом є неетична, й тому дуже небезпечна; навіть тоді, коли б він хвилево проголошував якусь правду. Бо все виринає питання, в якій цілі він це робить?

Якщо б цю засаду ап. Павла прийняли в основу своєї політичної діяльности сьогоднішні політики й дипломати, вони заощадили б народам багато розчарувань, а то й трагедій.

Почуття правосуддя й особистої гідности

Та ще й друга дуже гарна риса характеру св. Павла увидатнюється в цілій повноті у зв'язку з його публічним покаранням, а саме: його високе почуття правосуддя й особистої гідности.

Але треба признати, що й ті римські урядовці-воєводи виявили вроджений римлянам респект перед законом і почуття справедливости. Навіть тоді, коли цей закон грубо порушено. Вони ж особисто приходять до ап. Павла і ввічливо його просять, щоб він прийняв таким незвичайним способом відзискану волю.

Ап. Павло виявив себе настільки великодушним, що пішов назустріч їхньому проханню і подався з Філіпів у сторону Солуня.

Вдруге в Солуні

І нас вела наша дорода до Солуня. Уже вдруге. Одначе, тепер для ріжноманітности ми вибрали іншу дорогу, ту, що веде з Філіпів через місцевості Драма і Сераї до Солуня. Це 201 км. довга, добра, асфальтова дорога, що пробігає гарними гірськими околицями.

Св. ап. Павло у Солуні

Про працю ап. Павла в Солуні сповіщають Ап. Діяння ось так:

„Перейшовши ж Амфіполь і Аполонію, прийшли вони (Павло і Сила) у Солунь, де була жидівська школа.

„По звичаю своєму, ввійшовши до них Павел, три суботи розмовляв із ними з писання, виказуючи і доводячи, що треба було Хри-

стові пострадати і воскреснути з мертвих, і що це Христос Ісус, Котрого я звіщаю вам.

„І деякі з них увірували, та й пристали до Павла і Сили, і побожних Гелленян велике множество і жінок значних чимало.

„Завидуючи невірні Жиди, і набравши гультяїв, якихсь поганих людей, і зібравши юрбу, збунтували народ, і напавши хату Ясонову, шукали їх, щоб вивести перед народ.

„Не знайшовши ж їх, поволікли Ясона та кількох братів до городської старшини, гукаючи: Ті, що заколотили весь світ, і сюди поприходили.

„Ясон прийняв їх; всі вони йдуть проти уставів кесаревих, говорячи, що є інший цар, Ісус.

„Стривожили ж вони народ і городську старшину, що чули це. І взявши поруку в Ясона і в інших, відпустили їх". (Ап. Діян. 17, 1 — 10).

Християни — важний елемент тодішнього світу

З цього зв'язкого звіту євангелиста Луки про перебування і працю ап. Павла у Солуні є дві обставині гідні особливішої уваги, а саме: Як у Філіпах, так теж і в Солуні Жиди викликали дуже хитро публічний заколот як певний засіб, щоб позбутися дуже невигідного їм ап. Павла. Вони обвинувачували його перед римською управою міста, буцім то він „увесь світ непокоїть". Вони добре знали, що таким способом настрашать римських урядовців, які нічого більше не боялись, як усяких заворушень на території, якою правили. Їхня центральна влада в Римі була дуже на таке вразлива. Отже, навіщо непотрібно звертати на себе її увагу? А кожний такий урядовець мав дещо на совісті...

Зміст, одначе, того обвинувачення („увесь світ непокоїть") вимовно свідчить про це, що вже тоді, т. зн., 17 літ після воскресення Христа, християни творили численний і важний елемент тодішнього світу.

Християнство — релігія не тільки вбогих і невільників

Цей самий звіт євангелиста Луки сповіщає, що внаслідок проповіді ап. Павла прийняли християнство, між іншими, теж „чимало", отже, багато жінок із вищих кіл суспільства.

Ствердження цього факту у звіті євангелиста Луки є незвичайно важним. Воно ж є наявним запереченням, поширюваних ворогами християнства, поглядів, немов би первісне християнство і його скоре поширення було справою тільки вбогих і невільників, як виявлення їхньої туги за правами людини і безжурно-багатим життям вищих кіл тодішнього суспільства. Бо хіба ж ясно, що тим „чимало" жінкам із вищих кіл суспільства ця туга була зовсім незнана.

Вперше у високих горах Греції

У Солуні задержуємось тільки коротко на обід. Це вже 15-та година, а перед нами ще доволі далека дорога. Цього дня хочемо осягнути місцевість Козані, віддалену, щоправда, тільки 139 км. від Солуня, але яка лежить уже на висоті 720 м. між горами, що є понад 1.500 — 2.000 м. високі. При цьому не слід забувати, що це абсолютна висота, бо внизу море. Отже, прийдеться нам перший раз їхати у високих горах Греції.

Дорога веде спершу доволі одноманітною низиною Кампанії аж до міста Верія.

Верія — це дуже гарне, у підніжжі 2.061 м. високих гір Верміон положене, містечко з 25.000 населення. Має кілька у візантійському стилі збудованих церков із гарними фресками з 14 ст. Ці церкви замітні теж і тим, що, зі страху перед Турками, збудовано їх у внутрішньому подвір'ї мешкальних домів.

Ми задержуємося тут тільки хвилину, настільки, щоб усвідомити собі історичне значення Верії.

Св. ап. Павло у Верії

Бо Верія, це знову нове місце місійної праці св. Павла. І то його успішної праці. Про це сповіщають Ап. Діяння ось так: „Брати ж (після бунту Жидів у Солуні, прим. авт.) зараз у ночі вислали Павла і Силу до Верії.

„Прибувши туди, прийшли вони у жидівську божницю. Ці ж були благородніші від тих, що в Солуні; вони прийняли слово з великою охотою, щодня розбираючи писання, чи так воно є.

„Многі ж із них увірували, з гелленських поважних жінок і чоловіків немало.

„Якже довідалися ті зі Солуня Жиди, що Павло й у Верії проповідує Боже слово, то прийшли й сюди, підбурювати нарід.

„Зараз же післали тоді брати Павла, щоб ішов буцім то над море, а Сила і Тимотей осталися.

„Ті, що провожали Павла, провели його аж до Атен, і, прийнявши від нього доручення для Сили і Тимотея, щоб ці якнайборше до нього прийшли, відійшли" (Ап. Діяння 17, 10 — 15).

Вже 17 год., а це половина вересня, отже, день куди коротший, а перед нами спинаються високі і дуже стрімкі гори, за якими спроквола ховається сонце.

Ми поспішаємо. Дорога добра, асфальтова, але вузька. Вся витесана в узбіччі скелистих гір Верміон (2.061 м.), а далі гір Хантова (1.360 м.). А це, як вище згадано, абсолютна висота.

Прегарний вид на гори, вкриті високим гущавником т. зв. „Маккія", і він справляє враження лісу.

Дорога пнеться дуже часто крутими закрутами стрімко вгору. Гостре і дуже холодне гірське повітря пронизує до кості.

Ніччю по високих горах

Майже нагло западає ніч. Ми їдемо вузькою дорогою на висоті 1.300 м. Праворуч нас стрімкі, скелисті стіни узбіччя гір, ліворуч прірви. А перед нами, немов якісь страховинні нічні примари, темні виступи високих скель, узбіччям яких гострими закрутами в'ється наша вузька дорога.

Небагато помагає й те, що п. Гунчак, який переймає ведення авта, включає найсильніші рефлектори. Дорога йому зовсім незнана. Ніколи не можна знати, яка ситуація буде за найближчим закрутом.

Я тоді прямо подивляв мистецьке ведення автом п. Гунчака. Тільки завдяки бистроті його очей і великій притомності ума, ми пізно вночі, без пригоди, щасливо приїхали до Козані.

Ми були такі втомлені, що без вечері лягли спати. Ніколи не забуду тієї хвилини, як п. Гунчак у готелі впав таки в одягу, немов мертвий з утоми, на ліжко і так пролежав довгий час.

Здоровий сон у Козані

Але за те ми, вкриті грубими вовняними покривалами, дуже добре спали тієї ночі. Козані — це маленька місцевість, що лежить, як вище зазначено, на висоті 720 м. у вузькій гірській долині і має чудове, свіже, запашне високо-гірське повітря. Ми спали при відчинених вікнах.

Тільки наш „бос", о. Ґавліч, був невдоволений, бо в його кімнатці було тільки одне, і то дуже маленьке, віконце під самою стелею. Казав, що він увесь час мав враження, немов він був би в большевицьких казематах Ґ. П. У.

Я вгощую моїх супутників чаєм

Як досвідчений подорожник-мандрівник, я мав у своєму наплечнику не тільки подорожню аптечку і все, потрібне до шиття, але теж і електричний апарат заварювати воду. Крім цього чай, какао, спорошковане молоко, цукор і сухарики. Це „на всякий випадок".

Часто бувало, коли ми ранком дуже спішились, я вгощував моїх супутників сніданком.

Так було і в Козані. Тут, головно, тому, бо наш „бос" із-за цього віконця під стелею в його кімнаті був усе ще в поганому настрою і не хотів нікуди йти на снідання.

Щоб упростити справу, ми пили тільки чай із сухариками.

У підніжжі Олімпу

Одначе, чудова соняшна погода, свіже гірське повітря і гарні околиці кажуть нам усе неприємне попереднього дня, а радше мину-

лої ночі скоро забути. У знаменитому настрої їдемо доброю, як усюди в Греції, асфальтовою дорогою в напрямі ріки Аліякмон. При цьому весело співаємо наше потрійне „Аллилуя". Цим разом у честь п. Гунчака за його мистецьку нічну їзду.

Переїжджаємо довгий залізний міст понад сухим руслом ріки Аліякмон (це ще пора літніх спек у Греції!) і осягаємо гарне містечко Сервія, положене у підніжжі гір Кабунія.

Звідтіля веде дорога серпентинами все вище і вище, і переходить на висоті 905 м. через сідловину гір Кока. І ось перед нами в цілій своїй величі Олімп, найвища гора Греції. Це могутній, скелисто-гірський масив із кількома верхами. Найвищий його верх є 2.917 м. високий і майже завжди сповитий хмарами. Сьогодні теж.

Мабуть, власне й тому він уважався в давнину за місце осідку Зевеса і всіх інших грецьких богів.

Тут вони, ці боги, за старинним віруванням, жили і звідсіля правили світом. А чинили вони це, кажучи до речі, зовсім людським звичаєм: їли амброзію і пили нектар. А світом вони правили, керуючись при цьому особистими амбіціями, симпатіями, чи пак антипатіями, протекцією тощо.

Грецька релігія

Коли ми вже близько Олімпу, то не від речі буде при цій нагоді призадуматись дещо над справою грецької релігії.

Як, отже, виглядала грецька релігія?

Коротка відповідь: Греки взагалі не мали релігії. Вони знали тільки культ і мали найкращу мітологію, яку колинебудь якийсь народ мав. До речі: і та їхня мітологія була повна суперечностей.

У пізніші часи деякі грецькі філософи розвинули поняття етики і метафізики. Але це не була релігія, бо й ті філософи вірили у сліпе призначення; раз була безоглядна конечність, то знову химерний припадок, або знову пімста, чи відплата богів, чи таємне, по батьках унасліджене, прокляття богів. На всякий випадок, був це крайній фаталізм.

Тому зрозуміло, що Греки не мали навіть відповідного (окремого) слова на означення релігії. „Евсебія", що ми перекладаємо як „набожність", означало у Греків ніщо інше, як почитання богів у формі принесення приписаної жертви. Більш нічого! Отже, тільки культ.

Про якісь моральні (етичні) зобов'язання супроти богів не було навіть мови. Зрештою, з якої причини? Та ж грецькі боги були обтяжені не тільки всіма людськими недосконалостями, але й такими самими проступками. Ріжниця лежала тільки в тому, що боги були безсмертні, отже людські недоскональності були тим самим у них увіковічнені. Вони не старілися, не знали жодної журби, ані недуги.

Але й це не було послідовно проведене. Вони ж мали свого лікаря, Пайона, що — на випадок потреби — їх лікував. Читаємо про бога Гермеса, що він був утомлений далекою дорогою. А навіть Зевес одного разу заснув, переможений втомою.

Греки ставилися до їхніх богів засадничо з великим недовір'ям. Жертви приносили їм тільки тому, щоб мати від них спокій, або щоб з'єднати їх собі без огляду на справедливість або етичність справи.

Правда, процеси з приводу „зневаги богів" були доволі часті. Але я питаю: чим, властиво, можна було образити тих богів, що постійно між собою інтриґували, знали милосердя тільки супроти своїх любимців, а поза тим були без почуття милосердя, і прихильність яких можна було собі з'єднати, отже купити відповідною жертвою?!

Ні! У Греків не було релігії. Був тільки культ. „Асебія", отже„ безбожність", означало зневаження культу, занехання приписаної жертви.

Чи ж можна супроти цього дивуватися, що поняття Сократа про істоту божества було для загалу таке незрозуміле, що його вважали безбожним і як такого засудили на смерть?

У Гомера все божественне. Не тільки сонце і рання зоря, день і ніч, але теж оливкове дерево і виноградна лоза, лікар і герольд, жебрак і свинопас, а навіть гідний погорди Парис.

Цьому не можна, зрештою, й дивуватись, бо Греки признавали виставлену софістами засаду, що „людина є мірою всього". Ця засада дала Грекам змогу створити найвище мистецтво, але перешкодила їм створити релігійні, трансцендентні розуміння.

В Ларісі, столиці Тесалії

Олімп творить природну границю між грецькою Македонією і Тесалією, якої врожайні долини вважалися вже в давнину за шпихлір Греції.

Швидко проїздимо дуже гарними околицями високої горбовини, що відділяє і водночас замикає поодинокі врожайні долини Тесалії. Її гірські хребти нагадують подекуди такі ж околиці Пелопонесу.

У містечку Елясон задержуємось на обід. Ізвідсіль прямуємо до Ларіси, столиці Тесалії, де хочемо заночувати.

Минаємо більше малих місцевостей, як теж і містечко Тірнавес і ввечорі приїздимо до Ларіси.

Ларіса лежить на правому березі ріки Пініос і має 50.000 населення. Це одно з найстарших міст Греції, відоме теж із того, що тут жив і помер славний грецький лікар Гіппократ (460 — 377 до Хр.).

У Ларісі було багато пам'ятників старовини. Внаслідок тяжкого землетрусу в 1941 р. не осталося з них, одначе, майже жодного сліду. Після цієї катастрофи відбудовано місто у зовсім модерному стилі. Сьогодні воно не має нічого замітного, за виїмком дуже ожив-

леного руху авт. Це тому, бо Ларіса лежить при головному шляху Солунь — Атени.

Цей безнастанний, день і ніч невгаваючий, рух авт переслідував мене і відбирав сон не тільки в Солуні, а тепер у Ларісі, але потім теж і в Атенах за ввесь час нашого там перебування.

Немила пригода з автом

У Ларісі, а властиво у час дороги до того міста, стрінула нас дуже немила пригода з автом, а саме: ми стояли в Ларісі з нашим автом уже перед готелем, в якому ми мали заночувати. П. Гунчак пішов відчинити баґажник, щоб вийняти з нього наші речі. Раптом кричить він: „От біда наша!" — „Що такого?", питаємо. „Наш танк розбитий", відповідає. Висідаємо з авта і справді бачимо на асфальті під автом темну пляму з бензини.

Це в час подорожі та ще й у вечір і в чужому місті дуже неприємна справа. Та все таки ми могли при цьому ще говорити про велике щастя. І то про подвійне щастя: перш-за все, що ця пригода сталася перед самим містом, а не в горах, де нема жодних автомеханіків і де були б ми в розпачливому положенні, бо без бензини й одного ступеня не поїдеш. А теж тому, що меткий п. Гунчак знайшов у Ларісі автомеханіка, який згодився — за особлившу, але не надто високу, заплату — через ніч направити наше авто. І, справді, додержав слова. А навіть віддав нам решту бензини, яку він перед направою танку мусів був із нього випустити. Це нас найбільше дивувало.

Метеора-манастирі

Так ось ми могли наступного дня рано податись у дальшу дорогу. Цим разом ми мали особливішу ціль, яка нас дуже манила. А саме: з огляду на те, що нас не пустили на Атос, ми постановили оглянути Метеора-манастирі, віддалені 92 км. на захід від Ларіси.

Ці манастирі лежать у горах, а не над морем, і тим вони різняться від манастирів на Атосі, як теж і тим, що вони менші числом і величиною, не творять окремої чернечої республіки.

З великим зацікавленням проїжджаємо тих 92 км. асфальтовою дорогою, любуючись дуже гарними околицями і свіжим, запашним повітрям.

Минаємо маленьке містечко (4.000 мешк.) Калябака, дуже мальовничо положене безпосередньо у підніжжі скель Метеора, і ось високо понад містом, на стрімкій скелі, бачимо перший манастир. Тих манастирів є 23. Всі вони, менші й більші, побудовані на верхах високих, стрімких, недоступних скель. Ізвідсіль і їхня грецька назва „Метеора", т. зн. „на горах".

Свій початок вони завдячують неспокійним часам 14 і 15 століть, коли Грецію зайняла Венеція, а опісля Туреччина.

До тих манастирів можна було давніше дістатися тільки в коші, прикріпленому до линви, яку ченці вгорі накручували на великий дерев'яний барабан. Отже, зовсім так, як це було давно теж і на Атосі.

Сьогодні є чинні там тільки три найбільші манастирі: св. Варлаама, Метеорон і Айос Стефанос.

Гарна асфальтова, 8 км. довга, дорога в'ється поміж скелями чудовою гірською околицею чимраз вище і вище аж до підніжжя скель, на яких побудовані манастирі.

Манастир св. Варлаама

Ми оглянули манастир св. Варлаама з його мініятюрною, але прегарною церковцею. В ній находяться цінні святі ікони й образи, що зображують епізоди з леґенди про св Варлаама.

До цього манастиря ведуть тепер доволі стрімкі, витесані в скелі, високі сходи, якими впродовж 10 хвилин без великого зусилля осягаємо цей манастир.

Але на самому верху, на одному з виступів скелі, є ще й досі окремий будинок із великим дерев'яним барабаном у середині, на якому накручена груба линва, а на її кінці прикріплений кіш у сітці. Цей стародавній приряд служить тепер тільки до підношення вгору особливо тяжких речей, яких сходами було б неможливо винести. У нашій присутності тягнули так угору будівельний матеріял.

Манастирі: Метеорон і Айос Стефанос

Найбільший і найвище, бо на 554 м. високій скелі, положений манастир Метеорон, закладений 1388 р. В церкві є дуже цінні фрески з 16 ст.

Найбагатший третій манастир Айос Стефанос. Із його тераси простягається чудовий вид на високі гори західньої Тесалії.

У кожному з цих трьох Метеора-манастирів находяться для відвідувачів кілька кімнат із можливістю нічлігу.

Чудова картина

Уже вечоріло, як ми в переїзді востаннє дивились на ці дивні Метеора-манастирі, а вони положені на верхах високих скель, стояли в ту хвилину в авреолі золотих променів заходячого сонця. А у підніжжі скель Метеора вже сутеніло... Чудова, незабутня картина.

Грецький краєвид

Під час нашої подорожі Грецією, ми запізналися теж із її краєвидом. Який же це краєвид? Він зовсім інакший як наш. Тут нема наших просторих лісів із їхньою таємничою сутінню, багатством птаства і дичини. Просторим полосам, головно у східній Греції, бракує краси італійського середземноморського краєвиду і буйности його

рістні. Даремно ми шукали б тут за плодючістю українських земель. У цілій Гелладі тільки одинока Тесалія має широку і плодючу низину, де дозріває гарна пшениця.

Майже весь простір Греції виповняють дуже стрімкі, в більшості безлісні, ланцюги гір. Вони звідусіль замикають і відокремлюють від зовнішнього світу вузькі долини в їхньому підніжжі.

Це, очевидно, витиснуло опісля теж і відповідне знамено на психіці людей, поселенців цих долин.

„Поліс" — типічний витвір грецької психіки

Людські поселення у тих вузьких гірських долинах були від самого початку їхнього існування здані виключно на себе. Вони могли жити тільки з рільництва.

А відокремленість їхня від зовнішнього світу витворила у них з одного боку сильне почуття спільноти, а з другого — почуття партикуляризму і незалежности. Кожна така долина творила свій окремий, замкнений у собі, „світ".

Із цього згодом витворилося таке типічне і виключно грецьке розуміння про „поліс" як політичний твір, на означення державної форми. Кожне таке людське поселення творило „поліс". Поліс означало водночас і місто, і (окрему) державу, отже, так сказати б, „місто-державу".

Всі ці грецькі „міста-держави" мали чисто рільничий характер. Виїмок творили тільки ті грецькі поселення, що лежали у численних морських затоках, замкнені звідусіль високими горами. Ці поселення — з-за недостачі управної землі — були змушені займатись риболовством або торгівлею.

Трагедія грецького лісу

Старовинна Греція була багата в ліси. Головно сосна і пінія зі шпилькових дерев, а дуб і ясень із листкових, були дуже улюблені й поширені. Натомість кипарис, що його так часто стрічаємо в Греції, головно на цвинтарях, є вже пізнішим, від Турків перейнятим деревом з того часу, коли Грецію зайняла була Туреччина.

Теперішній грецький краєвид характеризують, як це я вже згадав, численні, майже незаліснені гірські ланцюги. Цей брак лісів у грецьких горах, як теж і незаліснення їх, має теж свої питомі причини.

Передусім зі зростом і поширенням людських поселень, людина стала ворогом лісу. Чимраз глибше поступало вирубування лісів для потреби людини. Але це ще не була найбільша загроза для лісів. Вона прийшла з іншого боку, від зумисних лісових пожеж. Уже Гомер про це говорить. Він порівнює глухий гук дико шаліючої полумені пожару лісу з ревом морської бурі.

Цей стародавній, гідний найвищого осудження звичай, зберігся

аж до найновішого часу. Коли під час літньої спеки стоїть ліс немов суха губка, тоді одна-одинока іскра, занесена вітром, може пожерти цілі ліси. Часом буває це наслідком неуваги чи недбалости, найчастіше, одначе, зумисне. Бо пастух овець чи кіз зискує таким способом без труду пасовисько, при чому попіл спаленища служить добрим погноєм.

Проїжджаючи Грецію в час іще літньої спеки (половина вересня), я сам бачив такі величезні пожарища.

Наїзники вирубували ліси

Опісля ще одна недоля навістила грецькі ліси. Грецію займали почерзі різні наїзники: Перси, Римляни, Турки, Венеційці та інші. Всі ці наїзники безпощадно вирубували ліси Греції для будови своїх воєнних і торговельних кораблів. Про нове заліснення, очевидно, не дбав жодний наїзник. Таким чином грецькі гори стали нагі.

Разом зі знищенням лісів, вигублено теж і дичину, а водночас і висохли численні передше джерела води. Враз із ними висохли теж і ріки. Їхні річища виповнюються ще й тепер водою тільки на весні, коли тає сніг, і восени, коли падають дощі.

Спроби нового заліснення натрапляють на великі труднощі з тієї причини, шо в полосі сухого середземноморського підсоння нова верства землі дуже повільно наростає. Теж і кози, що переходять з місця на місце, винищують всяку рістню.

Маккія

Грецькому краєвидові надають питомий вигляд тепер не ліси, тільки кущі і гущавники. Вони весь рік вкривають своєю зеленню узбіччя гір і горбів, скелі морського побережжя і яри.

Місце винищених лісів заняв дуже мало вибагливий, густий і часто непроникливий гущавник, так званий „маккія". Його кущі, 2 — 3 м. високі, весь рік зелені і вкриваються цвітом.

На особливо оголених зі землі узбіччях гір ростуть на кам'яному підложжі низенькі, постійно зелені, кущі, що здалеку роблять враження наших черниць або ґоґодзів. Тільки вони тернисті.

Так вони, як теж і маккія, виділяють у час літньої спеки сильний, дуже приємний, відсвіжливий запах.

Грецьке повітря і підсоння

Цей ароматичний запах маккії враз із незрівняно чистим, свіжим повітрям, блискучим промінням грецького сонця і звичайно півроку зовсім безхмарним небосхилом становлять власне питому вагу грецького краєвиду.

Це грецьке повітря у своїй чистоті таке прозоре, що в ньому затрачується почуття далини і близини; далекі, наприклад, хребти гір

виступають так виразно, ясно, немов би нони були зовсім близько.

Грецьке підсоння осталося незміненим принайменше від початку історичної епохи, себто від яких 1.000 літ перед Хр. Це помірковане середземноморське підсоння і воно у своїй найбільше гарячій смузі дорівнює температурі Сіцілії і південної Еспанії.

Пори року тут зовсім відмінні від наших. Греція зовсім не знає осени. Тут є тільки: пора розцвіту і дозрівання (березень — травень), пора безперервної літньої спеки, що сповнює повітря вібруючим жаром, у час якої майже завмирає все життя (червень — вересень), і пора дуже зливних дощів (жовтень — лютий). Початок дощевої пори спричинює майже весняний рослинний ріст. Греція має, отже, дві весняні пори року.

Найхолодніший і найбільш неприємний — це місяць січень. У другій половині березня починається весна. Вона дуже коротка. Літня спека починається вже тоді, коли гори майже донизу ще снігом покриті.

Грецька рістня й овочі

У Греції, як, зрештою, і всюди, вся рістня залежить від підсоння і почви. У більш урожайних долинах, головно в Тесалії, росте пшениця, ячмінь, овес, жито і кукурудза, в більшості враз із управою оливкових дерев, що своєю тінню під час літньої спеки захищають збіжжя. У найновіші часи дуже поширилась управа тютюну, головно в західній Греції. Грецький тютюн славиться добротою.

В Греції існують великі оливкові гаї, бо олива стала національним товщем Греції. З другого боку — молоде оливкове дерево дається дуже гарно різьбитись; вже булава Циклопа в Одіссеї була виконана з оливкового дерева. До поширення оливкового дерева причинилося головно те, що воно невибагливе і росте на кам'янистій почві.

В Іліяді Гомера читаємо, що не тільки грецьких богів і людей, але навіть шляхетних коней намазувано оливою. Оливою намазувалися теж змагуни перед ігрищами, як теж очищували нею своє тіло від пороху і бруду по ігрищах.

Масла Греки не любили. Натомість козячий і овечий сир був улюбленою і головною поживою не тільки вбогого населення, але теж і багатих людей.

З інших овочевих дерев — фіґові дерева були дуже розповсюджені, бо їм відповідало сухе грецьке підсоння. Греки пристрасно любили їхні овочі та оповідали, що перський король Ксеркс казав собі щодня подавати грецькі фіґи, щоб цим способом пригадувати собі, що Греція ще не належить до нього.

У пізніші часи поширено теж мигдалеві дерева. Яблуні і груші не вдавалися у грецькому підсонні. Грецьке яблуко Париса, яким він рішив спір між богинями, був насправді овочем ґранати.

Поширені були в Греції як дерева цитрин, помаранч і мандаринок, так також помідори і дині.

Грецькі виноградники

Греція завжди славилася виноградниками. Грецький виноград великий, дуже солодкий і майже без зернят. Його експортує Греція у весь світ. І то прямо з виноградників. Часто бувало, що проїжджаючи дуже розлогими виноградниками, ми бачили біля шляху цілі гори вже готових невеличких скриньок, вистелених ясно-червоним папером. Робітники обтинали особливими ножицями у винограднику зрілі грона і вміло наповняли ними ті скриньки. Зараз же приїжджали великі тягарові авта і транспортували ті скриньки до найближчої залізничої станції, або до пристані.

Дешевий виноград

Одного дня ми задержались посеред такого виноградника, що простягався далеко по обох боках шляху, яким ми власне проїжджали, і ми попросили продати нам винограду за 9 драхм. Тому якраз за 9, бо це число подільне через три; а ми покривали кошти подорожі в рівній частині, отже ділили їх через 3.

За той дрібний гріш ми одержали стільки знаменитого винограду, що їли його кілька днів (за виїмком нашого „боса", бо той виноград чомусь йому шкодив). А дев'ять грецьких драхм, це є 8 австрійських шілінґів, отже, около 30 американських центів.

Грецьке вино

Грецький виноград справді чудовий. А грецькі вина вже в старовину славилися своєю добротою. Вони були тяжкі і найчастіше солодкі. Їх давали пити вже малим дітям. Гомер оповідає, що навіть коням Гектора, героя троянської війни, давали пити вино.

Не зважаючи на всі ці „рекомендації", вважаю своїм обов'язком кожного неознайомленого з грецькими відносинами і звичаями власне щодо грецького вина остерегти перед розчаруванням, якого ми зазнали.

Ми вже в Австрії робили собі „смак" на знамените і дешеве грецьке вино. Ще більшого „ґусту" ми набрали на те, вже в старовину славне, грецьке вино під час нашої дороги через Юґославію. Там тепер, під комуністичним режимом, мішають різні сорти вина разом, через що його якість і смак дуже терплять.

Яке ж, одначе, було наше розчарування, коли ми зараз таки з нагоди нашого першого обіду на грецькій території казали собі подати грецьке вино. Скажу коротко: його смак був неможливий, а його ціна доволі висока.

Річ у тому, що в Греції вже в давнину додавали до вина доволі значний відсоток живиці, щоб вино довше держалося. Це вино знане

в цілій Греції під назвою „Атенське вино". Нам казали, що воно справді добре, але треба довшого часу на те, щоб до нього привикнути. Тоді зовсім не чується того дуже неприємного, гіркого смаку живиці. Але я його ніяк не міг пити.

Натомість ми пили дві сорті справді знаменитого грецького вина, а це з островів Самосу і Родосу. Їх можна майже всюди в Греції набути в ориґінальних пляшках, але їхні ціни високі: від 50 драхм угору, залежно з котрого вони року. А 50 драхм, це, будь-що-будь, 45 австр. шілінґів, або 1,80 американського доляра.

Я й досі не розумію, як міг нам цей чоловік у Полікастроні так дешево продати знамените, ориґінальне вино „Самос".

Тут, однак, мушу „в ім'я правди" справити одну засадничу мою помилку щодо грецького вина.

Щойно під час моєї другої подорожі по Греції в 1962 р. (головно грецькими островами) я, згідно з засадою „ін віно верітас" (у вині правда), пізнав теж і правду щодо грецького вина: майже всюди у Греції можна купити вино т. зв. „ретсінато", себто змішане з живицею, але теж і вино „арітсенато", отже без домішки живиці. Перше п'ють залюбки Греки, а друге чужинці.

Під час тієї моєї другої подорожі, я пізнав теж і правду щодо ціни за вино. У Греції є незвичайно багато родів вина. Дійсно добре вино коштує досить дорого (приблизно стільки, як це я вище подав), головно тоді, коли його купується в ориґінальних пляшках у ресторанах, як це ми власне й робили під час нашої першої подорожі. Натомість в особливших винарнях, де продають виключно вино, можна набути вино теж і „на міру", т. зн., до власної пляшки і за низьку ціну. Я сам платив за один літр „арітсенато" на міру в Атенах 13 драхм, отже приблизно 12 австр. шілінґів, себто около пів доляра, а на острові Родосі тільки 7 драхм. Деякі з моїх знайомих хвалилися, що вони купували вино „арітсенато" навіть за 5 драхм за літр, очевидно, „на міру".

Чи ті дешеві „на міру" куплені вина були теж правдиві, це вже зовсім інша справа. Правди з тих вин я ніяк не міг довідатись. Натомість я чув під час моєї другої подорожі Грецією таке: Один старий Грек, великий продуцент вина, лежачи на смертній постелі, покликав до себе своїх синів і сказав: „Мої сини, нім я помру, хочу зрадити вам одну мою велику тайну, а її добре собі запам'ятайте, що вино можна виготовляти навіть із винної лози".

Жахлива спека

Після оглянення Метеора-манастирів, ми пізнім вечором знову повернулися до Ларіси, щоб тут заночувати.

Хоч була вже друга половина вересня, тут панувала така спека, що не тільки я не міг спати, але теж і наш молодий товариш подорожі, п. Гунчак, що, звичайно, дуже добре спав.

Я немало здивувався, коли бачив, як п. Гунчак серед ночі встав, узяв у руку свої мешти і потихеньку вийшов із кімнати.

Це було для мене особливо дивним і незрозумілим, бо п. Гунчак був якраз того вечора в кінотеатрі і вернувся щойно пізно вночі.

Куди ж це він міг піти серед ночі, та й ще у зовсім чужому місті?...

Насправді він вийшов, щоб на вулиці бодай трішки прохолодитись, бо й він із-за гарячі не міг спати.

На полі битви біля Фарсаля

Ми, з приводу тієї гарячі, радо покидали вже раннім ранком Ларісу і подалися долиною західньої Тесалії в дальшу путь. Дорога вела біля міста Фарсаля, знаного в історії головно з того, що на його полях в 48 р. перед Хр. відбулася битва поміж Цезарем і Помпеєм, в якій Цезар переміг, і таким робом він закріпив за собою владу над Римом і всіма його провінціями.

Знов у високих горах

Минаємо місцевість Домокос із могутніми руїнами її давніх укріплень, і численними закрутами подаємося знов у високі гори Отріс (1.725 м.) і Пурка-пас, що до 1881 р. становив границю між Грецією і Туреччиною.

Опісля дорога вела стрімко вниз до міста Лямія (32.000 населення). Це мітична батьківщина Ахілла і його вірних товаришів зброї під час троянської війни, яких Гомер називає Мірмідонами.

Звідсіля веде бічна, 9 км. довга, дорога до славної історичної місцевости — Термопіли.

Термопіли

Тут, у Термопілах, 480 р. до Хр., зведено другу битву між Персами і Греками. Персами командував перський король Ксеркс, син Дарія, а вождем Греків був Леонід, король Спарти.

Мушу сказати, що я — на основі того, що нам, учням клясичної гімназії, говорили наші вчителі на лекціях історії і грецької мови про Термопіли — виробив був собі зовсім помилкову уяву про боєве положення в Термопілах. Я інакше уявляв собі теж і Термопіли.

На основі того, що я від наших вчителів чув, був я певний, що Термопіли, це вузький просмик поміж горами. І то не тільки я так думав, але теж і всі мої знайомі, колишні елеви наших клясичних гімназій, яких я зумисне вже тепер про це питав. Отже, це не наша особиста вина, а радше необізнаність із предметом навчання наших вчителів.

Хто винен?

Я далекий від цього, щоб моїм колишнім учителям робити кривду. Не вони винні, тільки їхня шкільна влада, що не подбала про те, щоб вони брали участь у наукових подорожах країнами клясичного світу. І я дуже співчуваю з ними, бо вони цілими десятками літ

були приневолені говорити і пояснювати своїм учням те, чого самі ніколи не бачили і не пережили. Це справді було так, немов би сліпий говорив про краски.

Бо хто з клясичних філологів бував, наприклад, у Греції? Тяжко мені поіменно на це питання відповісти. Я знав тільки двох: пок. директора Сабата і проф. Михайла Посацького. Останній написав навіть свої подорожні спомини про Грецію, і оскільки собі пригадую, під заголовком „Греція сміється".

Можливо, що Грецію звиджував іще й проф. Омелян Огоновський, дир. Степан Шах, д-р Іван Копач, а може й ще дехто. Не знаю цього. Але напевно знаю, що таких наших філологів можна б полічити на пальцях однієї руки.

Вважаю, що це велика шкода, що такої міри знавець клясичного світу, як ним був пок. директор Микола Сабат, не видав друком усього того, що він знав про старовинну Грецію і клясичний Рим. Я переконаний, що між нашими клясичними філологами він був найкращим знавцем клясичного світу.

Директор М. Сабат завжди говорив про Грецію та Рим із захопленням правдивого знавця, що все це бачив, належно відчув і пережив; тому й не диво, що він це захоплення потрапив перелляти і на своїх учнів.

Мені завжди було жаль, що пок. дир. М. Сабат витрачував увесь час і своє здоров'я на дрібні і дрібничкові адміністраційні, як також дисциплінарні функції як директор гімназії, замість збагатити нашу наукову літературу солідним твором про клясичний світ.

Ось тут, у Термопілах, а опісля в Атенах, як і взагалі під час цілої подорожі Грецією мені стало ясно, що вчителі історії і географії, а передусім учителі клясичної філології конечно повинні самі бачити і пережити те все, про що вони опісля мають своїм учням говорити. Для імпровізації немає в школі багато місця.

Значення подорожей під релігійним оглядом

При цій нагоді я хочу ще й на що інше звернути увагу, а саме: після оглянення тепер і в минулих літах багатьох місць апостольської праці св. Павла, я сам із зовсім іншим духовим наставленням читаю його послання до заснованих ним християнських громад.

У ту саму хвилину, коли я читаю, наприклад, його послання до корінтян, я духом мимоволі переношуся до Корінту. Очима душі я бачу мешканців Корінту, дивлюсь на його краєвид, положення і все інше, зв'язане з тим містом, що я, одначе, знаю з автопсії.

І ось тепер кожне слово цього послання стає для мене живим, нероздільно зв'язаним із Корінтом, його мешканцями і їхніми життєвими обставинами. Це Павлове слово тепер і я сам зовсім інакше

сприймаю і іншим можу його більше життєво-близьким подати.

Таке значення мають подорожі і під релігійним оглядом.

Вийняток тільки потверджує правило

Тут мушу відверто признатись, що боюся одного закиду з боку знавців клясичної Греції, а саме: німецькому поетові Фрідріхові Гільдерлінові (1770 — 1842) вдалося в його романі „Гіперіон", так сказати б, із внутрішнього видіння з неймовірною докладністю віддати красу клясичної Греції, яку він ніколи не бачив. Ось так Греція засяяла у своїй повній красі, заки ще її відкрито.

Це правда, але травда теж і те, що це тільки йому одному вдалося, отже Гільдерлін творить вийняток, а вийняток потверджує правило.

Як виглядали Термопіли?

Якже ж, властиво, мається справа з Термопілами? Як вони виглядали?

Отже: Термопіли, це не був просмик між горами, тільки вузина між морем і прямовисно до побережжя затоки Егейського моря спадаючими скелями.

Тією вузиною пробігала одинока дорога, що, у найвужчому місці, була всього 50 м. широка і яку можна було замикати.

Тут, у термопільській затоці, появилась була 480 р. до Хр. могутня перська фльота раніш, ніж цього Греки сподівалися.

Перська перевага була така велика, що Леонід рішився ставити Персам опір щойно в Термопілах, полишаючи їм цілу плодовиту Тесалію, цей шпихлір Греції, як воєнну операційну базу. Іншого виходу не було.

І, власне, термопільська вузина була вже здавна передбачена як оборонне місце, і тому відповідно її укріплено т. зв. „Муром Фокеїв". Це був рід двох укріплених брам зі стовпами, по-грецьки „пільє". А тому, що в цій місцевості були, та ще й тепер є, теплі (40 ступ.) сірчані джерела, по-грецьки „терми", отже звідси й пішла назва „Термопіли".

Грецький воєнний плян

Грецький воєнний плян був такий: Леонід мав зі своїми 7.000 жовнірами (в тому 300 спартанців) так довго ставити в Термопілах, отже на суходолі, ворогові опір, поки атенська фльота, зосереджена напроти Термопіл на північному розі острова Евбеї, не розправиться з перською фльотою у морській битві.

Це, однак, у триденній морській битві Грекам не вдалося. Натомість вдалося Персам — по дворазовій, вповні невдалій і багатій в людські жертви, фронтовій атаці на Термопіли — обійти Греків.

Зрада Ефіялта

Кажуть, що грецький перебіглець, Ефіялт, зрадив уночі Персам стежку в горах, якою їм удалося обійти Греків.

Я, одначе, думаю, що на це не треба було аж Ефіялта. Перси мали дуже добре зорганізовану розвідку і зовсім певно й самі відкрили можливість такого обходу.

Зрештою, подібне воєнно-тактичне становище вже кілька разів досі повторялося в історії воєн.

Вистачить хоч би згадати про осягнену подібним воєнним маневром перемогу римлян над Антіохом III Сирійським у 191 р. перед Хр.

Теж і німецька армія за допомогою такого самого маневру, т. зн., обходом ворога, зломила в 1941 р. в Термопілах опір англійських військ, і то на тому самому місці, що Ксеркс у 480 р. перед Хр. і римляни в 191 р. до Хр.

Після вдалого оточення Персами грецьких військ, Леонідові не оставалося ніщо інше, як тільки зарядити відступ головної частини грецького війська. Він сам узяв провід, щоб прикривати відворот. При ньому остались тільки 300 спартанців, до яких прилучилися ще 700 Беотійців із Теспеї і 400 з Теб, отже, з двох безпосередньо загрожених Персами міст.

Геройська смерть Леоніда і 300 спартанців

Леонід уповні здавав собі справу з безвиглядного становища і тому рішив як можна найдорожче продати своє життя. Зрештою, для нього, як теж і для його 300 спартанців, оставалося тільки одне: згідно з законом Спарти, держатися до останнього чоловіка.

Леонід упав у битві, Беотійці піддалися, а решту безстрашно хоробрих спартанців вигубили Перси на близькому горбі термопільської вузини. Цей горб, на якому спартанці ставили Персам геройський опір, і досі зветься горбом Леоніда.

Під час найновіших археологічних розкопів на тому горбі, знайдено велике число гострих кінців стріл різних перських військових частин.

»Мандрівнику, коли прийдеш у Спарту...«

Боротьба спартанців під проводом їхнього короля Леоніда в Термопілах останеться в історії назавжди вкрита безсмертною славою, як приклад мужеської відваги, що велить вище ставити виконання обов'язку за власне життя.

Симонід із Кеосу склав у зв'язку з тим безприкладним геройством безсмертний епіграм, що його вирито на пропам'ятному камені на горбі Леоніда: „Мандрівнику, коли прийдеш у Спарту, сповісти там лакедемонянам, що ми всі тут лягли, як велить закон".

Сьогодні стоїть у термопільській вузині, по лівому боці дороги, монументальний пам'ятник із гарним рельєфом тієї славної боротьбі-

би, що його 1935 р. поставили американці. А праворуч дороги, на горбі Леоніда, покладено пропам'ятну мармурову плиту, здогадно на тому місці, де стояв колись мармуровий лев, як нагробник Леоніда з вищезгаданим безсмертним написом.

Від часу тієї славної битви в Термопілах у 480 р. до Хр., ріка Сперхіос і її допливи нанесли стільки намулу, що витиснули море на кілька кілометрів. Отже, тієї (давньої) вузини тепер зовсім уже нема.

Хейронейський лев

Із Термопіл їдемо прямо на південь. По недовгому часі осягаємо місцевість Хейронею (Херонію). Ця місцевість знана з того, що на її полях король Филип II Македонський побив 338 р. по Хр. грецькі війська, якими проводив Демостен. Тією своєю перемогою Филип II поклав кінець грецькій незалежності.

На тому місці битви, де похоронені поляглі атеняни і тебинці, побудували були Греки в честь поляглих монументальний пам'ятник із білого мармуру. Він представляє 6 м. високого лева у сидячій позиції, на високому теж із білого мармуру цоколі.

Цей пам'ятник, що зовсім був розпався, і зник під землею, 1902 р. під час археологічних розкопок знайдено і знову з оригінальних, добре збережених, частин побудовано його на первісному місці. На тлі струнких, темних кипарисів, що їх там засаджено в пізніші часи, цей пам'ятник справляє велике враження.

У ту хвилину, коли я стояв перед цим пам'ятником, знаним в історії як „Хейронійський лев", мимоволі думками вертався я в ті ще лицарські часи, коли переможець не боронив ставити величаві пам'ятники в честь переможеного ворога. Але якраз ми маємо дуже високе поняття про нашу культурну гуманність...

Грецьке поняття про прикмети доброго громадянина

Ця обставина, що вождем грецьких військ була „цивільна" людина, Демостен, відомий ретор-промовець, в історії Греції не є чимсь дивним. У старовинній Греції не існувала постійна армія, а був тільки певного роду військовий вишкіл. Такі установи як воєнна школа, старшинський корпус, генеральний штаб і т. п. були Грекам зовсім незнані.

Навіть найбільші грецькі полководці як, напр., Мілтіяд, Темістокл, Алківіяд були „цивільними" людьми. В тодішньому грецькому розумінні кожний добрий громадянин повинен був усе могти зробити.

Тому й зовсім не дивно, що якраз Демостена, ретора по званню і відомого з багатьох його протимакедонських промов, призначено головним вождем союзних грецьких військ у їхній боротьбі проти Филипа II Македонського.

Зустріч із Циганами

З Хероніі прямуємо дальше на південь. Дорога веде гарними гірськими околицями з запашним, прозорим, свіжим повітрям і типічно грецьким краєвидом.

Подорозі стрічаємо групу Циганів. Жінки й малі діти на возі, а молоді йдуть пішки. Один із Циганів веде однією рукою на ланцюгу ведмедя, а в другій держить решітку.

Ми задержуємо авто й висідаємо, щоб зробити знімки із тієї групи. Циган ударяє рукою в решітку і в ту ж мить починає ведмідь танцювати. Ми маємо гарний мотив і забаву. Та не довго. Цигани обступили наше авто і не пускають дальше їхати. Прийшлося нам платити „гарач". Кожному зокрема. Навіть тим, що сиділи на возі.

Відтоді ми вистерігалися входити в якийнебудь контакт із Циганами, яких мандрівні групи ми ще кілька разів стрічали в Греції.

Парнас

Наша дорога веде тепер уже прямо до Дельфів. Проїжджаємо біля Парнасу, другої по Олімпі найвищої гори Греції (2.459 м.).

За стародавнім грецьким віруванням, це був осідок муз, дев'ятьох дочок Зевеса, богинь гарного мистецтва, науки та поезії.

Парнас презентується нам увесь в золотому промінні сонця. Не такий суворий як Олімп. Тільки його верх трішки вкритий легкою хмаринкою.

На запашних левадах його підніжжя бачимо пасіки, отже мусять тут рости медодайні квіти.

Дельфи

Дельфи славні не як якась особлива місцевість, але в першу чергу і то головно як античне місце культу старогрецького бога Аполлона з його славною в історії пророчицею, Пітією.

Дельфи лежать у чудовій, дико-романтичній високогірській околиці, 570 м. абсолютної висоти. Від південного заходу вони замкнені узбіччям Парнасу, а від сходу двома дуже високими, скелистими стінами гір Федріядів. Ця цілковита гірська відокремленість від зовнішнього світу, надає Дельфам якогось особливішого чару, якому кожний відвідувач зразу піддається.

Святиня Гаї, матері землі

Місце культу бога Аполлона зі святинею в його честь лежить на місці старогрецького поселення з часів половини двотисячоліття до Хр. Вже тоді почитали тут богиню „Гайя", матір землі.

Культ Аполлона прийшов сюди щойно пізніше, а саме як бога пастухів і провідника грецьких племен, що примандрували сюди з півночі. Опісля поселилися тут, посвоячені з Дорійцями, Фокейці,

і від них вся ця область одержала назву Фокія. (Термопіли були укріплені „Муром Фокейців").

Змій Пітон

За старовинним віруванням тут жив первісно на краю скельного провалля змій Пітон, що був сторожем святині богині Гаї. Аполлон, бог світла, співу, гри і пророчення, вбив того змія, тому то він і носить назву Аполлон-пітіос.

Аполлон, вбивши Пітона, сторожа богині Гаї, випер із т. зв. „Святої округи" взагалі почитання богинь.

Святиня в честь Атени-Пронайя

З тієї причини й святиня в честь Атени, хоронительки Дельфів, „Атени-Пронайя", побудована не на терені „святої округи", але на багато дальше і нижче положеному місці, праворуч дороги т. зв. „Мармарія". Руїни тієї гарної святині Атени находяться ще й досі на тому місці.

Пророчиця Пітія

На місці давньої святині в честь богині „Гайя" постала нова величава святиня в честь Аполлона. А на краю згаданого вище скельного провалля, з якого добувалися одурманюючі випари, сиділа на триніжці пророчиця Пітія, жрекиня Аполлона.

Пітія давала вказівки тим, що шукали в неї поради. Її пророчення вважались непомилковими і тому приходили до Дельфів королі, полководці і взагалі державні мужі з усього тодішнього світу, а передусім із Греції.

Дельфійська Амфіктіонія

Таким чином Дельфи стали не тільки місцем культу Аполлона, але з бігом часу стали вони водночас і осередком об'єднання всіх грецьких „міст-держав" у т. зв. „Дельфійській Амфіктіонії", що в історії Греції відіграла дуже важливу ролю.

Дари для святині Аполлона

Як виявлення подяки за пророчення, різні грецькі міста-держави передусім жертвували т. зв. „святі дари" для святині Аполлона.

Золоту триніжку жертвувала тут теж 31 місто-держава, що в 479 р. брала участь в останній переможній битві проти Персів біля Плятеїв, під проводом спартанського короля Павзанія. На цій триніжжці сиділа і пророчила Пітія.

Одну ногу тієї триніжки, у формі трьох скручених зміїв, ми бачили на гіподромі в Стамбулі.

Дельфійські скарбниці

З часом стільки нагромадилося тих дарів, що, щоб їх переховувати, треба було ставити т. зв. скарбниці у формі маленьких святинь.

Їх будували кругом святині Аполлона. З огляду на недостачу місця, вони не могли бути великі, але зате поодинокі міста-держави намагалися красою їхньої будови взаємно себе перевищити. Це був теж один із родів дуже улюблених Греками змагань.

Із багатьох таких святинь-скарбниць реконструйовано прегарну в дорійському стилі побудовану скарбницю міста Атен (6 ст. перед Хр.). Її реконструкцію доконано з оригінальних частин, що їх під час археологічних розкопів знайдено на тому місці.

Щодо інших скарбниць, як: Аркадів, Корінту, Аргосу, Сікіону, Кнідосу, Тебів, Сіфносу і багато інших, то тільки устійнено місце, де вони стояли. Всі скарбниці, як теж і святиню Аполлона побудовано за час 6 — 4 ст. перед Хр.

Руїни святині Аполлона

Із колись такої величавої святині Аполлона осталися тільки п'ять могутніх колон, що їх здвигнено наново на їхньому давньому місці.

Цю святиню побудовано в йонському стилі і вона була 58 м. довга та 23 м. широка. В її притворі видніли на стінах написи „Сімох Мудреців"; на першому місці славний напис: „Пізнай себе".

У внутрі святині стояв славний „Омфальос" (в дослівному перекладі „пупець"), у формі подовгасто-округлого каменя. Він мав означувати середину світу.

За цим каменем стояв величезних розмірів жертовник, на якому приношено різного роду жертви. Цей жертовник стоїть і досі на первісному місці.

Пророчення Пітії

Зі своїми пророченнями Пітія не зверталася прямо до осіб, що її запитували. Її пророчення переймали жерці святині й коментували їх опісля звичайно у формі двостиху (дістіхон). З огляду на це, ті розумні й освічені жерці осягнули в Дельфах теж і великий вплив у політичних справах. Славний грецький письменник і біограф Плутарх був теж жерцем у Дельфах.

Пророчення Пітії бували часто двозначні. Знана є, між іншим, історія з Крезом, останнім королем Лідії, в Малій Азії, багатство якого ввійшло в пословицю. На своє запитання в Дельфах, одержав відповідь, що він знищить велике царство, коли перейде через граничну ріку Галіс. Стосуючи це пророцтво до далекого перського царства, він виправився, переходячи ріку Галіс, війною проти Персів. Одначе, перський король Кірон не тільки його побив, але позбавив престола.

Отже, Крез, переходом через ріку Галіс, знищив своє власне царство. І так пророцтво Пітії „справдилося". Однак і в супротивному випадкові, т. зн., якщо б він був переміг Персів, було б це пророцтво теж „сповнилося".

Авторитет Пітії

Авторитет дельфійської пророчиці остався навіть і тоді ненарушеним, коли чимраз більше виявлялося, що коментування жреців щодо її пророцтв стояло під впливом зовнішніх чинників, як теж і тих, що за це добре платили. Хто потрапив, без огляду на справу чи засоби, позискати для себе дельфійську пророчицю і її жерців, міг бути певний, що його заходи будуть успішні і признані виявом волі самого бога Аполлона.

Такою сильною була віра Греків у те, що прихильність богів можна собі приєднати всякими способами, щоб тільки принести відповідну чи приписану жертву.

Вертаємося назад до того, про що ми вже попередньо говорили: Греки не мали жодної релігії, вони знали тільки культ.

Амфітеатр і стадіон у Дельфах

У Дельфах зберігся й досі амфітеатр для 4.000 глядачів, побудований у скелистому гірському узбіччі на північному заході „святої округи".

Недалеко амфітеатру лежить, поза межами „святої округи", стадіон для 7.000 глядачів. Він є 178 м. довгий і 25 м. широкий та лежить на найвищому місці античного міста, а саме на висоті 654 м.

Дельфійський музей

Межи „святою округою" і селом Дельфи лежить при шляху модерний, у 1938 р. побудований музей. У його 10 просторих і дуже ясних залях поміщено всі досі під час археологічних розкопів у Дельфах із землі добуті знахідки. До найстарших з них належать: грецький візник зі вставленими очима, каріятиди у виді танцюючих дівчат, статуя Сократа, погруддя Плутарха і статуя грецького легкого атлета.

За малою оплатою 10 драхм (9 австр. шілінґів або 9 амер. центів) можна досхочу світлити.

Доволі тужливе прощання

З почуттям немов якогось жалю, або радше туги, прийшлося мені після майже дводенного перебування в Дельфах прощатись із ними. Тут, у тій прегарній високо-гірській околиці, що положена над Корінтійською затокою, ми відпочали не тільки тілом, але й духом. Недаром знавці Греції вважають відвідини Дельфів завершенням подорожі Грецією. Дельфи останутся назавжди в моїй пам'яті сповиті якимсь таємним чаром.

В дорозі до Атен

З Дельфів їдемо прямо до Атен. Проїжджаємо найвище положену місцевість Арахова (943 м.) і, не задержуючись у гарному, але з істо-

ричного погляду нічим незамітному містечку Левадія, приїздимо до Тебів, столиці Беотії.

Розчарували нас Теби більше, ніж ми думали. Зі свідків давньої слави, коли Теби під проводом Епаміонда в 371 р. до Хр. біля Левктри перемогли Спарту і володіли всією Грецією, не осталось майже ніякого сліду. Незамітний кусник муру з давньої королівської палати, ще з мікенської епохи, от і все.

Ми, розчаровані, сиділи в городі ресторану, що був побудований на високому горбі, і пили каву.

Дивлячись з тераси на місто вниз, ми згадували його колишню славу.

Живо стала в ту хвилину перед очима моєї душі трагічна постать короля Едіпа. Теби — це ж у грецькій мітології його батьківщина.

Ця одна з найбільше зворушливих трагедій грецької мітології, що стала темою трагедій славних грецьких трагіків-поетів як Софокл, Есхіл і Евріпід, заслуговує на те, щоб на цьому місці дещо обширніше про неї розповісти.

КОРОЛЬ ЕДІП

Народження і здогадна смерть Едіпа

Король Тебів Ляйос і його дружина Йокаста жили довгий час у бездітному подружжі. Бажаючи мати престолонаслідника, Ляйос звернувся про пораду до Аполлона в Дельфах і одержав від Пітії, дельфійської пророчиці, таку відповідь: „Ляйосе, сину Лябдака, твоє бажання мати наслідника — сповниться; ти матимеш сина, але знай, що тобі суджено згинути з руки твоєї рідної дитини. Така є воля Зевеса-Кроніда, що вислухав прокляття, яке кинув на тебе Пелопс за те, що ти схопив йому сина" Ляйос бо у своїй молодості, живучи в Пелопонесі як гість на дворі короля Пелопса (звідтіль і назва „Пелопонес", т. зн., „Острів Пелопса"), схопив був Хрізіппа, сина Пелопса, і так чорно віддячився королеві за його щиру гостинність.

Почуваючи себе винним, Ляйос повірив пророчиці та, щоб не мати дітей, довший час жив окремо від своєї дружини.

Одначе, щира взаємна любов Ляйоса і Йокасти звела їх вкінці знову разом і веліла їм забути про пересторогу дельфійської пророчиці. По якомусь часі Йокаста привела, згідно з віщуванням пророчиці, на світ дитину-хлопця. Щойно тепер усвідомили собі батьки всю грозу їхнього становища і постановили усунути дитину зі світу.

В три дні після народження дитини, вони веліли пробити і разом ізв'язати хлопчикові п'яти та покинути його в диких горах Кітаріону. Вони думали, що там дитина згине з голоду або від диких звірів і вони таким чином не допустять здійснитися жахливому віщуванню пророчиці.

Дельфи: Руїни святині в честь Аполлона

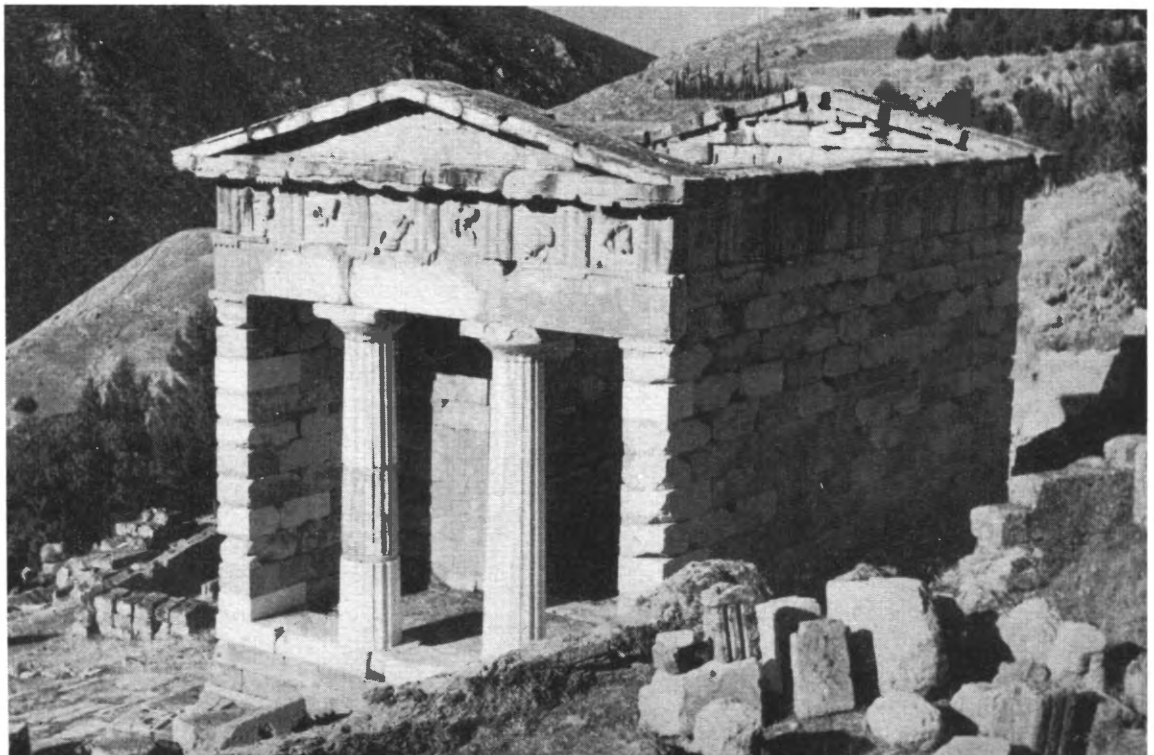

Дельфи: Святиня-скарбниця міста Атен (6 ст. до Хр.)

Дельфи: Звалища „Толос"-святині в честь богині Атени-Пронайна

Дельфи: Статуя „Візник" (6 ст. до Хр.)

Одначе, пастухові, який мав виконати це жорстоке доручення, жалко стало невинного дитяти і він передав його іншому пастухові, що в тих самих горах випасав стада Поліба, короля Корінту. Після цього пастух зголосив свойому королеві і його дружині, немов би він виконав їхнє доручення. Вони повірили в це і, впевнені в тому, що дитина згине, легше відітхнули. Свою совість вони намагались заспокоїти, засланяючись тим, що пожертвувавши дитиною, вони врятували її від убивства рідного батька.

Едіп на королівському дворі в Корінті

Пастух короля Поліба розв'язав дитині, про походження якої він нічого не знав, наскрізь перебиті п'яти, а що вони вже були опухли, надав хлопчикові ймення „Едіп", т. зн., „Опухлоп'ятий". Так і приніс він його до Корінту до свого короля, Поліба.

Король змилосердився над дитиною і передав її своїй дружині, Меропі, яка дуже нею втішилася і, будучи бездітною, зразу полюбила її, немов рідну дитину.

І ось Едіп став жити на королівському дворі в Корінті, в любові Меропи й Поліба, немов їх рідний син. Таким уважали його не тільки на королівському дворі, але теж і в усій країні.

З бігом часу Едіп виріс на вродливого й розумного юнака, займаючи перше місце межи громадянами Корінту. Він жив увесь час у щасливому переконанні, що він син і наслідник короля Поліба. Та одного дня склалося щось дуже болюче для Едіпа. Під час святкового бенкету, на якому Едіп сидів при одному з перших столів, зайняв місце теж і його потаємний супротивник, що вже довший час заздрісним оком дивився у бік Едіпа. Так ось цей негідник сказав на підпитку Едіпові, що він, Едіп, не є правдивим сином Поліба.

Мов затруєна стріла вцілив цей закид у серце Едіпа Ледве діждався він кінця бенкету, щоб міг відійти у свої тереми і там, на самоті, віднайти спокій і рівновагу духа. Згадка, одначе, про їдкі слова злобного супротивника розпаленим залізом пекла в його душі і ще більше ятрила завдану рану.

Едіп, у гнітучих сумнівах, звернувся до своїх гаданих батьків із проханням про вияснення справи.

Для Поліба і Меропи було великим ударом довідатися про цей злощасний випадок. Словами, повними любови, вони намагалися розвіяти в Едіпа всякі його сумніви в тій справі, а виминаючи сказати правду, вони звертали його увагу на цю обставину, що закид цей учинила ледаща людина та ще й по-п'яному.

Зі щирою вдякою Едіп прийняв ці їхні слова, в яких проявлялась їхня велика любов до нього. Та заспокоїти його гнітучі сумніви вони

всеж таки не змогли. Він рішає звернутися до бога Аполлона у Дельфах в надії, що там знайде заперечення закиду.

Вслід за цим він зараз же наступного дня ранку, не кажучи нікому й слова, бере в руки подорожню палицю і пускається в дорогу.

Тут, однак, у Дельфах, Едіп не тільки не знайшов сподіваного заперечення закиду, що дуже ображав його честь, але з уст пророчиці почув іще стократ жахливіше віщування: „Едіпе, ти вб'єш свого власного батька і одружишся зі своєю матір'ю і з нею будеш мати гідні погорди діти".

Едіп убиває свого батька

Едіп, вражений оцим страшним віщуванням, стояв немов під ударом важкого обуху. Леліючи в серці все ж таки ще віру, що Поліб і Меропа його любі рідні батьки, він рішив не вертатись більше до Корінту, хоч і як серце туди його тягнуло. На це він рішився зі страху, щоб силою зловіщого призначення не підняти руки проти свого любого батька Поліба, а опісля в непереможному божевіллі, як наслідок неповинної кари богів, не одружитись зі своєю над усе любою матір'ю Меропою.

Едіп звертає свої ступні в напрямі Беотії. Коли він уже находився в дорозі межи Дельфами і містом Давлія, зустрів він на одному перехресті віз, на якому їхав старший уже віком чоковік, а поруч нього повізник, окличник і ще двох служащих. Повізник і цей старший чоловік хотіли силоміць примусити Едіпа до того, щоб він уступився їм із вузької в тому місці дороги. Тоді Едіп, що був з природи поривчастий, вдарив упертого візника палицею. Старший чоловік, у відповідь на це, намірився з воза на зухвалого Едіпа двозубом, якого держав у руці, і доволі тяжко зранив Едіпа в тім'я. Цього вже було Едіпові забагато. Він перший раз у своєму молодому віці вжив наділеної йому богами сили героїв і з такою нагальною силою вдарив старого палицею, що той коміть головою повалився з воза. Піднялась бійка, і в ній Едіп був приневолений боротись на життя і смерть. Переможцем із цієї бійки вийшов Едіп, що повбивав усіх супротивників за виїмком одного з них, якому вдалося втекти.

Едіпові й на думку не приходило, щоб він учинив щось інше, ніж тільки те, що в обороні свого загроженого життя вбив напасника та його служащих. Старого, що не мав на собі жодних відзнак якоїсь гідності, він уважав за якогось багатого, але звичайного Фокійця.

Насправді ж бо старий — це був король Тебів, Ляйос, рідний батько Едіпа, що вибрався в державних справах за порадою до Дельфів, і тому не мав на собі жодних відзнак своєї гідності.

Так сповнилося на батькові й синові жахливе віщування дельфійської пророчиці, яке вони обидва в однаковій мірі старалися оминути, а перед яким, як сліпим призначенням — не втекти жодній людині.

Житель Плятеї, Дамазістрат, знайшов тіла вбитих і, милосердячись, похоронив їх таки на перехресті. А посмертний пам'ятник із наборзо назбираного каміння на гробі вбитих, міг бачити мандрівник на тому перехресті ще й сотки літ після цього.

Едіп у Тебах

Набавом після цього навістило місто Теби в Беотії велике лихо. Одного дня з'явився перед містом Сфінкс. Це була жахлива потвора з головою дівчини і тулубом лева. Сфінкс обрав собі місце на скелі біля входу до Тебів і завдавав мешканцям міста різні загадки, що він навчився їх від муз. Кожного, хто не розв'язав загадки, він розривав своїми кігтями і поїдав.

Це лихо навістило Теби у той час, коли місто справляло жалобу після несподіваної смерти короля Ляйоса, що його вбила невідома рука під час його подорожі до Дельфів. У міжчасі, до вибору нового короля, виконував обов'язки володаря над Тебами Креон, брат Йокасти, вдови по Ляйосі.

Коли ж і син Креона згинув трагічно, не розв'язавши загадки, тоді Креон оголосив, що тому, хто звільнить місто від тієї страшної потвори, припаде йому не тільки володіння над Тебами, але також і Йокаста як дружина. Саме в той час, коли наступило повище оголошення, Едіп наближався у своїй мандрівці до Тебів. Його, з природи відважного, зразу захопила однаково як небезпека, так теж і нагорода за її поборення. А поготів тепер, коли після зловіщого пророчення у Дельфах, не ввижалося життя Едіпові багато вартим. Так ось він негайно удається на скелю і велить потворі дати собі загадку.

Сфінксові відразу подобався цей зухвалий юнак і він був би рад його пожерти. Тому він і призадумався, яку дати б Едіпові розв'язати тяжку загадку. Врешті він запитав Едіпа: „Що це таке? Рано чотироноге, вполудні двоноге, а ввечорі триноге? Але тоді, коли воно послуговується найбільшим числом ніг, його сила і скорість є найменші".

Едіп тільки посміхнувся, бо ця загадка не видалась йому зовсім тяжкою. Він відповів: „Це ж людина, що ззараня свого життя, як довго ще є слабосилою дитиною, ходить на двох ногах і двох руках; коли ж людина осягне південь свого життя, є вона наймічнішою, але тоді вона ходить тільки на двох ногах; коли ж укінці осягне вона вечір свого життя і її старечі сили ослабають, тоді послуговується вона палицею, немов третьою ногою".

Едіп правильно розв'язав загадку, а Сфінкс із сорому і розпуки кинувся стрімголов зі скелі і забився.

Едіп одружується з власною матір'ю

Серед безмірної радости жителів Тебів, Едіп одержав приречену нагороду: королівський жезл і руку Йокасти, отже, його рідної матері.

Едіп мав з Йокастою четверо дітей: найперше двох синів-близнюків, Етеокла і Полінейка, а опісля дві доньки, старшу Антигону і молодшу Ізмену. А всі вони четверо були водночас дітьми Едіпа і його братами і сестрами.

Жахливе відкриття

Довго володів Едіп Тебами і, не зважаючи на деякі його хиби, народ любив його щиро. Його подружжя з Йокастою було вповні гармонійне і він почував себе щасливим.

Зовсім несподівано наслали боги на Теби нове нещастя у виді страшної посухи і пошесних недуг. В короткий час не було майже хати в Тебах, де не оплакували б померлого, а сонце немилосерно жарило і спалювало всі засіви, виноградники й овочі.

Весь народ, із жерцями на чолі, плачучи й нарікаючи, зібрався одного дня перед палатою Едіпа, якого всі вважали любимцем богів. Коли ж Едіп вийшов із королівських теремів і запитався про причину їхнього приходу, тоді найстарший із жерців відповів йому: „Ти, володарю, бачиш сам, яке нещастя навістило наше місто-державу; наші поля спалені сонцем, а в наших домах лютує страшна пошесть. Наша єдина надія — це ти, наш любий володарю, улюбленче богів, що вже раз вирятував наше місто від страшної потвори. Це, певно, не сталось тоді без допомоги богів; тому й тепер ми довіряємо тобі і знаємо, що ти будь за допомогою богів, будь за людською, а все таки знайдеш для нас порятунок".

З великим жалем у серці промовив Едіп: „Бідні, нещасні діти! Добре знаю причину вашого горя і печалі; коли, одначе, кожний із вас оплакує своє особисте горе, то моє серце рветься з болю над недолею цілого міста. Адже не думайте, що мене треба було аж будити з просоння мого щасливого родинного життя! Думав і я вже над способом рятунку Тебів. Ось і Креон, брат моєї любої Йокасти, удався з мого доручення до Дельфів запитати Пітійського Аполлона про те, що нам почати, щоб звільнити місто від нової страшної язви".

Ще не скінчив говорити король, як з'явився у товпі Креон, і перед усім народом сповістив королеві віщування пророчиці. Веселим, однак, воно не було. Ось віщування Пітії: „Таке велить сповістити бог: злочин, що захований в Тебах, а який не можна спокутувати ніякою жертвою очищення, треба негайно усунути; бо вбивство короля Ляйоса тяжить на місті тяжким кривавим злочином".

Не прочуваючи нічого лихого для себе, Едіп велів собі докладніше розповісти про вбивство Ляйоса. Але й тепер іще його дух був немов сліпотою ражений. Він заявив, що його обов'язком, як короля Тебів, є вислідити і заслужено покарати вбивцю Ляйоса, та що він це виконає з усією суворістю. З тим він і відпустив народ додому.

Після цього Едіп велів по всій країні проголосити, що кожний, хто щонебудь знає про вбивцю Ляйоса, є обо'язаний негайно про це куди слід донести. Хто ж, одначе, покривав би вбивцю з уваги на приязнь чи з якого іншого огляду, стається тим самам співвинним у злочині та підлягає тій самій карі, що й сам убивця.

Самому ж убивці він бажав прокляття богів і найбільшої нужди, а накінець злиденної згуби, навіть тоді, коли б він, убивця, заховався у королівському дворі.

Понадто Едіп післав іще двох післанців до сліпого віщуна Тірезія, ясновидючість якого дорівнювала самому богові Аполлонові.

І, справді, небавом старий віщун Тірезій, якого вів за руку його малий поводар, станув перед королем і народом. Едіп розповів йому про злочин, який прокляттям богів тяжить на всій країні. Він просив віщуна, щоб той, послуговуючись даною йому богами ясновидючістю, навів його, Едіпа, на слід злочинця.

Але, Терезій, з окликом найвищого жаху й перераження, простягнув, немов захищаючись, руку проти Едіпа, і сказав: „Жахливим є знати правду, яка готовить нещастя тільки тому, хто про неї дізнається! Дозволь мені, володарю, відійти. Неси, що тобі доля судила нести, а мені залиши нести те, що я мушу нести!"

Такою відповіддю Едіп не був задоволений і ще більше налягав на віщуна, щоб той сказав одверто все, що своїм віщим духом бачить і знає. А також і весь народ навколішках благав Тірезія про те саме.

Все це, одначе, не помагало і віщун, схиливши голову, завзято мовчав і далі. Тоді Едіп запалав великим гнівом і перед усім народом назвав Тірезія співвинним у злочині, а може й помічником самого вбивці короля Ляйоса. І тільки сліпота віщуна, грозив Едіп у гніві, береже Тірезія перед закидом поповнення вбивства Ляйоса.

Щойно це тяжке обвинувачення приневолило віщуна говорити. „Едіпе", сказав він, „почуєш ось тут перед усім народом те, що ти так дуже хочеш знати: Ніхто інший, тільки ти є тим, якого злочин тяжким прокляттям богів тяжить на Тебах. Ти є вбивцею Ляйоса і ти живеш із дружиною вбитого короля і це поружжя заслуговує на прокляття богів".

Едіп і далі находився в якомусь немов духовому засліпленні. Він почав навіть глузувати з Тірезія і ганьбив віщуна, називаючи його перед усім народом блазнем, що інтриґує, та що він із Креоном у змові і такою підлою інтриґою хоче його, Едіпа, рятівника міста, позбавити престола.

Тірезій не дав себе залякати, тільки ще виразніше обвинуватив Едіпа, називаючи його вбивцею власного батька і дружиною власної матері. Після цього він у товаристві свого малого поводаря, що його супроводив, гнівно віддалився. У ту ж саме хвилину надійшов і Кре-

он. Довідавшись, у чому обвинувачує його Едіп, розпочав з ним запеклу сварку. Даремне намагалась Йокаста помирити їх. У векикому гніві відійшов Креон.

Ще більше, ніж Едіп, була засліплена Йокаста. Не вспіла вона ще як слід розвідатись, у чому справа, та що Тірезій назвав Едіпа вбивцею Ляйоса, як уже стала лихословити сліпого віщуна і взагалі ясновидіння. „Дивись, мій любий дружино", сказала вона, „як мало всі ці віщуни насправді знають. Ось тобі один із прикладів: мій перший дружина, Ляйос, одержав теж віщування, що він згине з руки свого сина. Його, одначе, вбила на одному з перехресть якась грабіжницька ватага; нашого єдиного сина покинуто з перебитими і разом ізв'язаними п'ятами у диких горах, так що, певно, й трьох днів він не пережив. Ось бачиш, як сповняються віщування тих зарозумілих мудреців!" Ці слова, що їх висказала Йокаста з зовсім нетаєним глумом, справили, одначе, на Едіпа цілком інше враження, ніж вона цього сподівалася. „На перехресті згинув Ляйос?" запитав Едіп у найвищому збентеженні. „Скажи ж бо, як виглядав він і скільки йому було літ?" — „Він ростом був високий", відповіла Йокаста, ніяк не розуміючи причини збентеження Едіпа. „Перші сиві кучері вкрасили його скрань, а постаттю і виглядом він був доволі на тебе схожий, мій любий".

„Тірезій не є сліпий! Тірезій — це справжній ясновидець!" крикнув у крайньому жаху Едіп, якому немов нараз якась з очей спала полуда.

Опанувавши себе і водночас немов страхом гнаний, Едіп почав слідкувати і довідався, що цей утікач — це служащий Ляйоса, і він як наочний свідок убивства повідомив у свій час про ту подію, куди слід. Тепер же, коли Едіп засів на королівському престолі, він, зі страху, живе далеко від Тебів і випасає королівські стада. Того невільника Едіп велів собі привести.

Заки прийшов той невільник, із Корінту прибув посланець, повідомляючи Едіпа про смерть його батька Поліба і рівночасно взиваючи його зайняти опорожнений престол.

Це дало Йокасті, що була при цьому і все це чула, нагоду глумливо потріюмфувати: „Високі віщування богів! Де ви тепер ділися? Батько, що його ніби мав убити Едіп, помер природною смертю на старечу неміч. Такі це віщування!"

Але зовсім інакше подіяла ця вістка на побожного Едіпа. І хоч він усе ще був би рад Поліба вважати своїм батьком, то все ж таки ніяк не міг зрозуміти, яким чином віщування богів могло б не сповнитись. Тому до Корінту він не дуже спішився; там же ж жила Меропа, його люба мати, а думка про те, що й друга частина злощасного віщування все ще могла б сповнитись, і він, поражений якимсь божевіллям, міг би одружитись зі своєю матір'ю, проймала його жахом.

Всякий його сумнів у цій справі в одну хвилину розвіяв таки сам

посланець. Бо ніхто інший, тільки він сам перед багатьома літами перейняв дитину-хлопчика у горах Кітаріон і розв'язав йому перебиті й разом ізв'язані п'яти. Отже посланцеві легко було доказати королеві, що він, Едіп, не є сином, тільки вихованцем, хоч і правним престолонаслідником короля Поліба.

Опанований непереможним бажанням пізнати правду, Едіп велів привести цього слугу Ляйоса, що його, як дитину, передав цьому теперішньому посланцеві з Корінту. Також зовсім несподірано виявилось, що саме той утікач, служащий Ляйоса, є наочним свідком його вбивства та що він тепер зі страху перед Едіпом випасає далеко від Тебів королівські стада.

Коли Йокаста почула ті слова, тоді крикнула жахом проймаючим голосом і поквапно відійшла.

Едіп, що не бажав перед народом передчасно зрадити свою жахливу тайну, сказав: „Вона, як завжди, по-жіночому гордовита і побоюється виявлення правди про можливо низьке моє походження. Я, одначе, вважаю себе вибранцем щасливої долі і зовсім цього походження не стидаюсь".

Перед Едіпа тоді здалека приведено старого пастуха, і в ньому посланець з Корінту відразу впізнав цю людину, що йому свого часу передала в горах Кітаріон хлопчика-дитину з перебитими п'ятами.

Одначе, старий пастух, трясучись зі страху на всьому тілі, пробував усе заперечити. І щойно погрози Едіпа, коли він звелів пастуха з'вязати, змусили старого сказати правду, що Едіп є справді сином Ляйоса і Йокасти та що вони зі страху перед сповненням злощасного віщування дельфійської пророчиці доручили йому погубити дитину, і як це він, пройнятий милосердям, вирятував її від смерти.

Самосуд Йокасти і Едіпа

Таким чином усунено всякий сумнів і правда стала ясна. З божевільним криком кинувся Едіп у напрямі своїх теремів, а пробігаючи ними, жадав меча, щоб убити цю, що водночас була і матір'ю і дружиною його. Всі, що були в палаті, втікали перед ним, немов перед яким навіженим. Врешті він опинився перед подвійними дверима королівської спальні. Вони були з середини зачинені. Надлюдським зусиллям своїх плечей він виламав їх і буревієм влетів до спальні. Та тут він нараз спинився і немов у землю вріс. Вгорі, з-над подружнього ложа, звисало мертве тіло Йокасти, що повісилася на зашморгу свого шовкового пояса.

Страшний був у ту хвилину Едіп, коли він, із розкуйовдженим волоссям, довгий час стояв тут і, кров'ю набіглими очима, дивився, немов остовпілий, на мертве тіло Йокасти.

Потім, із голосним стогоном раненого лева, Едіп зблизився до

Йокасти і, звільнивши зашморг на її шиї, звільна опустив її мертве тіло на королівське ложе. І тепер, коли вона лежала мертва, розпростерта перед ним, вийняв Едіп золоту застібку, що спинала на грудях її королівську одежу. Держачи цю застібку у своїй правиці, він підняв її вгору і, проклинаючи свої очі, що бачили це все й немов потурали тому, що він, хоч і несвідомо, але все ж таки діяв, — став гострим кінцем застібки так довго в них вертіти, аж доки з обох очних ям не витриснув струмінь крови.

Таким чином ставшись сліпим, Едіп велів вивести себе з палати і поставити перед народний суд як убивцю свого батька та й за те, що протиприродним гріхом як дружину збезчестив власну матір і того, злочини якого, хоч поповнені несвідомо, стягнули прокляття богів на ціле місто.

Слуги вправді виконали наказ, але народ, що зібрався, не осудив свого улюбленого володаря, а тільки зі щирим співчуттям прийняв його самообвинувачення. Навіть Креон, що був гнівний на Едіпа за неслушне підозріння, прийшов, поспішаючись, щоб захистити нещасного Едіпа перед страшним видовищем і провести його, невинно проклятого богами, до палати, у коло його дітей.

Жахливий був вигляд осліпленого Едіпа, коли він стояв у жаркому світлі сонця перед народом, а з його очей струменем стікала кров і багрила його королівський хітон.

Коли ввели Едіпа до палати, він передав Креонові королівський престол, і той мав заховати його для малолітніх синів Едіпа. Опісля він просив Креона, щоб той подбав про відповідне місце для гробівця Йокасти, як також прийняв опіку над його осиротілими дочками. Щодо себе самого, то він жадав, щоб його прогнали з Тебів та заслали в дикі гори Кітаріон, куди призначили його вже маленькою дитиною його батьки. Там бажав він собі жити, щоб, згідно з волею богів, спокутувати свій подвійний злочин.

Врешті, він просив привести до себе його доні, голоси яких бажав собі ще раз почути. вже востаннє. Мовчки поклав він на їхні невинні голови свої руки, боячись при цьому мовити слова батьківського благословення, бо не знав, чи боги благословення його, коли він поповнив подвійний злочин, не перемінять у прокляття для його дітей.

Теж і Креонові він щиро подякував за його, нічим незаслужену, любов, і побажав йому, як також і всьому народові опіки богів, якої і він колись зазнавав.

Здавалось, великою добротою промінювала похила постать Едіпа. Дивлячись на нього в цю хвилину, боляче було подумати, що цей, якого перед годиною ще всі прославляли як рятівника Тебів, цей могучий володар, якому тисячі й тисячі корились у послуху, цей

Едіп, що в одну хвилину розв'язав тяжку загадку Сфінкса, а так пізно вспів розв'язати загадку свого власного життя. І ось цей Едіп, як сліпий жебрак, через хвилину мав покинути родинне місто і границі своєї країни....

Едіп і Антигона

У першу хвилину, коли виявилась правда, для Едіпа була б наймилішою якнайскоріша смерть. Навіть якщо народ був би повстав проти нього та укаменував його, він і це прийняв би як якесь добродійство. Тому і його заслання, на яке погодився Креон, видавалось йому прямо дарунком. Тепер, коли він у цілковитій пітьмі сидів у палаті, а гнів його ущух, він бачив очима духа щораз ясніше і зрозумів усю жахливість безцільного блукання бездомного вигнанця у чужині.

У ньому, з одного боку, збудилася любов до батьківщини, як теж і свідомість того, що він, у цілковитій несвідомості та проти своєї волі, поповнив ті злочини як невідмінне прокляття богів не за свої гріхи; з другого боку, думав він, що смерть Йокасти, як теж і те, що він осліпив себе, повинні стати відповідною винагородою.

Розваживши все це у своєму серці, він перед Креоном, як теж і перед своїми синами, Етеоклем і Полінейком, висловив бажання залишитися вдома.

Але, тепер виявилось, що прихильність Креона була тільки хвилева, а навіть і сини Едіпа поставились холодно до бажання батька. Креон рішуче настоював, щоб Едіп остався при своїй первісній постанові; також і сини, яких обов'язком було вступитися за батька, відмовилися від цього. Нещасному Едіпові майже силоміць втиснули в руку жебрацьку палицю й усунули з королівської палати.

Тільки обидві його дочки змилосердились над нещасним батьком. Молодша з них, Ізмена, рішилася остатись вдома, щоб тут, оскільки буде можливо, більше діяти в користь батька та бути захисницею його справи. Старша ж, Антігона, рішилась ділити нещасну долю батька-засланця.

Блукаючи, проходить Антігона враз із батьком босоніж і в голоді дикі ліси і скелисті гори. Вона, що могла б жити вдома в достатках, по-геройськи зносить спеку, зливи й нужду, та є вдоволена, що її батько не терпить голоду.

Спершу Едіп думав поселитися в якійсь печері в кітаріонських горах і тут вести та закінчити своє нужденне життя. Тому, що він побожний, рішився запитати про свою долю у пророчиці Аполлона в Дельфах. Віщування, яке він там одержав, було для нього потішаюче. Боги признали, що Едіп не зі своєї волі поповнив злочини проти освячених законів людської спільноти. Спокутувати ці тяжкі,

хоч і недобровільні, провини, він, очевидно, мусів; одначе, кара за них не мала тривати вічно. Таке було віщування для нього: „Вправді по довгому щойно часі, але все таки треба сподіватись Едіпові спасіння і то тоді, коли йому доля пощастить дістатись у призначену для нього країну, в якій богині, суворі Евменіди, будуть згідні дати йому захист".

Евменіди, т. зн. „Доброзичливі", були насправді Фурії, богині помсти, і їм це прізвище придали смертні, щоб таким способом приєднати собі їхню прихильність.

У Фурій судилось Едіпові, згідно з загадочним і страхом пройнятим віщуванням дельфійської пророчиці, шукати захисту і звільнення від кари за його проти природи гріхи.

Не зважаючи на це, Едіп, із вірою в серці у сповнення обіцянки, яку дав йому Аполлон, пустився у тяжку мандрівку в супроводі своєї любої доні, Антигони, що годувала його в дорозі. Він, під час своєї мандрівки, враз просив тільки малої милостині, але й не багато її одержував. Та, однак, завжди і тим був задоволений. Довга його мандрівка і злидні, як також і його благородна вдача навчили його і малим задоволятись.

Едіп на Колоносі

Після довгої мандрівки, чи то лісами, чи то пустельними околицями, Едіп з Антигоною опинилися одного дня ввечорі у прегарному гаї поблизу якоїсь місцевини. Повітря було наповнене легким ароматом якраз тоді цвітучої винної лози; оливкові і лаврові дерева покривали узбіччя скель, що ще більше причинилися до краси околиці, а в кущах солодко лящали солов'ї. Навіть сліпий Едіп усім своїм єством відчував красу природи, а, судячи з опису доньки, погоджувався вважати цей гай за посвячений богам.

У далі видніли вежі якогось міста, а тим містом, як виявилось із розпитувань Антигони, були Атени. Едіп, утомлений дорогою, присів на виступі скелі. Однак, мешканець тієї оселі, що йшов мимо, візвав Едіпа негайно встати й покинути це освячене місце, на яке жодній смертній людині не вільно вступити. Від цього мешканця довідались Едіп і Антигона, що вони знаходяться на терені Колоноса, гаю посвяченого Евменідам, під яким то йменням атеняни розуміли богині помсти, Ерінії.

Тепер Едіп зрозумів, що він осягнув ціль своєї мандрівки і водночас мирну розв'язку ворожої йому долі.

Достойна мова Едіпа приневолила призадуматись цього мешканця, і він не відважився вже проганяти чужинця з цього місця без попереднього звідомлення короля про цей випадок.

„Хто дає накази тут у вашій країні?" спитав Едіп, що під час

своєї довгої мандрівки і злиденного життя втратив усякий зв'язок зі світом.

„Ти не чував про могутнього та шляхетного героя Тезея, слава якого лунає по всьому світі?" спитав здивований мешканець.

Відповідаючи на це, Едіп сказав: „Коли ваш володар такий шляхетний, так ти будь моїм посланцем до нього і проси його, щоб він прийшов сюди; за ту малу ввічливість я обіцюю йому велику нагороду".

Дивлячись на сліпця, цей мешканець тільки з милосердям посміхнувся і сказав: „Яке ж то добродійство зміг би сліпець зробити нашому володареві? Хоч ти й сліпий, та якась твоя дивна достойність велить мені віддати тобі належну почесть; тому я й сповіщу про це короля і громадян, а вони нехай уже рішають, чи вільно буде тобі тут залишитись, чи негайно змушений будеш звідси відійти".

Коли Едіп остався сам з Антигоною, він підвівся зі свого місця, кинувся на землю і став гаряче благати Евменіди, страшні богині темноти і матері землі, що обрали собі цей чудовий гай за місце осідку: „Ви жахливі, а все ж таки ласкаві; виявіть мені тепер, згідно з віщуванням Аполлона, мою дальшу долю. Якщо я досі в мойому злиденному житті замало ще переніс терпінь, тоді змилосердіться надімною ви, діти ночі. Змилосердися й ти замість богині Атени над тінню короля Едіпа, що ось стоїть перед тобою, бо його самого вже немає".

Едіп і Антигона не оставались довго самі. Вістка про те, що якийсь достойного вигляду сліпець задержується в гаю Фурій, у який нікому зі смертних не вільно вступити, вмить розійшлася по всій оселі. Найстарші віком мешканці негайно зійшлися, щоб не допустити до збезчещення освяченого місця. Однак, іще більший жах опанував їх, коли цей сліпець відверто признався, що його переслідує доля. З обави, щоб не стягнути на себе гнів богів, вони зажадали, щоб Едіп негайно відійшов.

Едіп благав їх, щоб вони не проганяли його з гаю і таким чином не віддаляли його від близької вже цілі його мандрівки, яку самі боги йому призначили. Й Антигона приєдналась до благань батька, кажучи: „Якщо ви вже не хочете змилосердитись над сивим волоссям мого нещасного батька, тоді змилосердіться надімною, покинутою, бо на мені не тяжить жодна вина, і тому допоможіть нам".

Коли ж мешканці все ще не рішалися, вагаючись межи почуттям милосердя і страхом перед карою Еріній, Антигона побачила двох верхівців. На одному коні сиділа молода дівчина, а за нею вслід їхав слуга.

„Та ж це моя люба Ізмена", радісно гукнула Антигона. „Я бачу її любі, ясні, лискучі очі! Вона, напевно, приносить нам нові вістки з батьківщини!"

Антигона справді не помилилася. Це була Ізмена, наймолодша дитина Едіпа, що вибралася з Тебів у товаристві тільки одного вірного слуги, щоб сповістити батька про все, що там діялося за час його неприявности. А те, про що вона звіщала, зовсім не було веселе. Обидва сини Едіпа, Етеокл і Полінейк, спершу погодились на переміну володіти Тебами. Та вже небавом Етеокл, бажаючи з'єднати всю владу в своїх руках, зворохобив народ проти брата, Полінейка, і прогнав його з Тебів. Однак, цей, як кажуть, утік до Аргосу в Пелопонесі і одружився з донькою короля Адраста. Невдовзі Полінейк з'єднав собі союзників і вирушив походом проти Тебів, щоб пімститись і знов добути королівський престол.

Водночас боги проголосили новий присуд: „Сини Едіпа нічого не зможуть осягнути без батька; вони мусять його шукати і той з них виграє справу, котрий Едіпа, чи то живого, чи мертвого, перетягне на свій бік".

Такі це були вістки, що їх принесла Ізмена свому батькові. Дивуючись, приймали ці вісті й мешканці Колоноса. А Едіп підвівся і з великим огірченням сказав: „Ось як стоять мої справи", і при тих словах його обличчя прийняло королівське достоїнство. „У засланця, у прошака мої любі сини шукають допомоги. Щойно тепер я є їм потрібний, коли я вже є ніщо!"

У відповідь на це сказала Ізмена: „Так воно й є; але знай ще й це, що Креон спішить сюди, щоб Тебе, батьку, або перемовити, або навіть силою взяти і привести на границю Тебів. Він хоче віщування богів перехилити на бік нашого брата Етеокла, бо Креон його підтримує. Тому я так поспішала, щоб випередити Креона".

Від кого ж ти, моя люба доню, все це знаєш?" запитав здивований Едіп.

„Від прочан, що поверталися з Дельфів", відповіла Ізмена.

„Гаразд", сказав Едіп. „А коли я помру на границі Тебів, то чи поховають вони мене на тебанській землі?"

„Ні", відповіла Ізмена. „Цього не дозволяє Твоя тяжка вина і це було б, згідно з присудом богів, ізбезчещенням Тебів".

„Коли ж так", сказав обурений Едіп, „тоді вони мене ніколи не будуть мати! Коли жадоба влади у моїх синів перевищує їхню любов до батька, і коли рішення їхнього спору за престол від мене залежить, тоді ніколи не доведеться богам вирішити цей злощасний спір ані в користь того, що тепер володіє Тебами, ані в користь прогнаного з батківщини! Тільки ці дві доні є мені рідними дітьми; для них прошу я теж і у вас, приятелі, охорони та захисту. Не відмовте цього їм і мені, а в заміну за це одержить місто Атени могутню охорону".

Едіп і Тезей

Щойно тепер усвідомили собі колонейці, кого вони мають перед собою та яка вина, а враз із тим і яке прокляття богів тяжить на Едіпі. І хоч його достойна поява наказувала їм виявляти пошану до нього, але й страх перед Ерініями, богинями помсти, здається, не змусив би їх бути твердими супроти Едіпа.

Та саме тоді вступив у їхнє коло Тезей, могутній володар Атен. Він приступив з пошаною до Едіпа і приязно сказав: „Нещасний Едіпе, твоя доля не є мені незнана, а твої силоміць осліплені очі кажуть мені, кого я маю перед собою. Твоя нещасна доля, яку тобі боги присудили, глибоко зворушує мене; бо ж і я провів багато літ на чужині, і я також зазнав багато небезпек у моєму житті. Скажи мені відверто, чого бажаєш собі від міста Атен? Якщо це було б зовсім неможливе виконати, тоді тільки я був би примушений тобі відмовити".

Так сказав Тезей, а йому у відповідь заявив Едіп: „Із твоїх небагатьох слів я пізнаю велику шляхетність твоєї душі. Я ставлю прохання, що водночас є й подарунком. Я дарую Тобі позірно злиденне тіло і прошу поховати його; в заміну за це одержиш, за присудом богів, велику їхню нагороду".

„Дуже мало собі у мене бажаєш", відповів Тезей. „Жадай чогось більше, а нічого не відмовлю тобі".

На те відповів Едіп: „Це, про що я тебе прошу, не таке мале й легке виконати, як ти, благородний Тезею, собі уявляєш, і довелось би тобі звести нелегкий спір за моє нужденне тіло". І тут Едіп оповів Тезеєві про своє прогнання з Тебів і теперішнє намагання його синів і Креона силоміць привести його на границю Тебів. Потім іще раз він просив Тезея про його геройську охорону й допомогу.

Тезей уважно слухав слів Едіпа й опісля сказав: „Мій дім завжди стоїть отвором для кожного мого приятеля. Як же ж я міг би відмовити тобі моєї гостинности й допомоги, коли самі боги присудили тобі сюди йти та привели тебе на моє домашнє огнище?!"

Відтак він дав Едіпові до вибору: чи хоче він бути гостем в Атенах, чи тут у гаї на Колоносі? Едіп рішився, згідно з присудом богів, остатись в гаї Евменід, де він хотів віднести перемогу над своїми ворогами і таким робом чесно закінчити своє життя.

Після цього Тезей запоручив Едіпові свою опіку і повернувся до Атен.

Едіп і Креон

Небавом після цього прибув Креон зі своїм озброєним відділом до Колоноса й удався до Едіпа. Звертаючись до колонейців, він промо-

вив: „Не думайте, колонейські громадяни, що я війною йду ва вас. Не такий я вже молодий і тому не такий безумний, щоб вести війну проти могутніх Атен. Моє завдання — намовити цього мого нещасного кревного повернутись до Тебів, у свою батьківщину".

Потім він звернувся до Едіпа й дуже облесливими словами намагався висловити своє глибоке співчуття з приводу нещасної долі Едіпа та його дочок. Однак, Едіп підняв свою жебрацьку палицю, простягнув її в бік Креона на знак, що не бажає він собі, щоб цей до нього наближався, і з обуренням промовив: „Безстидний брехуне! Ще цього бракувало до моєї злиденної долі, щоб ти сюди прийшов і мене як в'язня звідсіля силоміць забрав! Не роби собі жодної надії, що зможеш при моїй допомозі відвернути від Тебів присуджене богами нещастя. Не я прийду до вас, а демон помсти, якого я вам пошлю; а моїм синам, що не мають любови до рідного батька, нехай боги стільки приділять землі, скільки вони її потребують, щоб у ній спочити!"

Креон, почувши ті слова, пробував силоміць узяти Едіпа. А коли колонейці стали в обороні Едіпа, тоді Креон наказав своїм дружинникам схопити Антигону та Ізмену і відвести їх. Він же ж сам почав глумитися над Едіпом, кажучи: „Принаймні відняв я тобі обидві твої палиці; пробуй же тепер, сліпий безумче, дальше мандрувати". І, осмілений своїм успіхом, він хотів наново схопити Едіпа.

Саме в ту хвилину надійшов король Тезей, бо його слуги про все, що тут діялось, його сповістили. Тезей наказав Креонові залишити Едіпа в спокої і негайно віддати йому схоплені доньки.

Креон старався вправді очернити Едіпа перед Тезеєм, обвинувачуючи його в убивстві рідного батька та одружінні з рідною матір'ю, одначе Тезей наказав йому мовчати і негайно покинути атенську землю.

Едіп і Полінейк

Пониження і терпіння Едіпа на цьому ще не покінчились. Тезей сповістив його, що якийсь дуже близький родич Едіпа, не з Тебів, знайшов уже собі навіть захист в атенській святині Позейдона, і конечно бажає собі бачитися та поговорити з Едіпом.

„Це буде, напевно, мій ненависний син Полінейк, а я його нізащо в світі бачити не хочу", сказав розгніваний Едіп. „Геть із ним!"

Антигона, однак, що вважала Полінейка все ж таки лагіднішим й ліпшим, ніж Етеокла, потрапила злагіднити гнів батька, і він погодився побачитись із сином, але запевнивши насамперед охорону для себе в Тезея на випадок, якби Полінейк захотів силоміць його схопити.

А Полінейк уже своїм зовнішнім виглядом відріжнявся від Креона. Добра сестра, Антигона, негайно використала це, кажучи: „Я ба-

чу, мій любий батьку, що цей чужинець зближається до нас без жодного супроводу, а сльози рясно зрошують його лице".

„Чи справді це він?" спитав сліпий Едіп, відвертаючись при цьому своїм обличчям.

„Так, батьку, твій син Полінейк стоїть перед тобою", відповіла добра сестра.

Полінейк кинувся навколішки перед Едіпом і обняв його коліна. Дивлячись на жебрацьку одежу батька, на його запалі сліпі очі і розкуйовджене довге, сиве волосся, що ним грався вітер, сказав Полінейк: „Запізно я про все довідався, що тепер сам бачу; навіть сам проти себе мушу свідчити, що я забув про мого батька! Що з тобою було б сталося, батьку, якби Антигона не заопікувалася тобою? Я тяжко прогрішився перед тобою, батьку! Чи простиш ти мені це все? Ти, одначе, мовчиш, відвернувши від мене лице. Промов хоч словечко до мене! Любі сестри, зроруште серце ображеного батька!"

На це сказала Антигона: „Насамперед ти скажи сам, що тебе сюди привело? Може тоді твоє слово відкриє мовчазні батькові уста".

Тепер Полінейк розповів про те, як Етеокл прогнав його з Тебів, про своє перебування на дворі Адраста, короля Аргосу, що дав йому свою дочку за дружину, як теж і про те, що він з'єднав тепер сімох князів біля себе, і вони зі своїми союзниками вже навіть обкружили Теби. Опісля, серед сліз, просив батька, щоб він разом із ним вернувся до Тебів, а тоді, згідно з присудом богів, він переможе зухвалого брата, Етеокла, і тоді він теж королівський вінець вложить знову на голову Едіпа. Каяття сина не змогло зм'якшити твердої постанови ображеного батька. „Негіднику!" гукнув у великому гніві Едіп. „Коли королівський престол і жезл були в твоєму посіданні, ти сам прогнав мене з батьківщини в тій жебрацькій одежі, чого буцім то так дуже каєшся тепер, коли ти сам попав у таку саму халепу. Тепер ти хочеш почути моє слово; ось воно: тебе, як теж і твого брата, я не визнаю моїми дітьми. Якби я від вас обох залежав, тоді давно я вже не жив би. Моє життя завдячую тільки оцим моїм любим донькам. Але ви обидва знайте: вам не минути помсти богів! Ти не здобудеш Тебів, а в своїй крові лежатимеш так само, як і твій негідний брат. Це моя відповідь твоєму союзникові!"

Антигона зближилася тепер до свого брата, що поражений прокльоном батька, скочив на рівні ноги і відступив кілька ступнів узад. Вона обняла його і сказала: „Послухай, Полінейку, моєї щирої ради; вертайся зі своїм військом до Аргосу і не йди війною проти свого родимого міста". У відповідь на це сказав Полінейк: „Тепер це вже неможливе; відворот вкрив би мене не тільки ганьбою, але був би для мене загибіллю! І навіть якщо ми, обидва брати, мусимо зги-

нути, то й смерть нас не поєднає!" Так він сказав і, звільнившись із обнять доброї сестри, в розпачі поквапно відійшов.

Смерть Едіпа

Едіп переборов спокусу повернутись до Тебів, до чого намовляли його з обох боків супротивники, що взаємно себе поборювали, і він передав їх богові помсти. Тепер і його власна доля була, за присудом богів, закінчена.

Грім за громом трясли околицею. Старий зрозумів цю могутню мову богів і всією душею прагнув побачитися з Тезеєм. Огорнув його великий страх і він боявся, що не пощастить йому перед смертю побачити Тезея, або що він буде вже в такому помішанні ума, що не зможе як слід подякувати і таким способом віддячитись Тезеєві за його великі добродійства.

Врешті з'явився Тезей. З великою радістю звернувся тепер сліпий Едіп у напрямі Атен, святочно благословлячи це місто. Опісля він візвав Тезея слідкувати за покликом богів і супроводити його на це місце, де він, Едіп, непорушений рукою жодного смертного, на очах Тезея закінчить своє життя. І нікому, жодній людині, не вільно буде Тезеєві сказати, де Едіп покинув землю. Якщо Тезей додержить слова і ніколи не виявить тайну, тоді ця освячена могила, що прийме Едіпа, стане для Атен сильнішою охороною за списи і щити союзників.

Своїм доням, як теж і мешканцям Колоноса, Едіп дозволив якийсь час себе супроводити крізь гай Фурій, що проймав страхом. Ніхто не смів його доторкнутись. І диво! Цей сліпець, що досі без супровідної руки своєї доньки й одного ступня не міг зробити, став неначебто нараз видющим; він, випрямлений, твердою ногою ступав попереду всіх у напрямку місця, яке боги призначили йому присудом.

Посередині гаю Еріній видніла у землі щілина-прірва, до якої вело багато перехресть, а чавунний поріг становив її беріг. Про цю прірву ходили вже від непам'ятних часів чутки, що це є вхід у підземелля.

До цієї прірви і прямував Едіп. Він, одначе, не дозволив себе супроводити так далеко. Він велів усім залишитись на місці, а сам сів під дуплавим деревом і зняв із себе пояс. Опісля казав дати собі води, скинув свою дотеперішню брудну, жебрацьку одіж, обмився зі всього бруду і надягнув гарну одежу, яку принесли йому доньки з сусіднього дому. І тепер, коли він стояв переодягненей і немов відновлений, почувся страхом проймаючий підземний грім. Трясучись, кинулись обі доньки у бік любого батька; а він, обіймаючи й цілуючи їх, сказав: „Прощайте, мої любі доні, відсьогодні ви вже

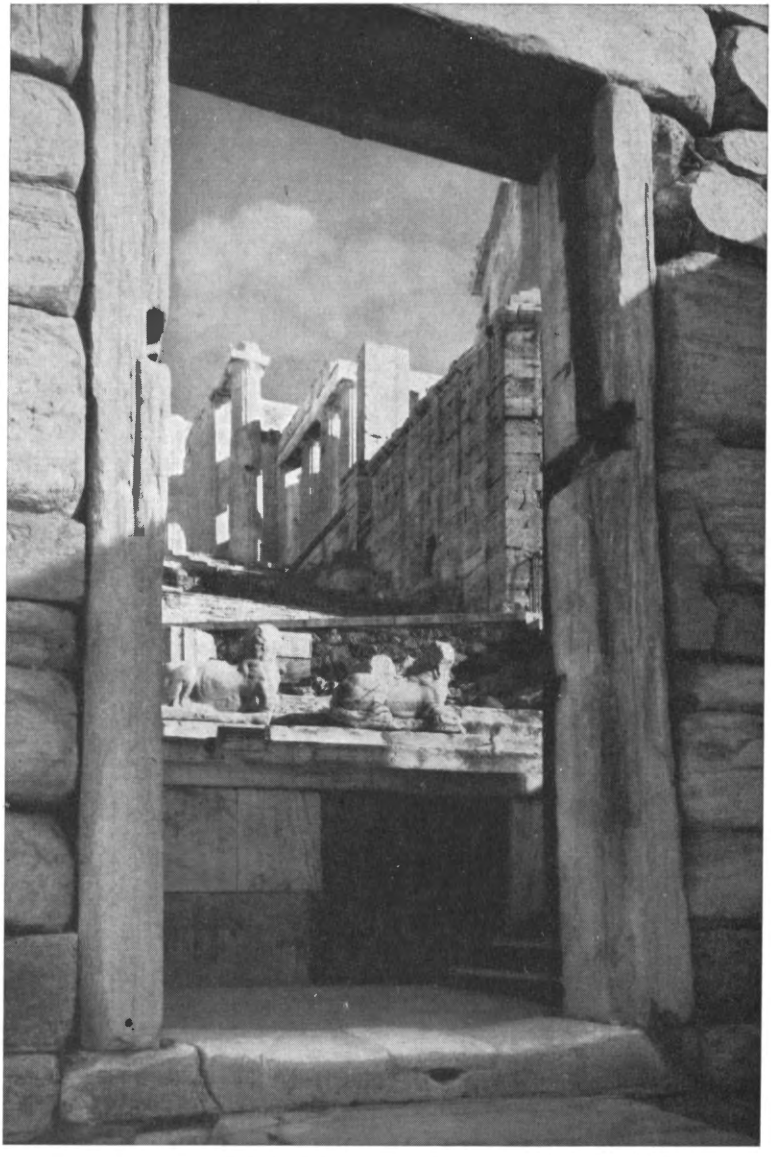

Атени: Акропіль-Пропілеї, колись величавий вхід на Акропіль

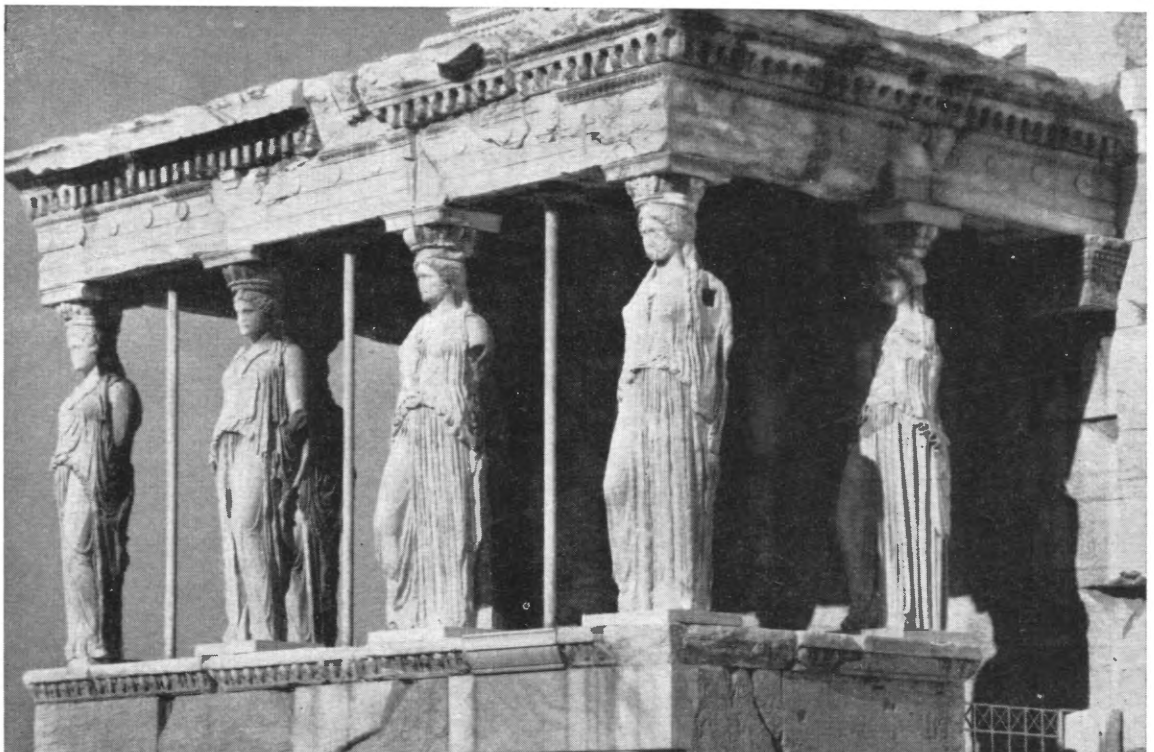

Атени-Акропіль: Каріятиди на святині в честь Атени-Паллади та Позейдона

Атени-Акропіль: Партенон, фраґмент східньої горішньої частини

Атени: Театр Діоніса, колиска европейської культури (6 ст. до Хр.)

Атени-Акропіль: Святиня в честь Атени-Ніке (5 ст. до Хр.) в клясичному йонському стилі

Кап-Суніон: Святиня в честь Позейдона в дорійському стилі (5 ст. до Хр.)

Атени: Олімпійон, монументальні колони в корінтійському стилі святині в честь Зевеса

Атени: Археологічний Національний Музей

не будете мати батька". З тих обіймів збудив Едіпа подібний до грохоту грому голос, про який не можна було б сказати, чи він походив із неба, чи з підземелля: „На що чекаєш іще, Едіпе? Чому спинив ти свої ступні?"

Почувши ці слова, Едіп зміркував, що це кличуть його боги. Він звільнився з обнять дочок і поклав їхні руки в руку Тезея на знак опіки того ж над любими донями.

Відтак він велів усім, відвернувшись від нього лицем, відійти. Тільки одному Тезеєві вільно було йти поруч з ним аж на сам край прірви. Доньки ж Едіпа та інші супровідники оглянулися щойно тоді, коли далеко вже були відійшли.

І сталося чудо. По королеві Едіпі й сліду не осталось. Не було видно жодної блискавки, не чути було жодного грому, і вітрець не ворохнувся; у повітрі панувала цілковита тиша. Темний поріг підземелля легко й безшумно відчинився і Едіп, очищений від усякої вини, немов на крилах несений, без жодного стогону й страху, вступив, через прогалину землі, у підземелля.

Тезей, немов осяяний якимсь божеським сяйвом, увесь час стояв у захопленні з піднесеними вгору до олімпійських богів руками. По короткій молитві, він вернувся до обох дівчат і, запевнивши їм свою батьківську опіку, в святочній мовчанці звернув свої ступні враз із ними у напрямі Атен.

Дивлячись з високої тераси ресторану на місто Теби, я пригадував собі цю в грецькій мітології дуже зворушливу трагедію, як також і той далекий час, коли я — як 18-літній юнак, учень 8 кляси Академічної Гімназії у Львові — читав за вказівками мого доброго вчителя клясичної філології, пок. о. Спиридона Кархута, в оригіналі трагедію Софокла „Антігона" і „Едіп".

Чи думав я тоді, і чи міг я взагалі подумати про те, що колись, по більш ніж півстолітті, я буду в Тебах, з якими зв'язана ця трагедія, та буду її наново переживати?...

Елевзіс

Із Тебів ми подались на південний схід, у напрямі Атен, куди ми хотіли приїхати ще задня, щоб можна було знайти відповідну квартиру. Це для нас було доволі важною справою, бо в Атенах ми задумували затриматись довше. Дорога провадила через містечко Елевзіс, одну з найстарших місцевостей Аттіки, батьківщину грецького поета-трагіка Есхіла (525 - 456 до Хр.). Елевзіс славилось у давнину елевзійськими святами-містеріями в честь богині плодовитости, Деметри, та її дочки Персефони.

Згідно з переказами грецької мітології, дочку Деметри (первісно Гаметер, т. зн. Мати Землі), Персефону, схопив був Гадес (Ад), бог

підземелля. Спір, що постав з тієї причини межи Деметрою та Гадесом, вирішили олімпійські боги так: одну третину року Персефона мусить залишатися в підземеллі, а дві третині року може вона повертатися до своєї матері-землі.

Цей мітологічний переказ був нічим іншим, як тільки узмисловленням зміни пір року в Греції: дві треті року — час розквіту і зросту в природі, а одна третя року — час зими, завмирання життя.

Елевзійські свята-містерії відбувалися двічі врік: із початком березня т. зв. „Малі Елевзійські Свята" з нагоди повернення весни-життя в природі. Вони були водночас і введенням кандидатів у таємниці „містів", т. зн. „втаємничених".

Упродовж вересня і жовтня відбувалися т. зв. „Великі Елевзійські Свята". Це були вже правдиві містерії, в яких вільно було брати участь виключно тільки „містам". Участь у тих містеріях невтаємниченим була заборонена під карою смерти. „Місти" були суворо зобов'язані задержати таємницю. Величава процесія, що в ній часами брали участь до 10.000 „містів", вирушала з Атен через місцевість Дафніс, де знаходилася величава святиня в честь Аполлона, до Елевзісу, що лежало у віддалі 20 кілометрів, і там відбувалися властиві святкування.

І дивне диво! Хоч елевзійські містерії начисляли десятки тисяч „містів" [в пізніші часи належали до них і деякі римські цісарі, як цісар Антоній Пій (138 — 171 по Хр.)], то, однак, ніхто з них не зрадив таємниці тих містерій. Ми можемо тільки на основі т. зв. „Гімнів Гомера" догадуватись, що під час тих святкувань, які відбувались у залі „містів", руїни якої й досі свідчать про її дуже великі розміри, відігравалася драма, якої змістом було схоплення Персефони. Після цього мали там відбуватися „оргії", про які, одаче, ніхто ніколи нічого не довідався.

Як воно й не дивно, але це, думаю, одинокий випадок в історії, де таємниця осталася справді таємницею, і то назавжди.

Коли ж опісля Греція прийняла християнство, тоді на високім узгір'ю праворуч від звалищ тих могутніх святинь, в яких відбувалися ті свята-містерії, получені з здогадними оргіями в честь Деметри, католицька Церква збудувала — як противагу до тих оргій — дуже гарну каплицю в честь Пречистої Діви. Ця каплиця стоїть там і досі.

Я свідомо говорю про „здогадні" оргії, бо новітні клясичні філологи є думки, що це не були оргії в теперішньому значенню, але певний рід еротичних танків і подібних інсценізацій в честь Деметри, в яких чинну участь брали не тільки актори, але й усі „місти". Це пишу на відповідальність згаданих учених філологів.

Про минулу славу Елевзіса та ті святкування свідчать звалища

т. зв. „малих" і „великих" Пропілеїв, т. зн. величавого входу до „святого повіту"; там теж знаходиться й досі великих розмірів рельєф „міста", римського цісаря Антонія Пія з кінця 2 ст. по Хр. Доволі добре й досі задержалися звалища т. зв. „Телестеріон", святині, що в ній відбувалися головні святкування, і криниця „Каліхорос", кругом якої жінки виводили танки в честь богині Деметри. В елевзійському музею є значна збірка цінних знахідок із часу новітніх археологічних розкопів.

Із Елевзіса представляється гарний вид на острів Саламіс і його затоку, в якій Греки, під проводом Темістокла, 480 р. до Хр. цілковито знищили перську фльоту. З Елевзіса їдемо вже прямо до Атен. А час наглить, бо це вже таки сполудні.

Атени

Широкою асфальтовою дорогою проїздимо лагідним схилом узгір'я і зовсім уже несподівано, за лагідним закрутом дороги, відкривається перед нами чудова панорама Атен: у долині місто, море домів, з якого на тлі протяглого ланцюга гір Гімметос у золотому промінні сонця високо виринає праворуч Акропіль, а ліворуч Лікабетос. Вид такий чудовий, що задержуємо авто і довший час у захопленні дивимось, немов занімілі, неспроможні промовити ні слова...

Тоді, як також при інших нагодах такої дуже одушевляючої подорожі, я зрозумів, що досі я тільки теоретично знав, що у хвилини великих душевних переживань органічні функції немов завмирають або перестають діяти. Навіть і мова, хотяй вона в нормальних обставинах якраз є зверхнім виявом наших думок і почувань.

Подивугідний орієнтаційний змисл

Атени — велике модерне місто з 600.000-им населенням. Не так легко зорієнтуватись, кудою їхати. Одначе, п. Гунчак, що провадив авто, обдарований знаменитим орієнтаційним змислом. І йому вистачило уважно розглянути карту міста, і вже їхав, куди було треба. Рідко коли бувало, щоб він іще додатково питався за дорогою прохожих чи поліціянта.

Я завжди під тим оглядом подивляв п. Гунчака. Може ще й тому, що в мене орієнтаційний змисл слабий. Я тільки в лісі знаменито орієнтуюсь і можу навіть без карти обійтися. Дивно...

Моя стара журба

Ми, після довшого шукання, знайшли, вкінці, квартиру. На мою журбу, бо знову при головній вулиці, в центрі міста. Вдень і вночі дуже оживлений рух авт і автобусів. А це для мене рівнозначне з безсонними ночами. Та що було робити? В Атенах не так легко в час літа знайти квартиру.

Прихильність Французької Колеґії

У „Французькій Колеґії Шкільних Братів", що в Атенах вже з давніх років ведуть свою гімназію, ми зустріли багато прихильности. Тут ми могли щоденно служити св. Літургію. У Греції, як православній країні, це дуже важна справа. Там теж і одержали ми за невеликою оплатою дуже добре снідання. Це нам було вигідно, бо звідти ми могли прямо з Колеґії їхати на оглянення Атен.

Такої прихильности ми, на жаль, не знайшли у катол. грецькій колеґії в Атенах.

Акропіль

Ми перші наші ступні в Атенах звернули, очевидно, в сторону Акрополю („акрополь" значить „горішнє місто") Це нагий скельний вапняковий масив, 80 м. високий (156 м. над поз. моря), що якимсь дивом природи стоїть серед долини, в якій лежить місто.

У його підніжжі текли колись джерела доброї, холодної води. Це звернуло ще в доісторичну добу увагу людини, і вона почала будувати собі доми на захищенім від вітрів південнім узбіччі скельного масиву. На випадок ворожого нападу, перші поселенці могли знайти захист на верху скель із прямовисними стінами. Це було біля 3.000 літ до Хр. і це був початок сьогоднішніх Атен. Опісля прийшли сюди з Тесалії предки теперішніх Греків. Вони вели з собою озброєні відділи і при їхній допомозі зайняли врожайні долини Беотії, Аттіки, як теж Арголіс і дійшли до Пелопонесу. Вони всюди закладали постійні поселення.

Тоді цей скельний масив виглядав немов би створений на місце осідку їхнього володаря. Так і справді сталося біля 1.400 років до Хр. На це вказують кам'яні підстави дерев'яних колон як рештки королівської палати, що й досі збереглися на північному боці скелі.

Цю королівську палату, правдоподібно, перемінено потім на святиню Атени, про що згадує вже Гомер в „Одіссеї". Але щойно 580 р. до Хр. побудовано на місці королівської палати святиню в честь Атени. Вона була мала, побудована з вапняка і прикрашена різнобарвними скульптурами.

Кругом неї постали, подібно як у Дельфах, малі святині, скарбниці для переховування „святих дарів" у честь дівочої богині (Атени Партенос).

Все це знищили 480 р. Перси після їхньої перемоги в Термопілах.

Саламіс

Але ще того самого року атенянин Темістокл розгромив Персів у морській битві біля острова Саламіса. Це було щось зовсім неспо-

діване, бо перський король Ксеркс розпоряджав дуже великою воєнною фльотою, а Греки натомість мали дуже малу.

Тут, одначе, виявився розум Темістокла: на запитання у дельфійської пророчиці, як треба боронити Атени і Грецію перед Персами, він одержав лаконічну (коротку) відповідь „за дерев'яними мурами". Темістокл вияснив це пророчення таким способом, що це повинні бути кораблі, тому він наказав негайно вирубувати ліси та будувати воєнну фльоту.

Коли ж опісля прийшло біля Саламісу до морської битви між Персами і Греками, він зручним маневром не допустив розвинути бойовий фронт перській фльоті в довгу бойову лінію і майже цілковито її знищив.

Відбудова Акронолю

Після цього Темістокл зайнявся справою відбудови знищеного Акрополю. Двадцять літ тривали ці праці.

У той час поширено і скріплено мури Акрополю, як теж і верх скелі зрівняно і поширено до сьогоднішньої поверхні. Скельні прогалини і вільні місця між мурами і скелями засипано рештками зруйнованих Персами святинь і дарів у честь Атени.

Врятування неоціненних мистецьких творів

Таким щасливим збігом обставин заховалися в землі, часто навіть із оригінальним розмалюванням, ці під археологічно-мистецьким оглядом прямо неоціненної вартости твори до часу німецько-грецьких археологічних розкопів 1885 — 1891 рр.

Тоді знайдено в тих засипах на північному боці Акрополю славні каріятиди (дівочі статуї) з мармуру, як також і інші мистецькі твори, що сьогодні переховуються в окремому музеї на Акрополі.

За часів державного мужа Кімона замінено Акропіль з твердині на місце культу.

Аттічний Морський Союз

Але щойно після остаточного усунення небезпеки з боку Персів, себто після переможної битви біля Платеїв у 479 р., коли завдяки сильній грецькій фльоті постав „Аттічний Морський Союз", до якого належали теж усі острови Егейського моря з побережжями Малої Азії, як теж Дарданелли і Босфор, створився для Греції великий засяг її влади і життєвий простір.

Часи Перікла

Щойно тоді Перікл (460 — 429), властивий творець аттічної держави, міг думати про те, щоб провести в життя свою величаву бу-

дівельну програму, яка зробила Акропіль безсмертним пам'ятником старогрецького будівельного мистецтва.

На Акрополі, згідно з пляном Перікла, постали за роки 447 — 421 до Хр. три монументальні будівлі:

1. Партенон, нова величава святиня Атени-Партенос, богині-дівчини;

2. Ерехтейон, святиня в честь богині Атени як опікунки міста, Атена-Поліяс, як теж і в честь інших богів, а зокрема бога Позейдона;

3. Пропілеї, величаві входові ворота на Акропіль.

Партенон

Ніколи не забуду того великого враження, що на мене справив цей найбільш досконалий і ще й досі неперевершений архітектурний твір грецького будівельного мистецтва. Весь із пентелійського мармуру, він своєю мальовничістю і пластичною красою перевищав усі інші величаві будівлі Атен. Ще й сьогодні, як руїна, він справляє на глядача розкішне враження.

Партенон, побудований в дорійському стилі, спочиває на фундаменті з трьох ступенів. Його виміри є 72,53 м. × 33.88 м. Мармурова його криша спочивала на 174 могутніх дорійських колонах, кожна 10,43 м. висока. Ті колони оточували властиву святиню Атени, що спочиває ще на двох ступенях вище і також оточена дорійськими колонами.

Славна статуя Атени-Партенос

Тут колись стояла славна, 12 м. висока, статуя Атени-Партенос, роботи найбільшого грецького різбаря, Фідія. Ця статуя, стрижень якої був виконаний із оливкового дерева, вся була з золота та слоневої кости. Очі Атени були виконані з блискучих самоцвітів, а її золотий одяг був прикрашений безліччю дорогих каменів. Одяг цей, виконаний з чистого золота, важив 1.000 кілограмів. Він становив воєнний скарб Атен і тому його можна було знімати.

Сьогодні остався тільки слід по цій славній статуї у виді отвору в кам'яній долівці святині, в якій був колись вмонтований стрижень статуї.

Панатенські процесії

Ця статуя була ціллю т. зв. панатенської святочної процесії, що відбувалася кожного четвертого року. Процесія ця брала свій початок на атенській торговиці („агора") і вела до Партенону, на Акрополі. У ній брали участь найвищі достойники Атен, а дівчата, дочки найвизначніших атенських родин, несли т. зв. „пеплос", ручно ткану дорогоцінну одежу, як жертву для Атени-Дівчини.

Коли ж Греція прийняла християнство і Партенон перемінено на церкву, тоді весь поганський культ був заборонений. Візантійський цісар Теодосій II переніс 435 р. цю статую до Царгороду, де по ній всякий загинув слід.

Я ніде в Царгороді її не бачив. Якщо вона там збереглася до 1204 р., то значить до часу IV. хрестового походу, в час якого хрестоносці облягали і приступом узяли Царгород, то, правдоподібно, впала ця неоціненна статуя Атени жертвою безпощадних грабежів хрестоносців.

Сьогодні знаємо її тільки зі статуеток-наслідувань, які ще й досі продають в Атенах, як пам'ятки-сувеніри. Також і в атенському національному музеї є така статуетка.

Скульптурне прикрашення Партенону

Весь Партенон був прикрашений пречудовими скульптурами і пластиками роботи Фідія. При цьому помагали йому всі мистці-різьбарі Атен.

Це пластичне і скульптурне украшення Партенону, твори неоціненної мистецької вартости, представляло різні події з грецької мітології, як наприклад: народження Атени в колі олімпійських богів, спір Атени з Позейдоном про опіку над містом, боротьбу богів із гігантами, участь аттічних героїв при здобуттю Трої і ін.

На зовнішній стіні Партенону був славний, 160 м. довгий та 1 м. високий, фриз. На ньому була зображена панатенська процесія та жертвування Атені дорогоцінної одежі (пеплосу).

З того фриза остався тільки залишок, що представляє початок процесії. Найбільшу його частину виламав лорд Елгін 1801 р. і перевіз у Брітанський Музей в Лондоні, де він находиться й досі. Решту того фриза заховано в музеї на Акрополі.

Знищення Партенону

Коли Турки зайняли Грецію, вони обернули Партенон у резиденцію турецького паші. Під час облоги Акрополю венеційцями 1687 р., венеційська ґраната впала в маґазин стрільного пороху, що його Турки примістили були на час облоги в Партеноні. Цим спричинена експльозія пороху розсадила обидві бічні стіни Партенону і повалила 98 колон.

Отже, до 1687 р. Партенон стояв у всій своїй величній красі. Повалені колони наново поставлено в 1926 — 1932 р.

Ерехтейон

За почином Перікла постала на Акрополі друга величава будівля т. зв. „Ерехтейон". Ця нова святиня побудована не тільки

в честь Атени-Поліяс (Атени — опікунки міста) і Позейдона, але й короля Ерехтея. Звідсіль і її назва.

Ерехтейон лежить на північ від Партенону і красою своїх клясичних вимірів, як теж і шляхетною чистотою аттічно-йонського стилю своєї будови становить прегарний контраст до поважно-масивного Партенону.

Ерехтейон складається з трьох частин: Східньої Галі, простір якої замикають йонські колони; північного притвору з цілковито відреставрованою касетовою стелею і величавими дверми; властивої святині зі статуями Атени, Позейдона, як теж і інших богів.

На західньому, зверненому до Партенону, розі Ерехтейон-а лежить чудова „Галя Каріятиди", якої криша спочиває на 6 мармурових дівочих статуях, кожна півтретя метри висока.

Друга передня статуя ліворуч є вже пізнішим наслідуванням. Оригінал її находиться теж у Лондоні завдяки „науковій" діяльності і запобігливості згаданого вже вище лорда Елгіна.

По заняттю Греції Туреччиною, турецький паша, що, як сказано, резидував у Партеноні, урядив у Ерехтейоні гарем.

Пропілеї

Пропілеї — це були величаві входові ворота при вступі до Акрополю. Вони збудовані 438 — 432 перед Хр., також із пентелійського мармуру, з двома крилами, що виступають наперед.

Пропілеї складалися з двох величавих галь, що ще в часи обсади Греції й Атен франконськими герцоґами, отже за час 1258 — 1456 рр., служили тим герцоґам як пишні залі їх палати. Одначе 1645 р. Пропілеї впали жертвою експльозії стрільного пороху наслідком удару грому.

Пізніше поставлено знову на їхній задній стіні 6 давніх могутніх дорійських колон і вони становлять дуже гарну протилежність до теж наново поставлених у середині галі давніх 6 йонських колон.

Святиня Атени-Ніке

Це маленька (8,3 × 5,4 м.), незвичайно гарна святиня в честь Атени-Переможниці (Атени-Ніке). Вона побудована після 421 р. перед Хр. на правому виступі Пропілеїв. Побудована вона теж із пентелійського мармуру в чисто йонському стилі. На її зовнішній стіні знаходиться 2,6 м. довгий, а 0,45 м. широкий фриз, що зображує боротьбу Греків із Персами.

Перший німецький археолог у новітній Греції, Людовік Росс, 1835 р. наново побудував цю святиню, видобуваючи камінь за каменем із турецького бастіону, в який Турки її були перебудували.

З тераси тієї незвичайно гарної святині простирається прегарний вид аж до Акро-Корінту і до острова Гідра. Це можливе тільки тому, бо грецьке повітря є дуже прозоре.

Найславніша доба в історії людства

Довгий час я ходив по Акрополі, любуючись його красою, і докладно оглядав ті величаві свідки найкращого мистецтва людства. В ту щасливу для мене хвилину я переносився духом у той час, коли тут жили і діяли такі мужі славної доби як Перікл, Сократ, Платон, Софокл і Демостен. Славні мужі славної доби в історії не тільки Греції, але й усього людства.

Музей Акрополю

У південній частині Акрополю збудовано 1878 р. особливий музей для переховування археологічних знахідок на Акрополі до 1878 р. і після того часу. Є там багато скульптур із давніх епох, як теж рештки фриза Партенону.

Ареопаг

На північному заході від Акрополю лежить велика, тепер зовсім нага, скеля, на яку ведуть невигідні, викуті в скелі, сходи.

Це давнє місце славного ареопагу, найвищого суду і міської ради Атен.

Тут судили, між іншими, патріота Демостена; тут, за вставленням Атени й Аполлона, звільнено Ореста, сина Агамемнона, від вини вбивства своєї матері, Клітемнестри, як теж і від божевілля. Тут також проповідував св. Павло.

Апостол Павло в Атенах

Атени були під деяким оглядом найбільш небезпечним тереном, на якому ап. Павло колинебудь проповідував, хоч і не зазнав він тут найменшої особистої прикрости.

І власне тут, перед атенським ареопагом, св. Павло виголосив свою найкращу проповідь.

Апостольські Діяння говорять про це так:

...„Ті, що провожали Павла, провели його аж до Атен і, перейнявши наказ до Сили та Тимотея, щоб якнайскоріше прийшли до нього, пішли.

Якже ж дожидав їх Павло в Атенах, кипів дух його в ньому, бачивши город, відданий ідольству.

Розмовляв же в школі з Жидами і побожними, та й на торгу щодня з тими, з ким довелося.

Деякі ж із філософів Епікуреїв та Стоїків змагались з ним; і одні казали: що хоче цей балакун сказати? Інші ж: здається, буде

проповідником чужих богів, бо благовістував їм Ісуса та воскресення.

І, взявши його за руки, повели в ареопаг, говорячи: Чи можемо знати, що ти за нову таку науку проповідуєш?

Чуже бо щось вносиш у наші душі; то хочемо знати, що воно має бути.

Усі бо атеняни і захожі чужоземні ні про що інше не дбали, як говорити або слухати щось нове.

Ставши Павел посередині ареопага, рече: Мужі атеняни, по всьому бачу, що ви вельми побожні.

Бо, ходячи та дивлячись на святині ваші, знайшов я жертовник, на якому написано: Невідомому Богові. Кому ж ви, не відаючи, покланяєтесь, того я проповідую вам.

Бог, що створив світ і все в ньому, цей неба і землі Господь, не в рукотворних храмах домує" (Ап. Діян. 17, 15 — 24).

...„Чуючи про воскресення мертвих, деякі сміялись, інші ж казали: Послухаємо тебе про це.

І так Павел пішов з-песеред них. Деякі ж люди, приставши до нього, увірували, між котрими і Діонисій Ареопагіт, і жінка на ймення Дамара, і інші з ними" (Ап. Діян. і., 32 — 34).

Ментальність атенян

Після втрати свого політичного значення, Атени були ще цілі століття осередком освіти старовинного світу. Після зайняття Греції, римські цісарі вивіновували Атени величавими будівлями й надавали містові високі привілеї. Тільки Олександрія могла щодо наук суперничати з Атенами.

Атеняни приймали подив, з яким весь тодішній світ ставився до Атен, із такою гордою самозрозумілістю, як сьогодні Французи щодо Парижу.

Тому не диво, що св. Павло не мав ув Атенах багато успіху. Це бачимо, між іншим, теж із цього, що він ні одного послання не написав до атенян.

Атеняни так глибоко вірили в те, що вони все знають, і тому, власне, вони ні в що не вірили.

Проповідь ап. Павла на ареопагу в світлі наукової критики

Проповідь св. Павла на атенському ареопагу є під кожним оглядом така гарна, що деякі кола наукової критики св. Письма намагалися доказати, що цю проповідь щойно в пізніші часи влучено в Апост. Діяння. Ця теза, одначе, не змогла вдержатися і то, власне, у світлі наукової критики св. Письма.

Деколи можна знову почути, що ап. Павло не володів чистою грецькою мовою. Таке, вправді, вчене твердження кидає, однак, на

уста усміх, коли усвідомимо собі, що св. Павло зі своїми 14 посланнями був одним із найважніших співавторів найуспішнішої книжки світової літератури. Йому була дана така сила мови, що він написав твір, який ще й сьогодні, по 2.000 літах, порушує людські серця й уми, хоч говорив і писав не клясичною, а т. зв. „койне", т. зн. буденною розговірною грецькою мовою.

Атенська агора

У підніжжі Акрополю, на південному краю старовинної частини міста т. зв. „Керемейкос" (ганчарська округа) лежить атенська антична „агора", ця найславніша в світовій історії торговиця. Її перенесено сюди в 7 ст. пер. Хр. із західнього узбіччя Акрополю.

Агора відіграла в житті атенян цю саму ролю, що колошнє „Форум Романум" у житті римлян. Це був осередок релігійного й політичного життя. Тут стояли важні урядові будівлі та святині.

Серединою агори вела дорога, якою, між іншим, проходила теж і урочиста процесія.

Велику частину агори в найновіші часи відкопали американськ археологи. З найдених у землі оригінальних частин вони наново побудували „Метреон", т. зн. святиню матері богів, як теж святиню Ареса (бога війни) і Стою Зевеса. Ті ж археологи зреконструювали також і Стою Атталоса, яку уфундував у старовину Атталос II, король Пергамону. У цій Стої поміщується тепер музей, і в ньому переховуються всі знайдені на агорі предмети.

У південно-східньому куті агори, майже у підніжжі Акрополю, стоїть маленька церковця Апостолів. Це одна з найкращих візантійських церковних будівель з одинадцятого століття.

Тезейон

На горбі, у західній частині агори, стоїть святиня в честь Гефайста, бога вогню і ковальства, та в честь Атени. Давніше думали, що це святиня в честь Тезея, мітичного короля Атен, тому що на фризі понад колонадою тієї святині є зображені геройські діла Тезея. Але на фризі головної фасади святині є зображені діла Гефайста, отже ясним є, що ця святиня була йому присвячена.

Ця святиня збудована 450 — 440 перед Хр. теж із пентелійського мармуру. Вона робить пропорцією своїх вимірів і клясичною чистотою дорійського стилю, в якому вона побудована, незвичайно гарне враження.

Коли в Греції поширювалось християнство, цю святиню замінено на церкву св. Юрія. Тій обставині треба завдячувати, що вона — найкраще збережений архітектурний твір у клясичному дорійському стилі.

Тут на агорі, у стіп горба, на якому стоїть Тезейон, атенянин радо проводив велику частину дня.

Будень атенянина

У Греції літо триває майже дві треті частини року. Це давало атенянинові змогу проводити ввесь день поза домом. Удома оставалися тільки жінки, що виконували звичайну, буденну роботу. Спільно з невільниками.

Чоловіки не любили постійної праці. Вони працювали тільки принагідно. Цей звичай задержався ще й досі майже всюди на півдні.

Звичайний атенянин вставав доволі рано; він одягав сандали і хітон, опісля снідав. Зовсім коротко: кілька куснів хліба, замочених у вині, це було його снідання.

Опісля клав, з браку кишені, в уста кілька дрібних монет і виходив із хати майже на цілий день. Він рано радо йшов на засідання Міської Ради, або на якусь цікаву судову розправу, у гімназіон, або на якийсь цікавий доклад. Ніколи як німий слухач. Він охоче забирав слово під час дискусії.

Якщо він мав якесь підприємство, то йшов туди поглянути, чи там іде все як слід. Але тільки короткий час він там залишався.

Найчастіше він ішов на торговицю (агору) або до пристані. Там можна було завжди щось нове побачити, або почути. А атенянин це дуже любив. Про це згадує вже в Апост. Діяннях євангелист Лука, що сам був родовитим Греком, отже, знав це добре.

Коли була погана погода, що в Греції бувало рідко, атенянин ішов до фризера, до шевця, до продавця ріжних мастей, або до різьбарні. Взимку найчастіше до кузьні, де було тепло.

Питання їжі не грало в житті атенянина жодної ролі. Щодо їжі, він не був вибагливий: кілька продавцем наборзі всмажених рибок, малий кусень м'яса, або кілька фіґ, цілком йому вистачали.

Вечір він проводив радо у колі своїх приятелів. Після скромної вечері, ритуального миття рук і принесення богам жертви з вина, починалася нічна забава. Вона не полягала на тому, щоб пити, а радше на тому, щоб завдавати та розв'язувати загадки, дотепи тощо.

Такий вечір часто кінчався нічною тяганиною по вулицях міста з вином і піснею, еротикою і різними вибриками.

Небезпека при цьому попасти у конфлікт зі строжами нічного спокою і порядку зовсім не існувала, бо вулична поліція (в сьогоднішньому розумінні) з заходом сонця кінчала свою службу.

Атенська жінка

Соціяльне становище атенської жінки під деяким оглядом не багато різнилося від такої ж у гаремі. Атенянка не тільки не мала

права займати якесь урядове становище, але їй не вільно було навіть брати участи в публічних згромадженнях і релігійних святкуваннях. Виїмок становила під тим оглядом Спарта, де жінкам можна було займатися спортом.

Атенська жінка находилася все життя під опікою чи то батька, свого дружини, брата, чи старшого сина. Але її придане залишалось її власністю; її чоловік мав тільки право користування.

У товариському житті господиня дому ніколи не брала участи. Тільки танцюристок і дівчат, що грали на сопілки, було допущено до таких прийнять, але лише на час їхнього виступу.

Кімната атенської жінки находилася у задній частині дому, отже там, де теж і невільники жили. А втім, без супроводу старшого віком невільника, не вільно було їй виходити з дому.

Жоден атенянин, що шанував свою гідність, не являвся на публічному місці в товаристві своєї дружини, сестри, чи матері. Навіть Перікла ніхто не бачив на вулиці в товаристві його мудрої Аспазії.

Прилюдно можна було побачити атенську жінку тільки як жрекиню при такому жертвоприношенню, що вимагало жіночої обслуги, або в ролі статистки при релігійних святкуваннях (панатенські процесії).

Життєве завдання атенської жінки обмежувалося до того, що вона в подружжя мала внести гроші (придане), а потім дітей. Поза тим до неї належала вся хатня робота.

Такі розуміння про соціяльне становище жінки перейняли від поган і Жиди. Про це виразно свідчить св. Письмо, сповіщаючи, наприклад, про смерть св. Івана Хрестителя: ...„Іродіяда хотіла усунути його (св. Івана Хрестителя — прим. автора) з дороги, але вона не могла цього виконати, бо Ірод боявся його, знаючи, що він праведна і свята людина.

„Та прийшов відповідний день. Ірод улаштував із нагоди своїх уродин святочне прийняття для своїх князів, сотників і знатних людей у Галилеї. При цьому ввійшла дочка Іродіяди і танцювала. Вона сподобалася Іродові і його гостям.

„І король сказав до дівчини: „Жадай від мене, що тільки хочеш, я все тобі дам". Навіть поклявся він їй, кажучи: „Я хочу тобі дати, що тільки забажаєш; хоча б це була й половина мого царства".

Вона вийшла і запитала свою матір: „Що я маю жадати?" Ця відповіла: „Голову Івана Хрестителя"... (Мк. 6, 20 — 25).

Бачимо, отже, що Іродіяда не брала участи у прийнятті, а її дочка виступала тільки в ролі танцюристки.

Для прикладу, як Жиди засвоїли собі поганські поняття про жінку, наводжу ще й заввагу ап. Івана у зв'язку з розмовою Ісуса

Христа з Самарянкою: ...„В цій же хвилині прийшли Його (Христа) учні (з міста). Вони дивувалися, що він говорив з жінкою" (Йо. 4, 27).

Св. Письмо часто сповіщає про розмову Христа з жінками, як із Марією, Мартою та іншими, але при цьому не завважує, щоб його учні, або хто інший дивувався з того приводу.

Апостоли дивувалися тільки тому, що Христос на публічному місці розмовляв з жінкою. А це було тоді в очах Жидів чимось, що принижує гідність мужчини.

При цій нагоді можемо ствердити, яке переломове значення — супроти такого поняття про жінку — мала якраз ця розмова з Самарянкою. Христос не тільки говорить з жінкою на публічному місці, але навіть вдається з нею в чисто теологічну дискусію про Божество і, на її питання, поучує її: „Бог є Духом, і ці, що Його почитають, повинні почитати Його в дусі і правді" (Йо. 4, 24).

Культ Діоніса

Почитання Діоніса як бога рістні, а головно винної лози, не було грецького походження. Воно продісталося до Греції з гір, у розумінні Греків, варварської Тракії, і відзначалося пиятикою і дикою сваволею. Одначе, звичаї й навички Аттіки злагіднили цей дикий культ так, що звеличування цього нового бога виявилося головно у формі хорального співу та ритмічного танку.

В театрі Діоніса

Античний театр Діоніса міститься у кітловині південно-східнього узбіччя Акрополю і має форму подовгастої мушлі.

Цей театр був місцем культу, а релігійні драми, т. зв. трагедії, які виводились там на сцені, з самого початку були нічим іншим, як тільки зовнішнім звеличуванням бога Діоніса, отже, культом його.

З цієї причини і жрець Діоніса мав там найвизначніше місце, посередині першого ряду сидячих місць. Ще й досі на тому місці є мармурове сидження, прикрашене гарним рельєфом і з написом „Жрець Діоніса".

За сидженням жерця, отже, в другому ряді, було почесне місце для римського цісаря Адріяна, що був великим захисником грецького мистецтва.

Початки цього театру сягають у 534 р. до Хр., однак мармурові сидження для 17.000 глядачів, що в деяких частинах театру ще досі добре заховалися, походять із 330 р. до Хр.

Це було вже в той час, коли Атени не грали в політичному житті майже жодної ролі, але все ще займали провідне місце як культурний центр старовинного світу.

Ідеальна розв'язка тяжкої архітектурної проблеми

Цей театр на вільному повітрі, побудований з каменя, чудово розв'язав дуже тяжку проблему акустики і голос актора було чути й на найвищому ряді сиджень навіть тоді, коли він тільки говорив шепотом. Про це можна ще й сьогодні переконатися.

Кажуть, що будівничий цього театру осягнув це таким способом, що: 1. Всі ряди сиджень підносяться вгору зовсім рівномірно; 2. Шляхетний матеріял мармурових сиджень, побудованих із пірейського мармуру, співвібрує з голосом актора; 3. Головна основа місць сиджень має трохи більший вимір, як пів кола.

Як воно й не було б, але розв'язка цієї справді тяжкої архітектурної проблеми завжди була, і ще й тепер є предметом експеріментів будівничих усіх часів. І як же часто надаремно!

Ось тут, в Атенах, уже в 4 ст. до Хр., розв'язав і то ідеальним способом таку важну проблему грецький будівничий, імени якого навіть не знаємо.

Під час моєї другої подорожі Грецією, коли я відвідував острови (головно Киклади і Споради), що в грецькій історії чи мітології відігравали важну ролю, я мав нагоду оглядати ще один такий грецький театр в Епідаврі на Пелопонесі.

Це дуже великий театр, з великою сценою, т. зв. „оркестрою" та амфітеатрально побудованими сидженнями для 20.000 глядачів.

Цей театр заховався, можна сказати, ідеально, бо ще й тепер виводять у ньому клясичні грецькі драми-трагедії. Його побудував у 4 ст. до Хр. славний грецький будівничий, Поліклет Молодший, беручи собі за первовзір саме театр Діоніса в Атенах.

Акустика цього театру ідеальна. В моїй приявності пояснював там своїм слухачам історію цього театру один із знаних австрійських клясичних філологів. Він говорив, не вживаючи при цьому голосника, вмисне притишеним голосом. Не зважаючи на те, кожне його слово було чути виразно навіть на найдальше віддаленому місці цього великого театру.

Не тільки це. Він, стоячи посередині „оркестри", легко опустив на землю дрібну грецьку монету. Ледве чутний удар цієї монети об мармурову долівку „оркестри" було виразно чути в цілісінькому театрі, навіть на найдальше положених місцях.

Театр Діоніса — колиска західньої культури

Мушу признатися, що в ту хвилину, коли я стояв в театрі Діоніса, я був зворушений до глибини душі і свідомий того, що я стою на одному з найбільш достойних місць людства.

Не знаю чому, але в ту хвилину спали мені на думку слова св. Письма: „Мойсею, скинь взуття, бо місце, на якому стоїш, освячене!"

Театр Діоніса — це ж місце, що на ньому розвивалося драматичне мистецтво нашого світу; цього світу, цієї культури, що ми нею так дуже дорожимо.

Таж тут уперше виведено драми-трагедії: Есхіла „Ув'язнений Прометей" і його трилогію „Орестія". Тут змагався Софокл своїми до глибини душі проймаючими трагедіями „Едіп", „Антігона", „Електра" з таким гідним суперником, як Евріпід, автором славних трагедій „Іфігенія в Тавриді", „Іфігенія в Авлісі", „Геракл" і інші. Тут теж уперше виводив свої комедії Арістофан.

Театр Діоніса — це справдішня колиска західньої культури. Звідсіля вона взяла свій початок.

Грецький нарід може з цього бути гордий.

Мої роздумування в театрі Діоніса

Гордий? Так. Ця риса слідна в характері Греків. Але я питав себе тоді, в театрі Діоніса: Якими гордими були б ми, Українці, якби ми були свідомі того, що власне ми дали світові його культуру в формі найвищого архітектурного і пластичного мистецтва, найвищої філософії та драматичної поезії.

І тут, в Атенах, я питав себе далі: які форми прибрало б тоді це почуття нашої національної та особистої гордости?

І я питав себе тут, у театрі Діоніса, чи ми не грішимо густочасто гордістю, не маючи для цього такої причини, як саме Греки?

І не тільки ми, Українці, але й багато інших народів, що часто з почуттям легковаження, а то й „із висока" дивляться на Греків.

Тут, однак, у театрі Діоніса, на Акрополі в Атенах і всюди в Греції можна навчитися теж і багато скромности; особистої і національної. Тієї скромности, що її поручає вже в дельфійській святині одна з рад сімох грецьких філософів „пізнай себе!" і вона полягає на правдивому пізнанні своєї справдішньої вартости: особистої та національної.

Галя Евмена

Галя Евмена находиться на захід від театру Діоніса. Вона служила як місце гуляння під час перерв для глядачів театру Діоніса і взагалі для атенян. Вона для цього дуже добре надавалася, бо її південне положення в літню пору допускало відсвіжливе морське повітря, а взимку хоронило перед морозним вітром із півночі.

Галя була побудована у формі аркад і була переділена в середині колонадою на дві частині. Аркади задньої стіни збереглися ще й дотепер.

Її уфундував Евмен, король Пергамону в Малій Азії. Вона була побудована в 197 — 159 р. перед Хр. Із цього також бачимо, як довго,

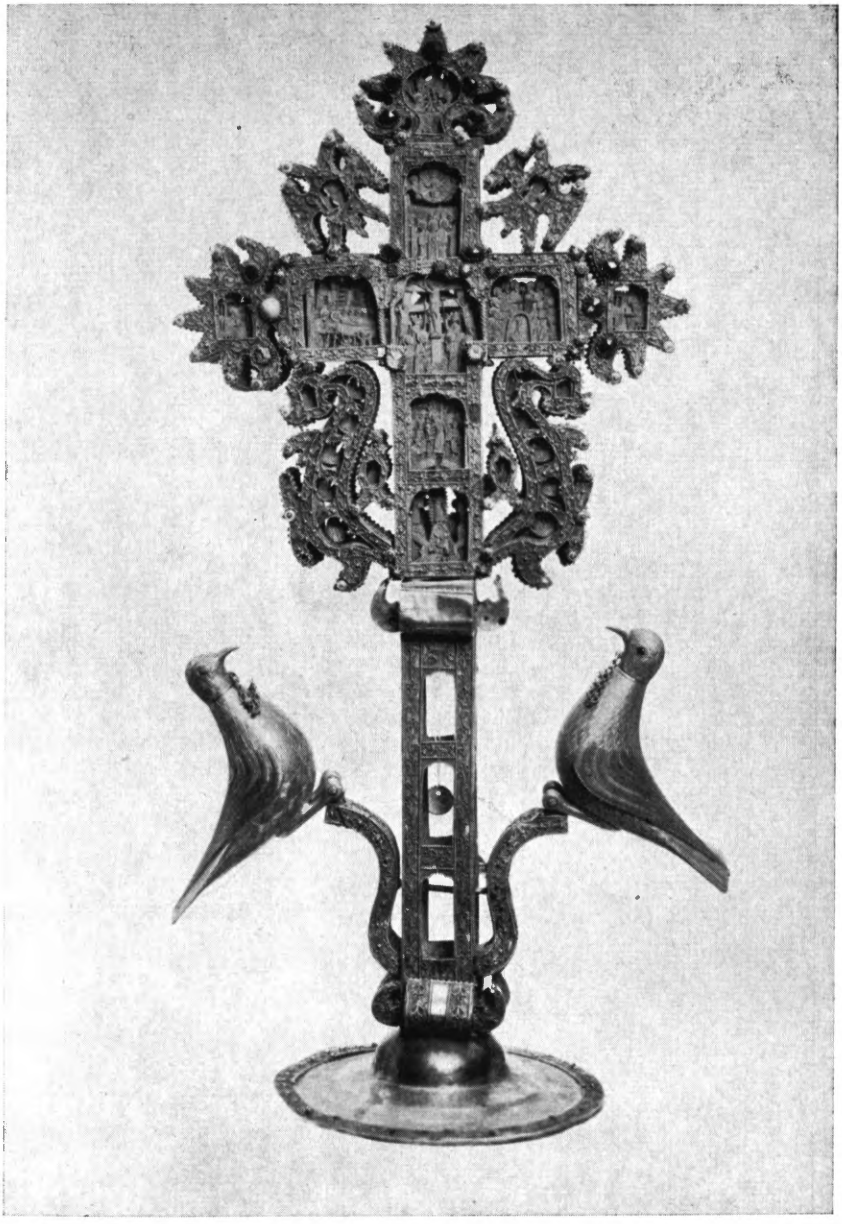

Атени: Візантійський Музей — настільний хрест (17 ст.)

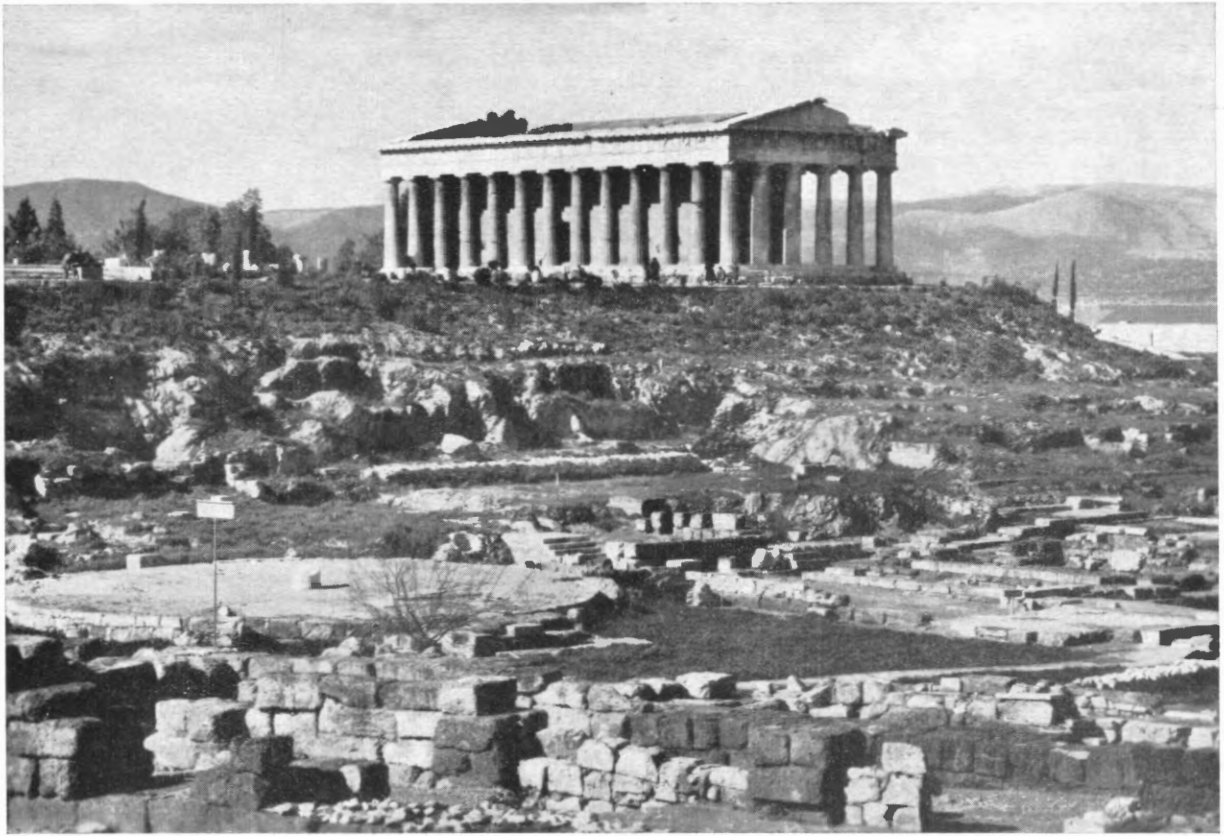

Атени: Тезейон, найкраще захована грецька святиня в дорійському стилі в честь Гафайста на атенській агорі (5 ст. до Хр.)

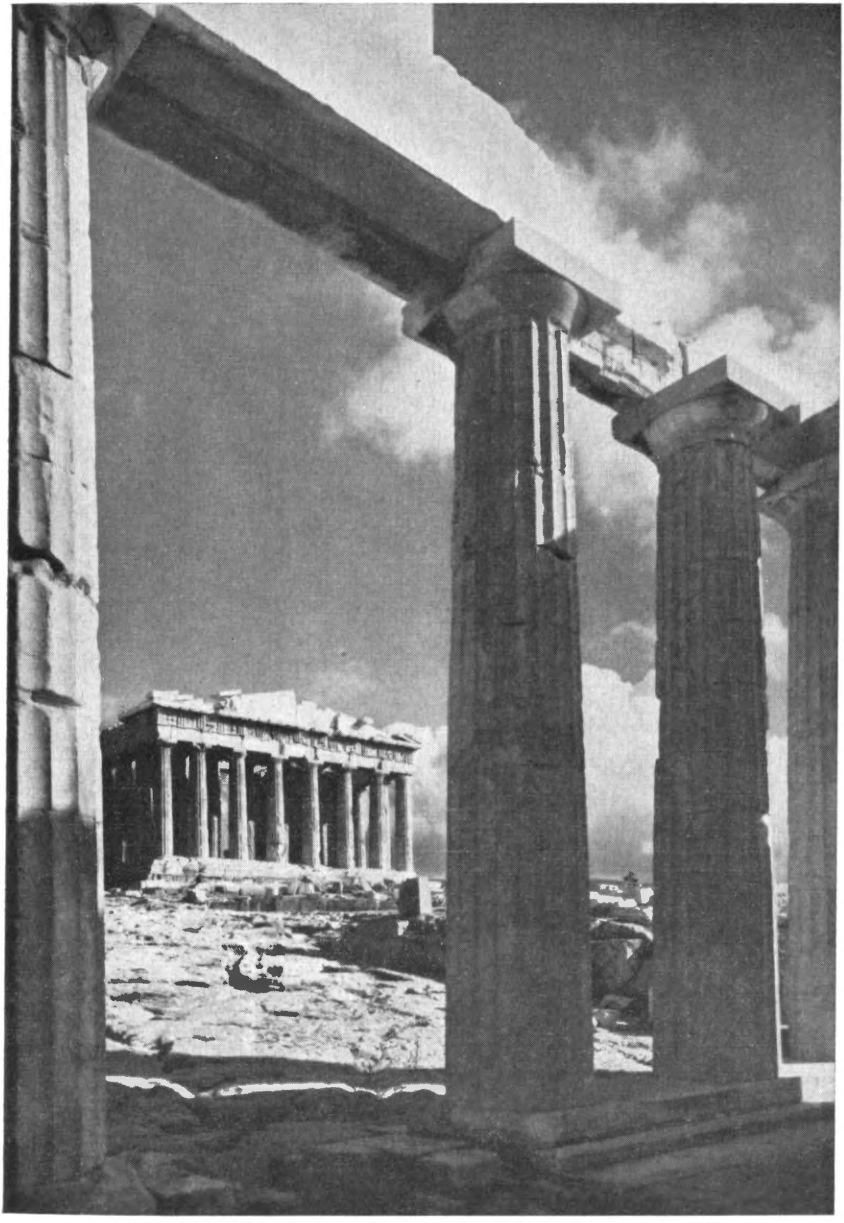

Атени-Акропіль: Вид на Партенон крізь Пропілеї

Атени-Акропіль: Пропілеї, Партенон і Ерехтейон (5 ст. до Хр.)

навіть по втраті державности, Атени задержали славу культурного осередку тодішнього світу. Бо, власне, починаючи з 197 р. перед Хр., Греція була тільки звичайною провінцією римської імперії.

Історичні аналогії

Історія виказує більше таких аналогій. Між іншими, теж і історія України. Впродовж 13 — 14 ст. знайшлися всі українські землі під литовським пануванням. Тільки Галичина, що її в 1340 р. здобув польський король Казімір Великий, належала до Польщі.

Але українська культура стояла тоді так високо, що литовські княжі роди прийняли у великій частині християнство в грецькому обряді, а українська мова стала не тільки розговірною мовою вищих литовських кіл, але теж і урядовою мовою в Литві. Також і українське законодавство з часів Ярослава Мудрого, „Руська Правда", було офіційно введене в литовській державі. Литовська держава називалася, щоправда, „Велике Князівство Литовське", але на ділі було це „Українське Князівство".

Чи ж можна дивуватися, що римляни, по зайняттю Греції, присвоїли собі грецьку мову, як розговірну мову освічених шарів, а теж у великій мірі й грецьку культуру?

Асклепейон

Над галею Евмена находиться святиня в честь бога лікування Асклепія (у римлян Ескулап). Її побудовано 420 р. перед Хр. у стрімкій стіні Акрополю майже безпосередньо під Партеноном.

Тут є джерело, що його до найновіших часів уважали за цілюще проти болю очей. Тут іще й досі збереглися фундаменти 50 м. глибокої поверхової галі, де лежали хворі.

Театр Герода Аттічного

Цей театр-Одейон одержав свою назву від його фундатора, багатого атенянина Герода Аттічного, що був високим римським урядовцем. Театр побудовано в 160 р. по Хр. і він находиться на захід від театру Діоніса.

Він був призначений не тільки для театральних, але також і для музично-хорових вистав. Від цього і його назва „Одейон", бо грецьке слово „оде" означає пісня.

Це мав бути найвеличавіший театр Греції. У протилежність до театру Діоніса, що був побудований у кітловині Акрополю, театр Герода Аттічного взноситься стрімко вгору. Він має дуже високу сцену, що є 35 м. широка і 6 м. глибока. Ввесь театр був багато прикрашений мармуровими стінами з нишами зі статуями.

Цей театр має й досі захованих 32 ряди сиджень, що в давнину були виложені мармуром. Він має місць для 5.000 глядачів. Його сце-

на мала кедрову кришу, а над головами глядачів находилося розпростерте наметне полотно для охорони перед сонцем. Так постав замкнений у собі внутрішній простір, у протилежність до старо-грецького театру.

Тепер улаштовують там уліті концерти, як теж і вистави стародавніх драм-трагедій у ново-грецькій мові.

Олімпійон

Олімпійон — так звали Греки святиню в честь олімпійського Зевеса. Її велетенську будову започаткував іще в 6 ст. до Хр. славний в історії Греції самовладець, Пезістрат. Він хотів, на взір орієнтальних володарів, поставити собі безсмертний пам'ятник. Але, хоч він дуже довго держав владу в своїх руках (560 — 517), він спромігся, через брак грошей, тільки вивести фундаменти тієї велетенської будови.

Щойно могутній сирійський король Антіох IV, один із найбагатіших володарів грецького Орієнту, а водночас великий приятель Атен, постановив до кінця довести будову тієї величної святині. Це було в часи 175 — 164 р. перед Хр.

Але, Атени не мали вже тоді такого будівничого, що міг би був узятися за виконання того завдання. Він прийшов щойно з Риму, з цього нового світового осередку, Косуціюс — його ймення. Це перший римський будівничий, ймення якого стало відомим поза межами Італії.

Косуціюс уже випровадив був велику кількість могутніх колон, коли нагла смерть Антіоха перервала дальшу будову.

Римський державний муж, Сулля, велів із напів викінченої святині забрати 8 колюмн і кораблями перевезти до Риму, де вони вкрашали святиню Юпітера на Капітолі. Це було 83 р. до Хр. Звалища тих колюмн я мав нагоду оглядати в Римі на Форум Романум.

І знову минули два століття, заки римський цісар Адріян, великий звеличник грецького мистецтва та грецької культури, знайшов у державних касах римської імперії стільки грошей, щоб докінчити будову тієї грецької святині. Це сталося в рр. 132 — 129 перед Хр.

І так, укінці, постала ця велетенська, а водночас і велична, святиня, з вимірами 108 × 41 м., украшена 104 величавими корінтськими колонами. Кожна колона є 17 м. висока, а їхні капітелі мають по 3 м. проміру.

У святині, побіч велетенської статуї Зевеса, виконаної з золота і слоневої кости, стояла теж і статуя Адріяна.

Сьогодні там залишились тільки 16 колон; ще одна колона лежить звалена на землі.

Ці колони, що залишилися, свідки колишньої слави, справляють своєю монументальністю ще й тепер на глядача велике враження.

На руїнах Олімпійону

Дивне відчуваємо там почуття. Одинока людина майже зникає в обличчі маси хоч би тільки однієї колони. Тут будівельне мистецтво стало висловом абсолютної державної влади. Індивідуальність поодинокої людини зовсім зникає перед державою. Це вже розуміння римлян.

Зовсім інакше виглядають клясичні грецькі будови з часів розквіту грецького будівельного мистецтва. Чи це на Акрополі, Тезейон, чи на атенській агорі. Їх норма, це людські виміри. Згідно з грецькою засадою, „людина є мірою всього". Це дало Грекам можність створити й обдарувати людство найвищим мистецтвом.

Римляни зі своїм розумінням про абсолютний пріоритет держави, цієї „Цівітас Романа", дали світові найвищі правничі поняття.

Лук Адріяна

У північно-західній частині Олімпійону стоїть лук Адріяна, що його побудував або сам Адріян, або його наслідник. Він має дуже гарну форму, та є 18 м. високий, а 13 м. широкий.

Його горішній поверх був украшений, як це римляни дуже любили, гарними корінтськими колонами і статуями. Досьогодні осталися тільки колони; статуї зникли.

Може знайшовся теж якийсь „археолог", на подобу Елґіна, що вже заздалегідь подбав про збереження перед крадіжжю цих статуй і приміщення їх в якомусь музеї...

На фризі лука видніють старі написи. На східньому його боці напис: „Тут є Атени Тезея, старе місто". На західньому боці лука напис: „Тут є місто Адріяна, а не Тезея". Теж згідно з докладністю римського права.

Стадіон

На схід від Олімпійону находиться величавий, зовсім модерний атенський стадіон. Він побудований у вижолобленому горбі, на місці античного стадіону, що його побудовано за часів Лікурга в 330 р. перед Хр.

У давнину тут відбувалися з нагоди „Панатенського свята" змагання в бігу, кидання списом, атлетичні змагання та інші.

Олександрівський Грек, багатий Аверов, казав, на свій власний кошт, відбудувати цей античний стадіон. Це сталося 1896 — 1906 рр.

У 1896 р. відбулися тут перший раз знову відновлені олімпійські змагання. Цей стадіон, 204 м. довгий і 33 м. широкий, має місце для 70.000 глядачів.

На площі, перед входом на стадіон, стоїть гарний пам'ятник Аверона, що його побудувало місто Атени.

Це теж диво чи химера природи. Безпосередньо з моря домів на сході Атен вистрілює вгору висока скеля-іглиця, звана Лікабетос. На її шпилі побудована каплиця в честь св. Юрія з гарною дзвіницею. Звідсіля простирається прегарний вид не тільки на місто Атени, але також на Егейську затоку з островом Саламіс і ген далеко аж до гір Пелопонесу.

Археологічний Національний Музей

Це величава будівля зі 100 м. широкою фасадою в йонському стилі. Музей поміщує античні збірки старогрецького мистецтва всієї Греції за малими виїмками археологічних знахідок на Акрополі, в Олімпії та Дельфах, що мають свої окремі музеї.

Цей музей дає глядачеві знаменитий і єдиний у своєму роді перегляд грецького мистецтва та справляє велике враження.

Це, побіч віденських музеїв, один із тих великих музеїв, що мені довелося бачити, а в якому нема награбованих речей з чужих країн чи держав.

Буває часто, що вистачить заглянути до історично-мистецького чи етнографічного музею в столиці якоїсь колишньої могутньої держави, щоб відразу переконатись, як далеко простягався засяг її влади. З предметів, що находяться в музеї, можна довести, скільки там награбованого або вкраденого культурного добра з зайнятих країн.

В Археологічному Національному Музеї в Атенах немає взагалі інших експонатів окрім грецьких. Всі вони походять з 6 — 4 ст. до Хр. і є архітворами мистецтва. Однаково, чи це збірка чудових грецьких ваз, особливо аттічних із 6 — 4 ст. до Хр., чи рельєф „сумуючої Атени" з Акрополю з 5 ст. до Хр., або т. зв. „Елевзинський рельєф" із 450 р. до Хр., що представляє богиню Деметру та дівчину, які обдаровують юнака Тріптолема колоссям збіжжя.

Незвичайно гарні скульптури з бронзи, як могутня статуя Зевеса, що кидає громами, а яка походить із 2 ст. до Хр.

Жіночі прикраси з золота є такої ніжної роботи, що прямо не хочеться вірити, що деякі з них походять з часів мікенської доби, отже 2.000 — 1.200 літ перед Хр.

Але Греки — це одинокий нарід, що майже на самому початку своєї історії створив найвище мистецтво, найвищу культуру.

Візантійський музей

В Атенах є теж великий і незвичайно гарний музей з пречудовими експонатами з обсягу візантійського мистецтва.

Під візантійським мистецтвом розуміємо східньо-християнське мистецтво, що створилось у засягу культурного впливу Візантії, яка

й стала його осередком. На його постання склалися три причині: старо-грецьке мистецтво, мистецтво Малої Азії з осередком в Антіохії та єгипетське мистецтво з осередком в Олександрії.

Мистецтво розвинулося насамперед у формі церковного мистецтва і визначалося незвичайним багатством як щодо його форми, так теж і щодо матеріялу, пишністю і почуттям вишуканого мистецького смаку.

Не знаю іншого такого музею, що краще репрезентував би візантійське мистецтво, ніж цей музей в Атенах.

Тут нагромаджена безліч експонатів з обсягу цього мистецтва. І то не тільки пречудова церковна утвар, як дорогоцінні, по-мистецьки виконані, хрести (напрестольні, процесійні і нагрудні), чаші, єпископські мітри й жезли, золотом ткані й гаптовані у прекрасні візантійскі взори церковні ризи й плащениці, але також у цілості заховані оригінальні старовинні візантійські пресвітерії, престоли й цілі іконостаси. А понад усе це — ікони... Є їх стільки, цих ікон тут, і такі вони чудові, що стоїш немов заворожений посеред того якимсь чаром таємничости сповненого світу містики й символіки. Бо візантійські, як і всі грецькі ікони — це найперше символи; все тут має своє символічне значення. Лице святого на іконі є цілковито одуховлене і виключно спрямоване на Бога: малі вуста, довгий, тонкий ніс, чоло високе, великі очі, що дивляться немов напоминаючи тебе. Ікону характеризує вертикальність, прямування вгору, до Бога.

Тло ікони майже завжди золоте; це тому, бо золота краска є невтральна і, як така, не допускає зображення простору. Це має означати, що у вічності не існують ні час, ні простір. Закони перспективи, хоч і знані, одначе не заховані в іконописі. Це має означати, що у вічності людські закони не мають жодного значення.

Завданням ікони є звільнити глядача, а ним є завжди моляща людина, від туземности, і вказати йому прямий шлях у надземність.

Само собою розуміється, що й іконописець мусить бути чимось більше, ніж тільки мистцем. Він мусить у церковному житті брати чинну участь, а піст і молитва, це найкраще його приготування до наміреного ним святого діла. „Боже, очисти і просвіти душу Твого негідного слуги, веди його руку, щоб вона змогла гідно і богоугодно зобразити святу ікону" — оце його молитва.

Іконописець уважає себе знаряддям у руках Бога, тому не сиґнує своєї ікони. Ніколи й на думку йому не прийде надавати якійсь постаті на іконі риси свого лиця, як це часто буває в західньому церковному мистецтві. А вже прямо богохульством він уважав би, якщо б до зобрження, наприклад, Пречистої Діви мала служити якась жінка. Для нього буде найвищою нагородою, коли його ікони, після церковного її посвячення, Бог уділить чудотворну силу.

Тут, у цьому музеї, можна не так зрозуміти, як радше відчути всю ріжницю понять і розвитку межи західнім і східнім церковними мистецтвами, особливо щодо іконопису.

Більш як пів дня я провів тут перед іконами, очарований їхньою красою і, з великим жалем у серці, я покидав тереми цього надзвичайно гарного музею.

Атенський Університет і Академія Наук

Нас, „віденців", прямо вдаряє схожість будови атенського університету й академії наук з віденським перляментом.

Обидві прегарні будівлі, побудовані з пантелійського мармуру в клясичному грецькому стилі, є впадаюче подібні до віденського парляменту, що теж виконаний у цьому стилі.

Воно й не диво, бо їх знаменитими будівничими були два брати, Христіян і Теофіл Ганзен-и з Данії. Віденський парлямент, як також і академія наук в Атенах — це твори Теофіла Ганзена.

Велика і мала »митрополії«

У дуже рухливому центрі міста находиться митрополича катедра, побудована 1840 — 1855 р. зо збірного будівельного матеріялу 70 стародавніх церков і каплиць. Її головна фасада, як теж зовнішні аркади, та вся середина, прикрашені дуже гарними мозаїками.

Ця катедральна церква атенського православного митрополита нагадувала мені в дечому такі ж мозаїкові образи й ікони у церквах св. Віталія і св. Аполінарія в Равенні (Італія). Тільки ті в Равенні походять із 6 ст., отже є на 1.300 літ старші.

На південь від цієї катедральної церкви стоїть т. зв. „мала митрополія". Вона походить з початку 9 ст. по Хр. і є найстарша та найкраще збережена будова у візантійському стилі на аттічній землі. Вона дуже маленька і вся побудована з античних частин. У внутрішній частині і назовні вона прикрашена античними і візантійськими скульптурами. Свою назву вона одержала від того, що під час турецької облоги Греції служила як катедральна, отже, митрополича церква.

Теперішні Атени і Пірей

Теперішні Атени — це дуже рухливе, у великій частині, торговельне місто з 600.000 жителів. Місто має летовище і найбільшу в Греції пристань Пірей.

Хоч Пірей на 10 км. віддалений від Атен, але він в останній час так розрісся, що зі своїми 700.000 населення (в 1870 р. мав тільки 11.000) став другим із черги найбільшим містом Греції. На ділі він злучився з Атенами так, що вони творять одно місто з 2,000.000 населення.

Пірей, за часів Темістокла 493 р. до Хр., був укріплений і получений з Атенами оборонним муром, а за Перікла його тільки розбудовано.

Маратон

Маратон — це назва місцевости і водночас морської затоки, що є віддалений на 42,5 км. на північ від Атен.

Перська фльота, під особистим проводом короля Дарія, причалила у вересні 490 р. перед Хр. до маратонської затоки. Перські війська розтаборилися над берегом моря.

Оборонні війська, числом 10.000 гоплітів, т. зв. тяжко озброєних вояків, під проводом атенянина Мілтіяда, стали табором на узбіччі гори, звідкіля можна було добре слідкувати за рухами ворога.

Надаремно намагались Перси, що мали велику перевагу, заманити грецькі війська до боротьби внизу.

Коли, одначе, по кількох днях напруженого вичікування почали в рядах атенян проявлятися познаки нервової кризи, Мілтіяд рішився радше розпочати боротьбу, ніж ожидати заповідженої зі Спарти допомоги.

Мілтіяд, знаменитим обкружуючим маневром, змусив Персів до відвороту і втечі на їхні кораблі.

На місці тієї битви, в якій впали 192 атеняни, Греки висипали 56 м. високу могилу, і в ній похоронено всіх поляглих. Грецькі археологи провели в тій могилі розкопи. Знайдені в ній людські кістяки, як і частини грецької зброї, знаходяться в атенському національному музеї.

Кажуть, що, по осягненні перемоги, один гопліт в повному військовому виряді пробіг дорогу з Маратону до Атен. Він убіг у залю, що в ній зібралася найвища рада міста, повна журби про вислід битви, і з окликом „ніке", т. зн. „перемога", впав мертвий на землю.

Атени поставили в його честь у підніжжі горба пам'ятник із білого мармуру, що зображає гопліта в повному військовому виряді, зверненого лицем у сторону Атен.

На згадку про цей його чин, відбувається, починаючи з 1896 р. щорічно т. зв. „Маратонський біг". Це є змагання в бігу на модерній, 42,5 км. довгій, дорозі між місцевістю Маратоном і Атенами. Стародавня дорога була коротша; вона тягнулася 31 км.

Кап Суніон

Хоч ми були одушевлені Атенами з їхніми незрівняними архітворами старо-грецького мистецтва, то все таки наше перебування у них, виповнене цілоденними оглядинами цих пам'ятників мистец-

тва, як і велика спека, хоч це була друга половина вересня, таки сильно нас утомили.

З огляду на це, я був дуже радий, коли наш „бос", о. д-р Ґавліч, одного вечора сказав нам, що наступного дня рано поїдемо до Кап Суніон, отже над море.

Кап Суніон — це найбільше на південь висунений ріг Аттіки і лежить 60 м. високо над морем, в яке він урізується.

Цей надморський скелистий горб був заселений уже від найдавніших часів. На його верху була побудована в дорійському стилі святиня в честь Позейдона, бога моря, вся з осліплюючо-білого мармару, що не має в собі заліза, тому й не оксидує (не окиснюється). Вона була 31,15 м. широка.

З колишніх 42 струнких дорійських колон, сьогодні стоять ще 16. На мармуровому сволоці всередині притвору святині був рельєф, що зображував бойові сцени з аттічної мітології. Кілька дуже ушкоджених плит, решток того рельєфу, зберігаються під охоронною кришею, по лівому боці дороги, що веде до святині.

Ця, колись прегарна, святиня, звалища якої находяться на високому горбі серед туркусово-блакитного моря, справляє дуже гарне враження і, мабудь, була побудована за Перікла, а в усякому випадку в 5 ст. перед Хр.

З верху Кап Суніон представляється прегарний вид у північному напрямі на багаті в олово і срібло гори Лавріон, як також на сусідні острови. Вже Темістокл, 489 — 488 рр. до Хр., з прибутку за продане з копалень у горах Лавріону срібло, казав збудувати фльоту, якою 480 р. перед Хр. у морській битві біля Саламіс розгромив перську фльоту.

Купіль „напівдико"

У західній, пісковій затоці Кап Суніону є прегарне місце для морських купелів. Чи мушу писати, як радо ми покористувались нагодою та яка була для нас розкіш викупатися після дуже гарячих днів ув Атенах?

У зв'язку з тим чудовим купелем одно було дуже невигідне: роздягатись, а після купелю вдягатись. Річ у тому, що тут не було купелевого заведення, тільки недалеко берега моря находилась одна-однісінька „кабіна", якщо її так можна назвати. Це були чотири залізні прути, встромлені в землю й обведені наметним полотном. Тільки одна особа могла користуватися тією кабіною. Полотно було так підтягнене високо, що видно було ноги понижче кісток. Отже, треба було стояти в черзі. А що охочих до купелю було доволі багато, тому доводилось довгенько ждати. А хто мав „пеха", як ось я, що кабіна

хвилево сталася „дамською" кабіною, то довелось таки дуже довго ждати.

Та від чого було наше авто, що на березі затоки терпеливо на нас ждало? Воно й перемінилось тоді в мою „кабіну".

Тут мушу відмітити, що я людина твердих засад, і довго надумувався, чи маю тут скупатися. Тепер уже „напівдико". З уваги на те, що багато людей купалося, всі були одушевлені та ніхто не наступив на морського їжака, спонукало й мене піти у воду. І не пожалів того, що в тому випадку не додержав своєї постанови.

Відсвіжені і в доброму, як завжди, настрої, ми верталися ввечорі до Атен. А подорозі ми грімко співали потрійне „Алилуя" в честь нашого „боса".

Корінтійський Істмос

Наступний день був уже останнім днем нашого перебування в Атенах. Того дня ми хотіли оглянути Корінт і Мікену. Останній раз ми дивились на Акропіль того дня, коли вже раннім ранком вирушали в дорогу.

Дорога з Атен до Корінту пробігає вузиною (по-грецьки „істмос") між Корінтійською затокою та Егіною, т. зн. затокою Егейського моря. Ця вузина є тільки 6 км. широка. Вона теж є єдиною сухопутньою дорогою, що лучить Середущу Грецію з Пелопонесом.

Обидві затоки, що лежать у найближчому сусідстві Корінту, мають власні пристані: Лехайон і Кенхреай, при чому пристань Кенхреай в Егіні була краща.

Тут вивантажувано з кораблів товари і транспортовано їх на в'ючних звірятах (ослах) або на торговицю до Корінту, або до дальшого їх завантаження в Корінтській затоці.

В пізніші часи перетягувано на особливо побудованих рейках цілі навантажені малі кораблі з однієї затоки до другої. Це була, очевидно, дуже тяжка праця. Тому пляни, а навіть спроби прокопати в Істмосі канал, що лучив би обидві затоки, сягають до часів Періяндра, отже 600 літ перед Христом. Однак потім, на цілі століття, занехаяно цю ідею.

Щойно тоді, коли Греція стала римською провінцією, римський цісар Нерон у 67 р. по Хр. велів не тільки виготовити пляни, але й почати роботи над прокопанням каналу. Одначе повстання в Ґалії примусило Нерона вертатися до Риму, через що припинено всі ті роботи.

Щойно в найновіші часи, а саме 1882 — 1893 рр. прокопано цей канал по тій самій лінії, що її визначив цісар Нерон.

Цей канал у скелистому ґрунті має 80 м. високі, прямовисні, скелисті стіни і є 6,3 км. довгий, 23 м. широкий, та 8 м. глибокий. По-

над ним побудовані два мости: звичайний (дороговий) і залізничий.

Із дорогового моста представляється дуже гарний вид на канал і обидві затоки.

Корінт

Після переїзду через Істмос, ми повертаємось праворуч до Корінту. Модерне місто Корінт (18.000 жителів) лежить у південно-східній частині Корінтської затоки. Воно не має жодних стародавніх будівель, бо в 1928 р. знищив його великий землетрус, а 1933 р. воно впало жертвою пожару. По тих катастофах відбудовано його в зовсім модерному стилі.

Старий Корінт лежить у південно-західньому боці від нього, у віддалі 6 км. За своїм положенням Корінт відігравав ув історії Греції від найдавніших часів дуже важну ролю. І то як під торговельним, так теж і під політичним оглядом.

Положений на краю Істмосу, що є одинокою сухопутньою дорогою між Грецією і Пелопонесом, Корінт включено до Пелопонесу. Тому на високій горі, на південь від міста, була з дуже давніх часів побудована твердиня Акро-Корінт (горішній Корінт), що замикала дорогу в долині і водночас морське побережжя Пелопонесу.

Через незвичайно корисне положення над двома важними для Греції пристанями, Корінт став торговельним посередником між Сходом і Заходом та найбільше цвитучим торговельним містом не тільки Греції, але й цілого старовинного світу.

Таке велике значення Корінту під торговельним оглядом не залишилося без наслідку і під політичним оглядом. В історії Греції Корінт доволі часто виступав як рівнорядна сила біля Атен, а то й перевищав Атени.

Під час Пелопонеської війни (431 — 404 до Хр.) Корінт стояв по боці Спарти, отже, проти Атен.

Між 333 — 197 рр. до Хр. тут панували, але тільки з короткою перервою, в час „Ахайського Союзу" (243 — 222 до Хр.) македонці — Пилип II і Олександер Великий.

Опісля прийшли римляни. В 196 р. перед Хр. римський консул Флямінус проклямував в імені Риму „звільнення" всієї Греції від македонців. Але 146 р. перед Хр., отже, вже 50 літ пізніше, римський консул Люцій Муммій цілковито знищив Корінт за його опір проти Риму. Відтоді Корінт лежав 100 літ цілковито опустілий і забутий.

Щойно Цезар у 44 р. перед Хр. знову заселив його і повів інтенсивні праці над його відбудовою. Але, у мирний час, що прийшов для Греції за римського цісаря Августа (нар. 63 р. перед Хр., а помер 14 р. по Хр.), Корінт розвинувся знову. Тепер він звався „Лявс Юлії Корінтієнзіс" (Корінтська слава Юлія) і був столицею всієї Греції.

Римський намісник „Ахайської провінції", як тоді звалася офіційно Греція, резидував у Корінті.

У роках 375 і 521 по Хр. Корінт упав жервою тяжких землетрусів, 1458 р. Турки здобувають Акро-Корінт, 1687 р. венеційці, а 1715 р. знову Турки. Вкінці від 1822 р., по прогнанню Турків, Корінт належить уже остаточно до Греції.

Археологічні розкопи в Корінті

Самозрозуміло, що по кількаразових землетрусах, по цілковитому знищенню його римлянами, як теж пізнішими облогами і війнами, не могло остатися багато з того, що свідчило б про давню славу, багатство і могутність Корінту.

Найбільше враження справляють руїни святині Аполлона. Ця святиня, в чисто дорійському стилі, була побудована в 6 ст. перед Хр. на горбі у північно-західній частині його агори (торговиці). З неї залишились досі сім дорійських колон, кожна 7,20 м. висока, як теж і частина сволока. Ці дорійські колони зі сволоками — це найкраще захований взір раннього дорійського стилю. З якоюсь то немов повагою півтретя тисячі літ вони глядять з горба на звалища колись такого славного міста.

Корінтська агора вже в більшій частині відкопана. Її виміри виносять 225 × 127 м. На ній відкрито багато галь, в яких містилися крамниці, що славилися вже в старовину навіть за границями Греції металевими відливами та ганчарськими виробами. Були тут теж крамниці з орієнтальними пахучими олійками.

З давнього часу заховалася тут іще велика криниця з 5 ст. до Хр. Решта крамниць, що ними славився Корінт, як теж і фундаменти святинь є вже пізнішого римського походження. Найзамітніші з того часу є три корінтські колони, що походять, мабуть, з римської святині Октавії, з частиною сволока, але зо скороченими стовпами.

Корінт — місто винаходів

Корінт уже в старовину був відомий зі своїх винаходів. Тут, наприклад, винайдено пласкі глиняні черепиці і такі ж ринви для сливу води. Корінтський мистець Каллімахос (5 ст. перед Хр.) є творцем т. зв. „Корінтського капітелю", як закінчення колон.

Дивною є ця обставина, що корінтяни прикрашували корінтськими колонами свої святині тільки всередині, а ніколи назовні. Це останнє мало місце щойно за римлян, що дуже любувалися в корінтських колонах.

Славні є також у всьому світі малі, чорні, без зернят родзинки, т. зв. „корінти". Їх управляти навчились корінтяни від венеційців

під час окупації Греції Венецією. Ті родзинки управляли венеційці в околиці Корінту, звідкіля й їхня назва.

„Корінти" становлять сьогодні один із найголовніших грецьких експортів.

Св. ап. Павло в Корінті

На агорі в Корінті є теж основа підвищення, на якому стояла трибуна для промовців. Із тієї трибуни проповідував теж і св. Павло, що біля 54 р. заклав тут християнську громаду і написав до неї два послання.

Перше послання написав св. Павло в Ефезі під кінець його тамошнього перебування 55 — 56 р. Місцем написання другого послання до корінтян є Македонія, можливо, що Філіпи, в 57 р.

Про перебування св. Павла в Корінті та його тамошню працю так сповіщають Ап. Діяння: „Після цього, Павел покинувши Атени, прийшов у Корінт.

„І знайшовши одного Жидовина, на ім'я Аквілу, родом із Понту, тільки що прибулого з Італії, і Прискілу, жінку його (бо Клявдій повелів, щоб усі Жиди вийшли з Риму), прийшов до них.

„А, бувши одного з ними ремесла, перебував у них і працював; були бо наметники за ремеслом.

„І розмовляв щосуботи у школі, і просвічав Жидів і Єлинян. Якже прийшов із Македонії Сила і Тимотей, (був Павел спонуканий духом) посвятитися виключно проповіді, доказуючи Жидам, що Ісус є Месія.

Якже супротивлялися і хулили, він струснувши одежу, рече до них: кров ваша на голови ваші; я не поношу вини; віднині між поган іду.

„І, пішовши звідсіля, прийшов у господу одного, на ім'я Юста, що поклонявся Богу, котрого господа була побіч школи.

„Крисп же, старшина школи, увірував у Господа з усім домом своїм, і многі з корінтян, почувши, увірили, та й охрестились.

„Рече же Господь у нічному видінню Павлу: Не бійся, тільки говори й не мовчи; бо Я з тобою, і ніхто не відважиться тобі нічого лихого заподіяти; бо Я маю багато людей у цьому городі.

„І пробував там рік і шість місяців, проповідуючи між ними слово Боже" (Ап. Діян. 18, 1 — 11).

Славні в історії руїни доісторичного міста і замку в Мікені лежать на 275 м. високому горбі у північно-східній частині давньої Арголіс, біля 4 км. на схід від головної дороги, що веде з Корінту до Аргоса.

Троянська війна: міт, чи історична подія?

З могутніми мурами королівського замку в Мікені у грецькій мітології зв'язані найславніші доісторичні імена.

Гомер оповідає, що в Мікені панував рід Агамемнона, великого грецького полковника, який колись проводив героями всіх грецьких племен у війні проти Трої.

Його рід мав походити від Пелопса, від чого й постала назва Пелопонес (Пелопса острів). Сини Пелопса Атрей і Тієст порізнилися. Атрей казав убити синів Тієста, а його самого довів до крайньої нужди. Відтоді на родині Атрея тяжіло прокляття богів.

Атрей мав двох синів: Агамемнона і Менеляя. Менеляй одружився зо славною з краси Оленою і був королем Спарти.

Парис, син Пріяма, короля Трої, схопив Олену під час неприявности в Трої Менеляя.

Щоб цей злочин Париса пімстити, обидва брати візвали всіх Греків до відплатної війни проти Трої (Мала Азія).

Агамемнон жертвував ув Авлісі свою доньку Іфігенію, щоб таким способом випросити в богів прихильний вітер для грецьких кораблів.

Догадну смерть Іфігенії пімстила її мати Клітемнестра, дружина Агамемнона. Після повороту Агамемнона по закінченні 10-літньої громадянської війни додому, вона веліла своєму любовникові, Егістові, вбити його в купелі.

„Орестія"

Орест, син Агамемнона і Клітемнестри, помстив смерть батька таким чином, що вбив не тільки Егіста, але й свою матір. Від тієї хвилини Ерінії, богині пімсти, переслідували Ореста так сильно, що він збожеволів. Як такий, він скитався по всій Греції, а супроводив його наречений Іфігенії.

Поети грецької трагедії надавали тим переказам найбільше взнеслу форму і найглибший зміст.

У всій силі в цій трагедії зображена могутність богів щодо долі героїв трагедії. Вони діють підо впливом внутрішньої конечности, але, проте, мусять поносити вину.

Так ото Аполлон, бог світла, проганяє зі своєї святині в Дельфах Ерінії, що теж і там переслідували Ореста. А Атена, могутня захисниця Атен, вирішує на суді в атенському ареопагу звільнення Ореста від вини крови.

З цього приводу атеняни звеличували Ерінії, але не як богинь пімсти, тільки як Евменіди, т. зн. богинь доброзичливости.

Грецький поет-трагік, Есхіл, створив 456 р. перед Хр. славну трагедію-трилогію „Орестія".

Ревеляційні археологічні розкопи Шлімана

Довгі століття вважалися ті грецькі перекази за дуже гарні казки-леґенди, за міти, що їх оспівав Гомер, як теж інші старо-грецькі поети.

І щойно Німець, Гайнріх Шліман (1822 — 1890), спершу купець, а потім дослідник старовини — археолог, почав шукати за місцями великих грецьких трагедій і переказів.

Його світової слави археологічні розкопи в Трої, Мікені і Тірині добули на денне світло численні знахідки, що потвердили багато дечого з давніх переказів, між іншими, теж і переказ про троянську війну, що її так чудово оспівав Гомер (8 ст. до Хр.) у своєму безсмертної слави епосі „Іліяді".

З розкопів Шлімана знаємо, що троянська війна під проводом Агамемнона справді відбулася. Тільки переказ, очевидно, багато дечого додав, інакше насвітлив, а дещо й закрив. А грецька мітологія довершила діла, надаючи історичним подіям форму таємничого діяння богів.

Епоха мікенської культури

Але археологічні розкопи Шлімана добули водночас на денне світло теж велику і знатну, але до того часу зовсім незнану, культурну епоху. Ми звемо її передісторичною епохою тому, бо про існуваная тієї епохи не збереглися жодні письменні передання. Шліман став основником передісторичних дослідів Европи.

Археологічні розкопи Шлімана виказали, що Мікена була вже 2.500 літ до Хр. заселена та що найвищий розвиток її культури придадає на час 1.400 літ до Хр.

Ті розкопи Шлімана, як теж і пізніші, виказали, що історія Греції починається тоді, коли біля 2.500 — 2.000 рр. до Хр. індогерманські (йонські й ахайські) племена з простору середнього Дунаю і зо середземноморських областей силою вдерлися у південні країни й осіли головно на верхах гір.

Це був войовничий нарід, що поклав тривалі пам'ятники у виді укріплених замків у Мікені, Тебах і атенському Акрополі.

Між 16 — 13 ст. до Хр. вони стояли на вершині своєї могутности. Вони ввели в Греції вживання воєнних возів і оброблення металю як зброї і як посуду. Це була т. зв. „бронзова епоха".

Володарі Мікени мали на стінах палати мальовила, що представляли воєнні епізоди, а до гробу давано їм зброю. Теж і жіночі прикраси зо слоневої кости і бурштину знайдено в гробах у Мікені.

Перші зображення в камені богів і героїв, як теж будови монументальних святинь, є ділом Дорійців, що прийшли до Греції з півночі. Отже, европейське мистецтво започаткували Дорійці.

Йонійці і їхнє століття

Час межи 650 — 550 рр. перед Хр. є йонійським століттям. У той час постали дуже гарні казки-леґенди про далекий і широкий світ. Ті казки-леґенди одержують дуже гарну, високопоетичну форму в Гомеровій „Одіссеї" з її казками про подорожі кораблями, про подорож аргонавтів на побережжя Чорного моря, як також і багато інших леґенд.

Але, поширення географічних відомостей веде скоро до подиву цього, серпанком тайни сповитого, світу й водночас до питання про його причину, початок і кінець.

Йонійці стають основниками філософії та всіх наук теперішнього Заходу. Головно медицина і історія взяли від них свій початок.

Найвищий розвиток осягнула історія і медицина в творах першого европейського історика Геродота (біля 450 р. до Хр.) і славного лікаря Гіппократа.

Ці високі культурні осяги, як теж і спільна віра в тих самих богів, дали Грекам усіх областей, у материку, як також і в колоніях, почуття національної (але не державної) єдности.

Вони були горді на те, що були Греками і різко відокремлювали себе від усіх інших народів, яких звали варварами.

Греки — нордійського походження

Археологічні розкопи Шлімана, як теж інших дослідників виказали ясно, що предки давніх Греків є нордійського походження. Тому не диво, що й Гомер говорить про своїх ясноволосих і синьооких героїв.

Ті йонійські та ахайські племена заснували Мікену, після того як прогнано з тієї области інші племена, що жили на ній вже 2.500 літ перед Хр., отже під час т. зв. „кам'яної доби".

Твори мистецтва за час першого розквіту тієї культури, т. зн. 17 і 16 ст. до Хр., ясно вказують їхній нордійський характер. Щойно після злиття тієї культури з т. зв. „мінойською" культурою (назва від мітичного короля Кріту, Міноса) розвинулася мікенська культура до її вершин. Це, як сказано передше, було біля 1.400 р. до Хр. Є знані з того часу мікенські вироби з глини і бронзи, що здобули навіть Єгипет як ринок збуту.

Можливо, що пізніші напади Дорійців поклали кінець мікенській культурі, але вона становить, на всякий випадок, початок культурного розвитку грецького народу.

Королівські гробівці

Мікена лежить, як уже сказано, на високому горбі. Тут був побудований міцно укріплений замок, палата і святиня. Тут находилися теж гробівці володарів Мікени і їхньої рідні.

Шліман відкрив тут 1876 р. перші непограбовані княжі гробівці з 16 ст. до Хр. У шістьох великих, прямокутних гробівцях він знайшов скелети 9 королів, 8 жіночих і 2 дитячі, що лежали на долівці гробівців цілою довжиною тіла. Лиця скелетів були закриті золотими масками, а одежа прикрашена численними золотими розетами.

Біля скелетів лежала по-мистецьки інкрустована зброя, золоті прикраси, а навіть бурштинові перли, що їх виробляли вже тодішні жителі на побережжі Північного моря. У гробівцях було теж багато посуду з золота і срібла.

Так знайшло несподіване потвердження казкове багатство Мікени. Тих золотих прикрас у мікенських княжих гробівцях було так багато, що довший час уважали ці гробівці королівськими скарбницями.

Всі ці дорогоцінні знахідки зберігаються тепер в Атенському Археологічному Національному Музеї.

У Мікені тепер веде дальші археологічні розкопи „Грецьке Археологічне Товариство" при частинній співпраці „Англійської Археологічної Школи".

„Панта рей" — все минає

Вже було сполудні, коли ми при дуже гарячому сонці, а було це 20. вересня, в поважному настрої покидали Мікену.

Скільки ще несподіванок для історії культури світу готовлять дуже інтенсивно ведені тепер археологічні розкопи? Скільки стародавніх, може й високих, культур буде ще відкрито? Може ще й нераз доведеться виправляти погляд на античний світ і його культури"...

Але, водночас насувалися мені поважні думки про суєту всієї людської слави. Тут, у Мікені, і в цілій Греції.

„Панта рей", все пливе, все минає... „Два рази не можна в ту саму річку вступити" — ці славні вислови грецького філософа, Геракліта (5 ст. перед Хр.), може ніде не були мені такі ясні та водночас переконливі, як під час моєї подорожі Грецією.

А роля і значення поодинокої людини в історії розвитку культури?

Це поважне питання можна, очевидно,розглядати під різним кутом погляду. Греки казали, що „людина є мірою всього". А мені в ту хвилину спадали чомусь на думку слова Томи Кемпійського: „Колись, на своєму суді, Бог буде тебе не про це питати, чим ти славився, що ти вмів, що славного ти зробив, або чим ти був, тільки про те, яким ти був"...

Змінений плян дороги

Вже у Відні перед нашим виїздом ми склали цілий плян нашої дороги. Він передбачував наш поворот із Греції знову через Юґославію, але вже не попереднім шляхом.

Ми задумували в поворотній дорозі проїхати гірський хребет Чорногори (Монтенеґра) й опісля вздовж юґославського адрійського побережжя, що славиться особливою красою, вернутися до Відня.

Однак, останній відтинок нашої дороги в Юґославії, починаючи з місцевости Тітов Велеш аж до грецької границі, був такий поганий, що о. д-р Ґавліч заявив як власник авта, що він, з уваги на авто, не хоче вертатись до Відня через Юґославію.

Так ми вже в Атенах рішились їхати з Мікени до грецької пристані Патрас, там завантажити авто на корабель і переплисти Йонійським морем і дорогою Ортанто до пристані Бріндізі, в південній Італії. З Бріндізі ми мали переїхати вздовж цілого італійського адрійського побережжя й опісля через Равенну, Верону, Ляґо ді Ґарде, Бреннер та Інсбрук вернутись до Відня.

Наш джентлменський „бос"

Відповідно до зміненого пляну дороги, ми купили вже в Атенах для нас доволі дорогі корабельні карти, а о. д-р Ґавліч із власної кишені заплатив 45 ам. долярів за перевіз авта. Грошей від мене, ні від п. Гунчака не хотів прийняти, бо казав, що плян поворотної дороги змінив він з уваги на його авто, тому не може наражати нас на ще більші непередбачені витрати. Виявив себе, як, зрештою, завжди — джентлменом. А ми заспівали в його честь наше, на грецькій землі вже останнє, „Алилуя".

В дорозі до Патрасу

Так їхали ми до Патрас-у. Дорога вела весь час краєм північного Пелопонесу, пречудовими околицями вздовж побережжя Корінтської затоки.

Ми поспішали, бо нам казали в Атенах вже в 18 годині зголоситись в управі пристані в Патрас-і. Але, дорога й тут була дуже добра, так що ми ще перед означеною годиною були на місці.

Місто Патрас лежить над затокою тієї самої назви і зі своїми 90.000 населення є четвертим найбільшим містом Греції, а водночас і столицею провінції Ахаї.

Патрас є також головною пристанню Пелопонесу. З цієї пристані йдуть транспорти вина й „корінтів" у ввесь світ.

Положення міста незвичайно мальовниче. Воно лежить над затокою, довкруги якої взноситься амфітеатрально. Місто переживало дуже змінну долю. Після римлян зайняли його 1205 р. хрестоносці, опісля місто належало до Венеції, пізніше до церковної держави, до Візантії, а вкінці до Туреччини.

Під час визвольних змагань проти Туреччини, Турки знищили його в 1821 р. до тла. Піля цього місто відбудовано в модерному стилі.

Для нас, Українців, воно тим іще замітне, що тут, згідно з переказом, згинув хресною смертю св. Андрій, апостол України.

Їдемо до Італії

Ми зголосилися в управі пристані в приписаний час, але нам довелось чекати аж до 3 год. ранку, заки наше авто навантажено на грецький корабель „Міаоуліс". Ним ми пливли дві ночі й один день, заки прибули до італійської пристані Бріндізі.

На тому кінчаю мої подорожні спомини. Не міг би я їх, одначе, закінчити, не висловивши при цьому моєї сердечної подяки о. д-рові Володимирові Ґавлічові ЧСВВ, що уможливив здійснення гарячої мрії моїх молодечих літ: побачити Царгород і Грецію.

А вможливив він це мені не тільки тому, що поклав до диспозиції своє авто, але, може, в ще більшій мірі своєю любою, безпосередньою сердечністю, вирозумілістю під час тієї далекої подорожі і джентлменською товарискістю. А це в моєму віці було для мене дуже багато варта, бо вможливило мені відбути цю будь-що-будь нелегку подорож.

Друга частина

Вдруге в Греції

В три роки після моєї першої подорожі по Греції, я відбув улітку 1962 р. другу подорож цією ж країною, країною моїх молодечих мрій, батьківщиною найбільших філософів, поетів і мистців. Цим разом здебільшого кораблем по грецьких островах.

Мої труднощі

Хоч уже й сама думка про цю нову подорож мене неменше захоплювала як і перед трьома роками, то все таки ця друга подорож ставила до мене такі вимоги, які веліли мені доволі поважно призадуматись над її реалізацією.

Головне утруднення лежало в тому, що ця подорож мала відбутися в липні, отже в час найбільшої спеки, а я в останній час почував себе не дуже здоровим. У моєму віці це вже зовсім поважна проблема, а тому я мусів засягнути ради мого лікаря.

З цим була тісно зв'язана й друга перешкода, яку я теж мусів брати до уваги. Я мав цю подорож відбути як один із колишніх учителів віденських гімназій у товаристві неменше як 600 матурантів і матуранток, що відбували свою поматуральну подорож. Очевидно, ціла програма подорожі була пристосована до фізичної сили її молодечих учасників; отже, програма та була дуже багата й різноманітна.

Чи видержу я всі ці труднощі? Це було зовсім поважне питання.

Мої радощі

Ще одна обставина, що утруднювала справу, а на яку мої приятелі звернули мені увагу, було велике число учасників тієї подорожі, але вона для мене не існувала. Навпаки! Я навіть дуже тішився, що зможу кілька тижнів знову бути між молодими, веселими й життєрадісними її учасниками.

Я, очевидно, добре здавав собі справу з цього, що далека подорож у такому численному товаристві не завжди дає можливість сповнити індивідуальні бажання та замисли. Для мене як аматора-світливця ця обставина зовсім не була маловажна. Але все таки

переважала радість, що я знову буду між молодими. Думаю, що ніхто краще не розуміє цього почуття радости, а рівночасно й правдивости тієї пословиці, яка каже, що „між молодими ти сам молодшаєш", як саме старий учитель-виховник.

Додатня сторінка гуртових подорожей

Як досвідчений подорожник, я знав добре додатню сторінку таких подорожей у більшому товаристві, бо добре зорганізована подорож звільняє тебе від усякої журби не тільки про такі важні справи, як проведення в діло програми подорожі, але теж щодо корабельних, залізничих і автобусових получень, нічлігу та прохарчування за весь час подорожі в чужих туристичних країнах. Хто такі далекі подорожі відбував індивідуально, цей міг би не одну, й то не дуже веселу, пісеньку про це співати.

А цю саме подорож організував з доручення „Об'єднання катехитів віденських гімназій" не хто інший, як гімназійний катехит професор о. д-р Бек, мій особистий приятель, знаний не тільки в цілій Австрії, але теж і далеко поза її межами як знаменитий організатор таких подорожей. Яку ж міг я мати кращу запоруку, що ця подорож справді буде якнайкраще зорганізована?!

Приємні ствердження

Скріплений на дусі тією свідомістю, я зголосив свою участь у цій подорожі, і ранком дня 1. липня 1962 р. зайняв у переділі особливо для нас замовленого поїзду місце, яке вже пів року перед початком нашої подорожі було докладно означене на моїй „Карті подорожі".

Я немало здивувався, бо на моєму місці лежав не тільки найльоновий мішечок із „сухим" провіянтом для мене на два дні подорожі Відень — Атени, але також і карточка з докладним зазначенням години і хвилини, коли на кораблі зможу служити св. Літургію. Річ у тому, що нас було 21 священик і тому таке докладне опреділення.

„Ось німецька організація", подумав я собі. І пригадалася мені в ту хвилину жартівлива характеристика деяких народів, яка каже: „один Англієць — дурень, два Англійці — коопертива, три Англійці — світова торговля; один Німець — брутальний, два Німці — організація, три Німці — світова війна; один Слов'янин — геній, два Слов'яни — анархія, три Слов'яни — світова революція".

До якої стадії слов'янської еволюції дійшли ми, Українці? Це питання, на яке боюся дати відповідь...

Моя журба

Ці вище зазначені приємні ствердження не зменшували, одначе, моєї журби щодо самої їзди поїздом. Ми ж мали проїжджати не тільки

через Хорватію, але теж і через Сербію з її високими горами та численними тунелями. А мені оповідали, що юґославські льокомотиви опалюються поганим вугіллям, і тому так димлять, що під час проїзду тунелями можна задушитись. А вікна не можна зачинити через велику спеку у липні.

Ця моя журба відпала з тією хвилиною, коли ми переїхали юґославську границю. Нам дали дізель-льокомотив, що зовсім не димив і яким ми заїхали до Солуня.

Теж і моя журба щодо втоми з приводу безперервної їзди протягом двох діб виявилась тільки частинно оправдана. Ми одержали т. зв. „Ліґеваґен", т. зн. вагон із переділами тільки на 6 осіб зо шістьма ліжками, що лежали по три над собою. Середнє ліжко можна було опускати вниз і вдень було дуже вигідно на ньому сидіти, а вночі міг і я, хоч я, звичайно, погано сплю, від біди, як кажуть, переспатись, та на всякий випадок дуже вигідно простягнутись. Кожному з нас припала сніжно-біла подушечка і таке ж покривало.

Товариші подорожі

Ці приємні ствердження тривали тільки одну хвилину, і я почав вітатись з моїми товаришами подорожі. Їхні прізвища я вже знав, бо були виписані на окремій табличці на дверях переділу.

З трьома з них я не потребував знайомитись, бо вони були моїми особистими друзями, а це проф. д-р Бек, провідник подорожі, дипл. інж. патер Гора, Венедиктинець, і радник патер Прушинські, Лазарист, проф. Австрійської Колеґії св. Юрія в Царгороді, з яким я познайомився ще перед трьома роками під час мого перебування в Царгороді. Два останні товариші подорожі були: патер Гільдебранд чина оо. Капуцинів із Відня та о. Мушалек із Берліну. Отже, всі священики, і незвичайно симпатичне, а також, як потім виявилось, і дуже дібране й веселе товариство.

Престіж нашого переділу

Престіж нашого преділу стояв у всіх учасників подорожі дуже високо, бо на його дверях і вікні виднів великий напис „Райзеляйтунґ", т. зн. „Керівництво подорожі". Це тому, бо в нашому переділі їхва д-р Бек, організатор і провідник подорожі.

Якщо я вжив слово „їхав", то більше в переносному значенні; д-р Бек, по правді, приходив до нашого переділу тільки пізно вночі, щоб трохи переспатись. Поза тим д-р Бек був у поїзді водночас усюди і ніде, але зовсім певно там, де цього можна було найменше сподіватися.

Від'їзд із Відня

Нараз почувся знадвору наказ до від'їзду, а його подав д-р Бек голосником, і наш поїзд, ведений електричним льокомотивом, безшелесно рушив з місця. Супроводили його голосні прощальні вигуки батьків і знайомих молодих учасників подорожі.

Організація подорожі

Не минуло й чверть години, як до нашого переділу почали приходити провідники поодиноких груп учасників подорожі з письменними звідомленнями про стан окремої групи.

Такі, чисто по-військовому, короткі звідомення на особливому формулярі віддавали провідники поодиноких груп керівництву подорожі весь час подорожі після кожної зупинки поїзду. Це, очевидно, на те, щоб провідник подорожі знав, чи всі учасники находяться при своїх групах.

Мушу признатися, що за весь час тієї тритижневої подорожі я був одушевлений її незвичайною прецизністю та до найменших детайлів продуманою її організацією.

Воно й не диво. Це ж бо важлива справа в кожній подорожі. А що казати про таку подорож, як оця наша, де її провідник бере на себе на протяг кількох тижнів усю відповідальність перед батьками за життя й здоров'я, так сказати б за „душі й тіла", шістсот їхніх дітей, учасників подорожі.

Щеплення проти віспи

З огляду на те, що саме тоді трапилися випадки чорної віспи, а ми мали їхати також і до Туреччини, тому кожний учасник був зобов'язаний в означений день дати себе нащепити проти віспи у замовленого д-ром Беком лікаря. Це було одно з найважніших забезпечень людського здоров'я.

Обов'язкові сходини учасників

Понадто кожний учасник подорожі був обов'язаний взяти участь у трьох сходинах. Під час тих сходин д-р Бек висвітлював кольорові діяпозитиви місцевостей і об'єктів, які ми мали оглянути в час нашої подорожі. Рівночасно на тих сходинах д-р Бек подавав до відома учасників усі інструкції, що стосувалися подорожі, як пашпортові приписи, девізи та які речі треба брати з собою в дорогу тощо.

Програма подорожі

Один тиждень перед подорожжю кожний її учасник одержав програму подорожі. На 16 її сторінках машинопису була якнайдокладніше заподана програма цілої подорожі. І так: місцевість, день, година і хвилина приїзду і від'їзду поїзду, корабля або автобуса. По-

рядок (по групах і за статтю) всідати й висідати, при чому старші віком мали першенство. Дальше: речі, які в даний день при висіданні треба взяти з собою, як плавки і мешти до купання, олію проти попечення сонцем, темні окуляри, консерву, чоколяду і т. п.

Потім, докладний час і порядок при видаванню снідання, обіду та вечері. Очевидно, кожного дня змінене чергування, щоб жодну групу не покривджено. Тут не було вже жодної ріжниці між старшими і молодими, так що коли, наприклад, учитель чи директор гімназії, учасник подорожі, прийшов пізніше, ставав при видаванню їжі у чергу за своїми учнями.

Подорожня кухня

Коли вже мова про харчування, то треба знати, що ми мали свій власний кухонний персонал (шість фахових кухарок і одного досвідченого шефа-кухаря). На весь потрібний кухонний еквіпаж складалися величезні казани, більші й менші посуди, та крім того ми мали свої власні „сухі харчі".

Щоб харчі „щасливо" перевезти через дві митні границі (юґославську та грецьку), кожний учасник одержав уже у Відні 5 кг. таких харчів, що при 600 учасниках давало 3.000 кг. Це нікого з учасників додатково не обтяжувало, бо тих 5 кг. кожний з них заставав уже на своєму місці в поїзді та мав тільки обов'язок покласти пакунок у свій наплечник. Після переїзду через грецьку границю, т. зв. „невільники" відбирали ті харчі і складали їх у призначений на це товаровий вагон.

„Невільники"

„Невільники" — це були студенти і старші гімназійні учні, добровольці, що виконували всі з подорожжю зв'язані послуги, як завантаження або вивантаження кухонного баґажу, баґажу керівництва подорожі (канцелярії), лікарів тощо. Вони були теж обов'язані позмозі помагати старшим учасникам нести їхні подорожні клунки. Це вони, як, зрештою, й інші молодші учасники подорожі, дуже радо робили. До них належало також вартувати біля поїзду, коли всі інші учасники подорожі його покидали, щоб оглянути якусь місцевість. Їх було кількадесять і за ці послуги вони одержали даровий проїзд і харчування.

Вони, річ ясна, в усьому були поставлені нарівні з усіма учасниками; назва „невільник" зовсім не була зневажлива й понижаюча. Вона тільки відмічала їхній уряд, а властиво чинність, і вони самі себе так називали. Назва ця була, зрештою, прийнята тільки між учасниками подорожі, а не її керівництвом.

Лікарська опіка

Для опіки над тими, що занедужали б у дорозі, їхали з нами три лікарки й один лікар. Вони були забезпечені в дуже потрібні всякого роду медикаменти, як і учасники подорожі, при чому лікарську опіку, у випадку занедужання, кожний одержував зовсім безплатно.

Науковці-фахівці

Щоб давати пояснення на місцях, головно з обсягу грецької історії, мітології та пам'яток старогрецького мистецтва, в подорожі взяли участь 30 клясичних філологів, знавців цих речей.

Релігійна опіка

Релігійну опіку для учасників подорожі несли ми, 21 священик, що їхали разом. У поїзді їхали чоловіки у передніх возах, а жінки у задніх. Посередині поїзду був наш вагон, т. зн. керівництва подорожі, і канцелярія, лікарі і знавці-філологи. Це з легко зрозумілих причин: хто з учасників, що їхали у передніх вагонах, хотів дістатись до тих, що їхали у задніх, мусів рад-не-рад перейти наше „чистилище".

Мушу на цьому місці підкреслити, що провин під тим оглядом цілком не було. Думаю, що це тому, що всі молоді учасники, без ріжниці статі, зголосившись до подорожі, мусіли предкласти письмове поручення їхнього катехита чи якогось знаного священика, який тим самим прийняв на себе відповідальність за поведення порученого ним учасника чи учасниці подорожі.

З великим признанням мушу ствердити, що я був радісно захоплений, коли багато молодих учасників (-ниць) приймали св. Причастя при нагоді кожної спільної Богослужби.

Так у загальних рисах виглядала організаційна схема тієї далекої, при тому чудової, подорожі, що напружувала як фізичні, так теж і духові сили.

Пишу про це трохи докладніше, бо, може, це кому з читачів цих рядків придасться при нагоді організування подібних подорожей.

Відень — Атени

Перший відтинок нашої подорожі Відень — Атени (Пірей) був мало чим помітний. Ми проїхали тих понад 2.000 км. протягом 46 годин, сидячи в поїзді.

Яка ж це велика ріжниця в порівнянню до моєї першої подорожі по Греції автом перед трьома роками. Тоді ми потребували на ту саму дорогу понад шість діб. Доволі часу на сприймання нових вражінь. І саме це було незвичайно приємне. Цим разом наш поїзд

задержався поза межами Австрії тільки сім разів на таких станціях: Марібор, Заґреб, Беоґрад, Ніш, Скопльє (Юґославія), Ідомені і Солунь (Греція), і то тільки так довго, чи радше так коротко, скільки треба на це часу, щоб змінити льокомотив. Граничні контролі (юґославська і грецька) відбувалися під час їзди у поїзді.

Ми, учасники подорожі, використовували всяку нагоду, щоб, проходжуючись по пероні, трохи, як то кажуть, випростувати ноги.

Правда, дуже неприємне враження за весь час подорожі робив на всіх, і то без виїмку, дощ, що супроводив нас, починаючи з австрійської границі, завзято б'ючи грубими краплями об шибки наших вагонів, і немов насміхався над нами.

Нас усіх давила одна, спільною журбою сповита, думка: „А що буде, коли зефірові своїми іграшками захочеться нас на морю привітати?" Він же, цей зефір, що його прославляють наші поети, лагідний, прохолодний вітрець, буває на водах Греції жорстокий і проймає жахом.

Уже Гомер дуже пластично зображав, як зефір із зловіщим свистінням громадив чорні, немов смола, дощеві хмари і з диким ревом гнав їх проти побережжя. І не один уже корабель упав жертвою його лютости, супроти якої навіть боги бувають безсильні.

Вправді, д-р Бек заспокоював нас, кажучи, що така непривітна погода буває часто і вона простягається до Солуня, але дальше на півдні буває звичайно погідно. Ми, однак, підозрівали, що наш провідник хоче піддержати нас на дусі та в доброму настрої, що вже почали підупадати.

І ми щойно тоді заспокоїлись, коли д-р Бек на телеграфічне запитання, скероване до корабельної лінії в Солуні, власністю якої був наш корабель „Атрей", одержав з Атен відповідь, що в Атенах безхмарна погода.

Поблизу Олімпу

До Солуня ми приїхали сполудні і тут задержалися довший час. Ми вийшли з вагонів і пішли оглядати близьку околицю з дуже гарною залізничою станцією. Ця станція цілком нова, побудована в дуже гарному, модерно-клясичному, стилі.

Про причину нашої довшої задержки в Солуні, ми довідалися щойно пізніше. Д-р Бек розклав час нашої подорожі так, щоб ми переїздили поблизу Олімпу саме тоді, коли сонце заходило за найвищий його верх (2.917 м.). Це ще один приклад тієї, до найменших детайлів, зорганізованої подорожі. Ми, справді, мали щастя, бо Олімп, цим разом, не ховав свого обличчя за густими хмарами, як це було перед трьома роками під час моєї першої подорожі Грецією, а навпаки, стояв перед нами в усій своїй величі, осяяний золотим промінням заходячого сонця.

Я особисто, як теж і багато інших учасників подорожі, утривалили цю прегарну картину у формі кольорового діяпозитива.

У Пірею

До Пірею ми приїхали перед п'ятою годиною ранку. Тут ждали вже на нас чотири вантажні автобуси. „Невільники" навантажили на них кухонне начиння і ті наші клунки, яких на кораблі ми не конечно потребували. Все це відвезено на наші квартири, що вже заздалегідь замовив був для нас д-р Бек.

Всі ми пішли пішки до тієї дільниці пристані, де ждав уже на нас грецький корабель „Атрей". Це було у віддалі яких 600 ступнів.

Ідучи, ми приглядались до перших зустрічних, ще заспаних жителів Пірею, а ще більше до самого міста й пристані.

Пірей — це по Атенах друге найбільше місто Греції та водночас найбільша грецька пристань. Уже в старовинні часи ця пристань відіграла у грецькій історії велику ролю.

Вона знаменна ще й тим, що це природна пристань, подібно як Золотий Ріг у Царгороді. Гаваневе місто збудоване за часів Темістокла (525 — 459 до Хр.). Він теж і укріпив його відповідно до воєнних цілей і получив муром з Атенами.

Перікл (495 — 429 до Хр.) велів 460 р. повести ще другі мури, яких взаємна відстань виносила в деяких місцях тільки один метр. Це на те, щоб на випадок війни все населення Аттіки могло за ними знайти захист. Опісля проведено ще й третій мур.

Всі ці укріплення атеняни мусіли знищити в 404 р. до Хр. після програної війни проти Спарти. Однак, уже в 395 р. до Хр. їх знову відбудовано. Остаточно 86 р. до Хр. знищено їх з наказу римського полководця Лукія Корнелія Сулли (138 — 78 до Хр.). Після цього цілковито впало значення Пірею, що став незначним селом.

Щойно 1835 р. відбудовано Пірей знову. Потім уже це пристаневе місто розбудувалося так широко, що сьогодні воно є осередком грецького промислу і творить з Атенами одно місто з біля 2-мільйоновим населенням. Пірей має горбовинне, гарне положення.

„Атрей" і мої роздумування

І ми не счулися, коли опинились перед „Атреєм", на якому ми мали провести майже десять діб. Кожний з нас палав цікавістю на саму думку про всі ті переживання, які ми, пливучи на „Атрею", дізнаємо за весь той час нашої плавби.

А він, „Атрей", увесь у проміннях сонця, лискучим чорним кадовбом і трьома сніжно-білими покладами, щоглами-антенами й золотисто-блакитним комином тисячними красками віддзеркалювався

в цю хвилину у темних хвилях вод Пірею. А вони, ці легесенькі хвилі, немов тремтячи з радости, пробігали від „Атрея" до нас, запрошуючи до радісної, безжурної плавби на ньому.

Покищо нам прийшлося хвилину ждати, доки д-р Бек не одержав від усіх провідників груп звіту про чисельний стан їх учасників.

Щойно тоді прийшов наказ всідати на корабель. Найперше всідали старші віком особи, потім групи, при чому кожну поодиноку особу викликувано голосником.

Я знову подивляв дві речі: справність організації (не було найменшого заколоту і ніхто не випереджував другого) та справді подиву гідну услужливість молодших учасників супроти старших.

І тоді мимоволі насувались на думку різні порівняння... Як багато, як дуже багато нам треба вчитись у чужинців. Часто забуваємо про самодисципліну, взаємну споєність і щиру охоту собі спільно допомагати та служити громаді й народові.

Ось тут і весь змисл згаданої мною вище характеристики народів, яка, між іншим, каже, що „два Німці — це організація", а водночас і розв'язка тієї, на перший погляд, дуже дивної проблеми: ця, ще так недавно, цілковито розбита Німеччина, сьогодні є знову одною з провідних потуг світу.

Чи воно так мусить бути, що „де два Українці, там дві партії, там анархія"?

„Я стою та дивлюся..."

Врочисту хвилину ми пережили безпосередньо перед відчаленням „Атрея". Чисте грецьке повітря прошив різкий гудок нашого корабля і в ту хвилину став поволі підніматись угору на щоглі австрійський прапор. Настала хвилина святочної мовчанки, а в очах учасників блистіла радісна гордість.

Австрійський прапор на верху щогли розвинувся і весело лопотів на вітрі, неначе вітаючись зі своїм давнім другом, грецьким державним прапором, що маяв на протилежній щоглі.

Із певного роду зворушенням, а навіть з нехованою приємністю я дивився на це. Але й у ту ж хвилину я відчув у моєму серці прямо фізичний біль. Нагадались мені слова прегарної нашої пісні, композиції незабутнього о. Осипа Нижанківського: „Я стою та дивлюся..."

Бож тільки й подумати: така маленька Австрія, а її прапор гордо має на щоглах кораблів, що пливуть морями світу. А коли ж Твій, Україно, жовто-блакитний державний прапор знову радісно заграє на волі з верха св. Софії в Києві та на щоглах української фльоти у Севастополі, як це мало місце востаннє 1918 р. за часів гетьманщини?!

„По морю, по морю, по плинних валах"

Ось ми вже й пливемо. Перед нами безкрає голубе море. „Атрей" бере курс із Пірею прямо на захід у напрямі острова Делосу, ціллі нашої сьогоднішньої подорожі. Проти нас доволі сильний західній вітер. Отже, таки привіт від зефіра.

Але цим разом він зовсім не такий грізний, як його змальовував Гомер. Це радше приязний привіт, який ми всі, стоячи на покладі „Артея", радісно вітаємо. Його прохолода дуже приємна під час липневої спеки.

Правда, він жене доволі високі хвилі проти нас, немов погрожуючи. Але наш „Атрей", неначебто граючись із ними, відважно й легко пробивається крізь них. І тільки два темно-блакитні вали пінистої води по обох боках його могутнього кадовба супроводять нас весь час.

Чудова, радісна хвилина. А сонце весело сміється й змушує тебе забути про всі турботи дня. Ширшає грудь і хочеться співати щось могутнє.

Я певний того, що якби на покладі найшлися тоді Українці, всі ми, немов на даний знак, заінтонували б могутню пісню наших предків:

„По морю, по морю, по плинних валах
Пливем на щоглистих, щоглистих зміях".

Життя на кораблі

По короткому часі учасники на кораблі ущухли й заспокоїлись. Це звичайний об'яв під час усякої морської подорожі, що триває довше. Кожний намагається якнайвигідніше розташуватись на своєму місці: хто по каютах, а хто таки прямо на покладі. Це ж літо.

Тепер починається нормальне життя, яке влаштовує собі кожний за своєю власною вподобою.

Я ж, склавши свої речі у призначеній для мене дуже вигідній, одноліжковій каюті, беру свою камеру, вірну товаришку під час усіх моїх подорожей, і знову виходжу на поклад. Це найкраща хвилина висвітлювати, утривалити на фільмовій стрічці перші враження, як також індивідуальности поодиноких груп чи осіб, учасників цієї приємної подорожі.

Ось група старших учасників подорожі зібралася на самому переді покладу біля капітанського містка; в руках усіх далековиди, якими їхні власники докладно обстежують обрій. Можна битися об заклад, що це колишні військовики, які ніби намагаються устійнити місце боєвої лінії ворога. Один, ледве чутний, „клікс" і вони вже на моїй стрічці.

А там група молодих студентів, що сидять без сорочок на полу довкола якоїсь пачки, і завзято „шнапсують", але не горілкою, (вони майже всі каколицькі пластуни), тільки картами у зовсім невинній грі, в т. зв. „шнапса".

Тут знов інша група забавляється грою в шахи. Ще інші, поскидавши сорочки, гріються на сонці, а ще інші, зібравшись посполу з дівчатами, співають веселих австрійських народних пісень.

Багато, головно тих із ґімназійних вчительок, опікунок молодих учасниць пороружі, сидять на вигідних лежаках і, гріючись на сонці, ведуть гутірку. А в деяких із них, тут же на кораблі, в руках робітки з волічки на дротах. Це запопадливі дружини й матері.

А там дві молоді дівчині тільки в сорочинах і в штанятах як вивірки зручно „видряпались" по линві сливе до половини щогли і, там держачись якимсь чудом, лежать на линвах та, похитуючись на вітрі, гріються на сонці.

Свобідне, ріжноманітне й веселе життя на кораблі під час такої подорожі. А для аматора-фотографа, це прямо розкіш; скільки тут ориґінальних, прекрасних мотивів!

Перший обід на кораблі

Нараз почувся голосний корабельний дзвінок. Це заклик на обід. Із загостреним морським солоним повітрям апетитом і таким же зацікавленням щодо якости корабельного харчування всі йдемо на цей перший обід на кораблі.

Для нас, що примістилися в каютах (очевидно за окремою доплатою), обід відбувся в корабельній їдальні, в якій ми, священики, рано служили св. Літургію. Всі інші обідали на покладі. Але харч для всіх однаковий і за весь час нашої їзди кораблем знаменитий. Ріжниця була така, що тим, у столовій, послуговували в чорних одягах кельнери, члени залоги корабля, а тим, на покладі, наші куховарки видавали за чергою їжу до їхніх власних казанків. Усі учасники подорожі були незвичайно задоволені.

Делос

За веселою розмовою ми й не счулися, як уже опинилися перед побережжям острова Делосу, ціллю нашої подорожі цього дня. Була це 15,30 година, сонце хилилося вже поза південь. Ми були вдячні д-рові Бекові за те, що ми оглядатимемо цей гористий острів не під час найбільшої спеки.

Делос — це маленький острів із групи Цикладів. Він тільки 5 км. довгий, а в найширшому місці всього 1,3 км. широкий. По середині острова взноситься у виді тупого стіжка скелиста гора Кинтос.

Міт-леґенда про Делос

Існує дуже цікавий мітологічний переказ, зв'язаний з тим одним із найбідніших грецьких островів.

Гомер у своїх „Гімнах" (8 ст. до Хр.) і Гезіод (7 ст. до Хр.) у своєму поетичному творі про походження богів „Теогонія" оповідають таке: Лета, одна з дітей Титанів, Урана і Геї, була любовницею Зевеса й очікувала від нього дитини. Гера, дружина Зевеса, хотіла з заздрости пімститися на Леті, бо супроти Зевеса вона була безсильною. От вона й забороняє грецьким островам прийняти вагітну Лету, щоб таким способом їй дошкулити. Однак, Гера забула про цілком незначний острівець Делос; може тому, бо він іще тоді свобідно плавав по морю й не мав ніде постійного місця.

Так ото Лета знайшла на Делосі захист і тут під пальмою, що росла посередині круглого як колесо озера, привела на світ двоє божат-близнюків: Артеміду й Аполлона.

Делос усе ж таки боявся пімсти Гери. Тоді сам Зевес узяв цей убогий острівець у свою могутню опіку і забезпечив йому не тільки цілковитий спокій і мир, але ще й велике багатство як нагороду за це, що він дав захист Леті.

З того часу Делос зайняв найбільш упривілейоване місце між усіма грецькими островами, а пальма, під якою народились Артеміда й Аполлон, стала одною з найбільших святощів у всій Греції.

Історична правда

Стільки про це мітологічний переказ. Історичною правдою є факт, що Делос у 7 ст. до Хр. став одним із великих осередків релігійного культу Греції. Його терен Греки вважали за освячений, а тому він, не боячись ніякого ворожого нападу, не мав жодних оборонних мурів. Його мешканці вели дуже оживлену торгівлю й таким чином Делос став зчасом справді одним із найбагатіших грецьких островів.

Згодом на Делосі постали величаві святині в честь Аполлона, як також і святиня в честь Артеміди й Лети, а на верху гори Кинтосу дві святині: Зевеса та Атени.

Багатства Делосу

До тих святинь на Делосі прямували рік-річно з усіх усюдів Греції величаві релігійні процесії. Їхні учасники несли зі собою дорогоцінні дари і цим теж причинилися у великій мірі до збільшення багатств цього за своєю природою дуже вбогого острова.

Щорічні величаві святкування в честь бога Аполлона, т. зв. „Делія", славились таким розголосом, що навіть горді і дуже заздрісні Атени посилали щороку на ці святкування своїх відпоручників.

З огляду на святість цього острова, дельфійська пророчиця заборонила була в 543 р. до Хр. тут похороняти померлих, як теж і родити дітей. З того часу перенесено похорони й уродини на сусідній острів Ренейя.

Делос — осідок „Морського Союзу"

Під час персько-грецьких воєн, Делос належав, починаючи з 477 р. до Хр., до „Аттічного Дельфійського Морського Союзу" під проводом Атен. Тут теж мала свій осідок т. зв. „Союзна Рада".

Таким робом Делос став також і політично-мілітарним осередком „Морського Союзу", якого скарб (річний прибуток у висоті 460 талантів, як на тодішні фінансові стосунки, величезна сума) переховувався тут у святині Аполлона.

Цей скарб перенесено пізніше до Атен. Із золота цього скарбу, як про це вже було сказано, Фідій, найбільший грецький будівничий і різьбар, виконав одяг для богині Атени-Партенос на Акрополі. Цей одяг важив, як відомо, 1.000 кг. і він надалі оставався воєнним скарбом „Морського Союзу".

Упадок Делосу

Ці величезні багатства стягнули таки на Делос його ворогів. І так 88 р. до Хр. знищив його король Понту, Мітрад, а 69 до Хр. Атенодор, і так безпощадно, що він ніколи вже не тільки не піднісся зі свого упадку, але й остався безлюдним островом і по сьогоднішній день.

Остаточне знищення Делосу доконали венеційці і Турки під час їхніх займанщин, як теж і жителі сусідніх островів. Для них усіх прегарний наксівський мармур із збурених на Делосі святинь і величавих палат став пригожим будівельним матеріялом, а стародавні статуї окрасою їхніх святинь і палаців.

Археологічні розкопи на Делосі

Давню й славну історію Делосу відгребли, в дослівному значенні цього слова, щойно французькі археологи, що розпочали тут 1873 р. розкопи. Вони не могли вже повернути Делосові його величавих святинь, ні пишних палат, ані його казочних багатств.

У доволі доброму стані заховалась на Делосі й досі одна з трьох святинь в честь Аполлона, а саме найменша і водночас найстарша з них (6 ст. до Хр.). Вона своїми пропорціональними вимірами (11 × 17 м.) справляє дуже гарне враження, а красні дорійські колони з наксійського мармуру вкрашають ще й дотепер її головну фасаду.

Тільки не стоїть уже, на жаль, в її середині колись славна, 8 м. висока, статуя Аполлона, що на долоні своєї правої руки держав три музикуючі Харити (Ґрації у римлян).

Ця статуя, вся з ллятого заліза, походила з другої половини 6 ст. до Хр., і була ділом двох великих мистців, Тектіоса й Ангеліона, що походили з острова Егіни. Це був перший великий твір грецького мистецтва, виконаний з ллятого заліза.

У цій святині переховувано до 454 р. до Хр. воєнний скарб „Морського Союзу".

Теж і руїни двох колишніх палат оповідають нам про давню славу Делосу, це т. зв. „Дім дельфінів" і „Дім масок" із 12 ст. до Хр., так названих через їхні дуже гарні мозаїки, що зображують морських дельфінів і театральні маски.

„Алея левів"

Із найпишнішої колись вулиці Делосу, що проходила берегом „Святого озера", посеред якого Лета породила Артеміду й Аполлона, осталася тільки т. зв. „Алея левів". Це 50 м. довга тераса, на якій і досі стоять великих розмірів постаті дев'ятьох левів. Їхні статуї, виконані з наксійського мармуру, що ніколи не чорніє, представляють не так мистецьку красу, як радше первісну дику силу. Головами вони звернені в бік „Святого озера".

Релігійне значення цих найстарших у грецькому мистецтві монументальних звірячих постатей і досі ще не вияснено і, мабуть, не буде вже вияснене.

„Свята пальма"

„Святе озеро", що враз грозило небезпекою малярії, в 1926 р. засипано й обведено низьким муром у виді кола. І, дивним дивом, на його середині відродилась і виросла великих розмірів пальма...

На верху гори Кинтосу

Стою на верху гори Кинтосу, на тому місці, де колись стояли дві святині: Зевеса й Атени. По них, однак, і сліду не залишилось. Тільки велика мозаїкова плита, що вистає з землі скелистого верху гори, говорить у грецькій мові, що тут стояли колись ці славні святині.

Дивлюсь у протилежний бік від Делосу на пречудове темноголубе море, хвилі якого піняться, розбиваючись внизу об скелисте підніжжя Кинтосу. Праворуч від мене острів Рєнейя, де хоронили колись померлих і де родились у давні часи діти, а ліворуч острів Саламіс. Про нього теж була вже згадка.

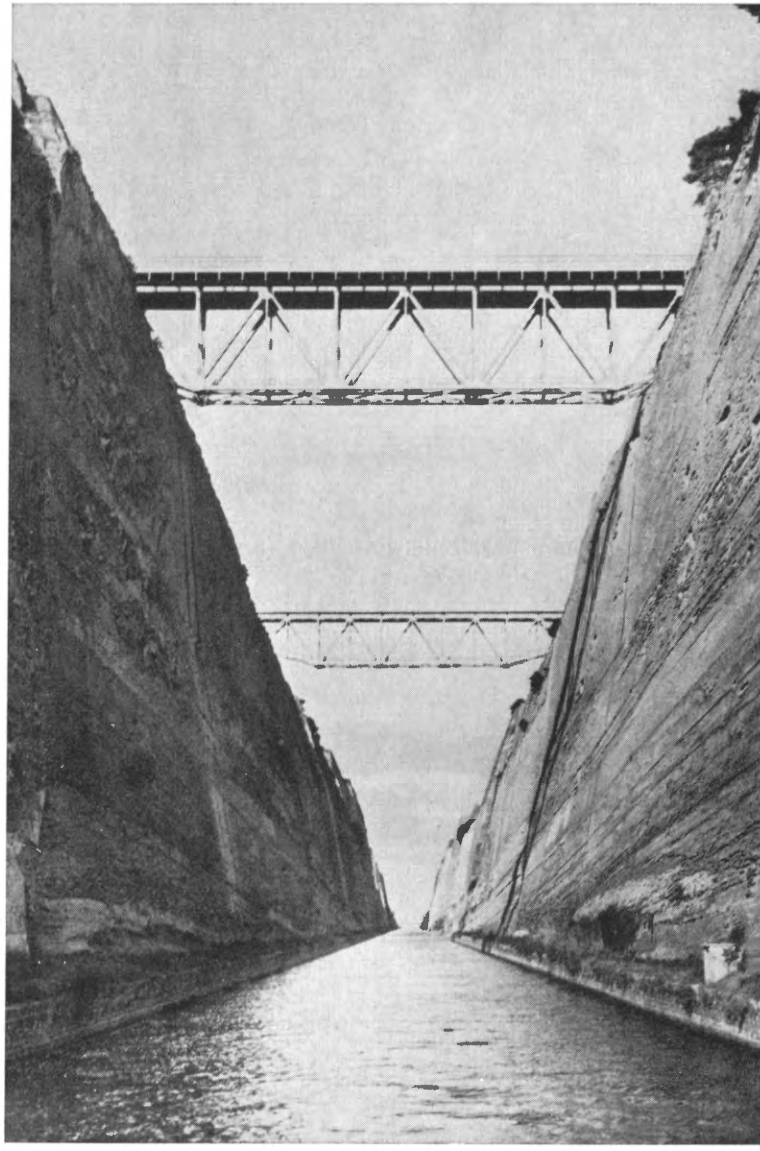

Корінтійський Істмос: 6 км. довгий канал, що лучить Корінтійську затоку з Егіною, затокою Егейського моря

Пелопонес-Олімпія: Палестра (5 ст. до Хр.)

Пелопонес-Елідавр: Театр в Епідаврі (4 ст. до Хр.)

Пелопонес-Тіренс: Звалища королівського замку (2 ст. до Хр.)

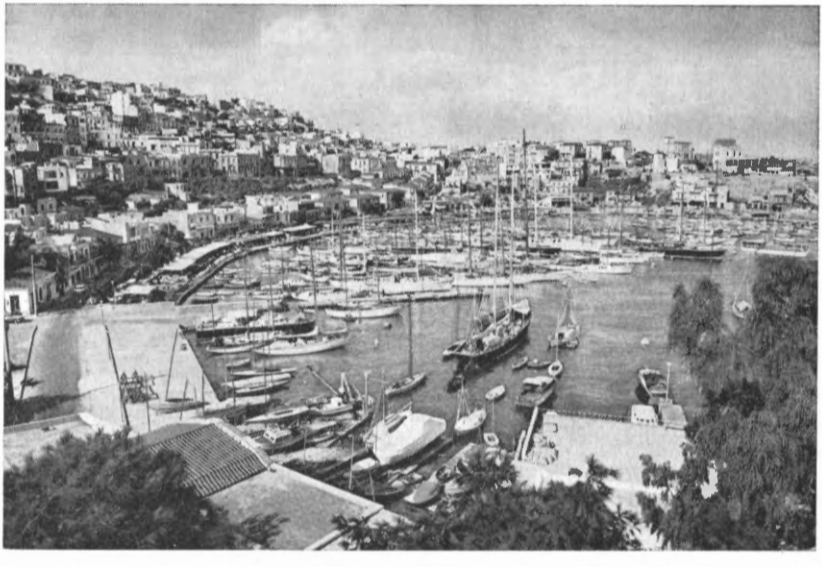

Пірей-Атени: Загальний вид пристані

Пелопонес-Мікена: „Левині ворота" (2.000 до Хр.)

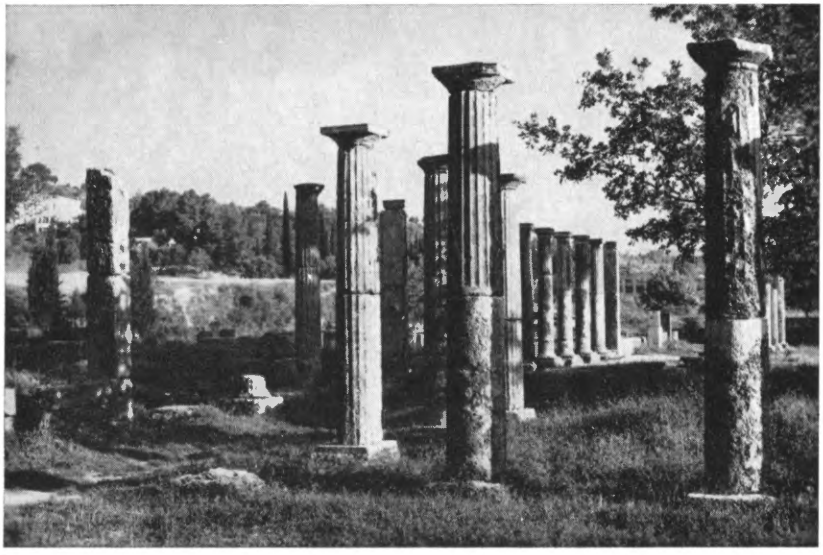

Пелопонес-Олімпія: „Герайон" (5 ст. до Хр.)

Мої роздумування на верху Кинтосу

Стою на горі Кинтосі і чудовий вид моря та згадані острови полонили мене. А водночас пригадалося мені все, що я чув на шкільній лавці про славну морську битву, що її звели Греки з Персами, про що була мова в першій частині. І мені здавалося, що я з верху гори Кинтосу слідкую за розвоєм цього славного бою.

Тепер же, коли я особисто побачив піле довкілля, в якому відбувався цей бій, я потрапив би своїм учням змалювати цей бій у відповідних живих красках. І я в ту хвилину, подібно як перед трьома роками в Термопілах, жалів над тією непомірною шкодою, що моїм колишнім учителям історії та клясичної філології не була дана можність, ні ця велика особиста радість передавати все це нам, своїм учням, що вони самі колись бачили і переживали. А це ніщо не заступить!

Особисті переживання і навчання релігії

Це стосується не тільки щодо навчання історії або клясичної філології. Подібно виглядає справа і з навчанням також інших предметів. От хочби для прикладу навіть при навчанню релігії.

Останніх десять літ моєї шкільної праці я провів у віденських середніх школах. Але, з уваги на великий брак священичого доросту, релігії вчили в тих школах теж і світські вчителі релігії. Кожний з них мусів мати покінчений не тільки філософічний факультет, але теж і дворічні катехизичні курси, влаштовані при Шкільному Уряді віденського Архієпископського Ординаріяту.

Багато з них я знав особисто, і мушу признати, що це були не тільки відповідно освічені, але теж у більшості дуже сумлінні люди. Хотяй я далекий від того, щоб чинити їм якунебудь кривду, все ж таки не вагаюся сказати, що жоден із тих сумлінних і дуже дбайливих світських катехитів не потрапив дати своїм учням цього, що катехит-священик. Чому, властиво? Де шукати причини невдачі?

Ясно! Візьмім для прикладу от хочби Тайну священства. Як може, і то за всіма правилами методики говорити про це своїм учням світський катехит? Головно, коли треба вияснити, що таке св. Тайна? Отже, подати треба дефініцію св. Тайни священства. Далі про Божі благодаті, що уділюються в цій св. Тайні, а вкінці про високу гідність священичого стану. Думаю, що годі було б більше чого вимагати від світського катехита. Натомість катехит-священик буде найперше про це говорити, що він особисто переживав у ту хвилину, коли, безпосередньо після уділення йому св. Тайни священства, він ураз із єпископом-святителем уперше освячував св. Дари. Також і про це, що діялося в його душі в ту хвилину, коли єпископ, кладучи

йому на долоню правої руки Найсвятіше Тіло Христа, говорив, упоминаючи: „Прийми, нині поставлений єрею, частину Тіла Христового і заховай її безпорочно, бо за неї маєш дати одвіт Христу Богу на Його страшному суді".

Або ще про св. Тайну покаяння. Тут катехит-священик пічне від того, що зачне своїм учням говорити про свої особисті переживання в сповідальниці. Отже, про почуття великої відповідальности перед Богом щодо гідного виконування влади, яка не дана навіть ангелам, але теж і перед каянником щодо справи вічного спасіння його душі; далі про свої радощі, а також і про депресії, що йому не раз доводиться у сповідальниці переживати і т. п.

Все це світському катехитові зовсім незнані речі, про які він узагалі нічого не може сказати. Я, з мого особистого досвіду, знаю, що при навчанню релігії якраз особисті переживання катехита, про які він говорить зі своїми учнями, справляють на них найбільше враження, а тим самим і мають найбільший вплив. І в цьому саме лежить головна справа.

Делос в анналах Христової Церкви

З верху Кинтосу обнімаю зором весь острів Делос, що лежить передімною внизу в золотих проміннях заходячого сонця.

Маленький це і непоказний острів, але яку велику ролю він колись відігравав ув історії Греції.

Записаний він теж і в анналах Христової Церкви. Згадка, одначе, дуже сумна. Небожа цісаря Константина Великого, Юліяна, прозваного Відступником (361 — 363), уже замолоду виховано в поганському дусі і той залюбки перебував у такому ж товаристві. Він навіть потай покинув християнство, а коли став цісарем, постановив знищити християнство і привернути поганство. Щоб це осягнути, він задумав знову поширити культ Аполлона. А тому, що острів Делос був колись осередком цього культу, Юліян доклав усіх зусиль, щоб ізвідсіль поширити поганство.

Нові методи нищення Христової Церкви

Юліян, щоб провести свій намір, змінив тактику своїх поганських попередників. Він не переслідував християнство криваво, бо знав на основі досвіду попередників, що це нінащо не придасться. Але, він, при всякій нагоді, намагався понижувати і висмівати християн. Тому, між іншим, позбавляв християн права займати місця в публічних урядах і школах, відбирав їм також усі права і привілеї, прозивав їх згірдно галилейцями, відбирав церковні маєтки тощо.

Юліян, щоб доказати, що Христос не Бог та що Його пророцтва неправдиві, наказав відбудувати єрусалимську святиню. Звісно ж бо, що Христос передсказав був збурення тієї святині ворогами

Жидів. Воно так і сталося в 35 літ пізніше, під час повстання Жидів проти римлян.

Коли вже основи тієї святині з наказу Юліяна покладено наново, а навіть мури були вже частинно виведені, постав землетрус і знівечив всю до того часу виконану роботу так, що й сліду жодного по тому й досі не осталось.

А Юліян, що хотів ізнищити віру в Христа і немов удруге Його вбити, згинув несподівано на війні проти Персів.

Шевченкове »панта рей«

Сходжу, зайнятий думками, з гори Кинтосу. Ще раз дивлюсь на звалища святині Аполлона та інші, колись величаві святині і пишні палати, і в ту хвилину пригадались мені слова елегійної поеми Шевченка, що її написав на згадку про руїни Чигирина, колись пишного палацу гетьманів:

„Чигирине, Чигирине!
Все на світі гине!
І святая твоя слава
Як пилина лине".

Тінос

Вже сутеніло, коли ми покидали Делос. Стою на покладі корабля і востаннє дивлюсь на цей маленький острів, що чимраз більше й більше зникає з обрію, неначе поринає в море. Ось іще тільки верх гори Кинтосу видніє ген далеко з води, а далі — ще хвилина, і все покрили темні хвилі.

І западає, немов несподівано, ніч. Зоряна і темна, як усі ночі на півдні.

Ми пливемо в напрямі Тіносу, сусіднього, теж невеликого (12.000 населення) острова. Це недалеко. Згідно з нашою програмою, маємо туди причалити вже о 23-ій годині.

Тінос — грецький Люрд

Чому так пізно? — спитаєте. Це тому, бо Тінос у Греків має подібне значення, що Люрд (Франція) для католицького світу. Кожний, хто був у Люрді, знає, яке величаве враження він справляє якраз у ночі, коли його три церкви, що стоять одна понад одною, святково освітлені.

Ріжниця між Люрдом і Тіносом, між іншим, ця, що Тінос має тільки чудотворну ікону Пречистої Діви та що тут двічі врік, 12. квітня і 28. серпня, відбуваються великі церковно-релігійні святкування т. зв. „прощі", в яких беруть участь тисячі прочан. Тінос — давня, а Люрд новітня прочаневі місцевості.

На цьому місці мушу ще раз із найбільшим признанням для нашого провідника, д-ра Бека, висловитися про знамениту і добре проведену програму подорожі.

Д-р Бек уже рік перед початком нашої подорожі був, між іншим, і на Тіносі та осягнув тут у православного архимандрита те, що він дав дозвіл тільки для нас (було це 3. липня) відправити святочне нічне Богослуження.

В дорозі до церкви

Тінос, як усі грецькі острови групи Цикладів, гористий і в місцевості Тсікніяс піднімається до 713 м. абсолютної висоти. Знаний він теж із виробу шовку, доброго вина і білого мармуру.

Тоді, коли Венеція находилася на вершку своєї могутности (1390 — 1718), і цей острів належав до Венеції. Тому одна четверта частина його населення й досі є католицька та має свого єпископа.

„Атрей" з деяким опізненням прибув на місце призначення, тому ми мусіли поспішатись, щоб не прийти на Богослуження тоді, коли — як кажуть — вже „свічки гасять".

Дорога з пристані до церкви тривала біля 20 хвилин і вела весь час легким схилом угору. Хоч як ми спішились, то все таки мусіли часом задержуватись, щоб бодай на хвилину полюбуватися дуже гарною картиною цього маленького містечка, столиці тієї самої назви, що й острів, із усього 2.800 жителями. Його чепурні, з пласкими кришами, домики гарно виділялись при електричному освітленні на тлі темних кипарисів.

Незабутня хвилина

Наше захоплення осягнуло свій вершок щойно тоді, коли ми опинились поблизько нашої цілі, біля манастирської церкви „Панагія Євангелістра".

Тієї чудової картини я ніколи не зможу забути. Бо тільки уявити собі: вся церква з її пишним входом і дуже стрункою, філіґрановою вежею, весь манастир з його численними трактами, могутніми аркадами і пласкими терасами, все це зо сніжно-білого мармуру — прямо потопало в морю світла численних, вміло захованих рефлекторів. І все це на тлі темного, зоряного південного неба.

„Біла мрія" — сказав я у своїм захопленню майже вголос. Скоренько схоплюю цю незабутню картину на кольорову стрічку та поспішаю за іншими учасниками до церкви.

На грецькій Богослужбі

Ми дуже здивувалися, коли ввійшли у церкву, бо вона була битком наповнена людьми. А було це вже біля 24-ої години, отже північ!

У церкві служили вечірню, а, може, полунощницю. З диякона-ми. В золотих церковних ризах. Лагідне, тепле світло соток лямпад таємничим сяйвом мерехтить на золоті стародавнього іконостасу.

І всі співають: ченці в крилосах і всі вірні. З правдивою побожністю. Я до цього привик у нашому обряді. Але на моїх товаришів подорожі, що всі латинського обряду, справляє це незвичайно глибоке враження. Я помічаю це на їхніх обличчях та по їхньому поведенні. Бо хоч Богослужба триває вже доволі довго, ніхто з них не виходить з церкви. Деякі купують свічечки-офірки і засвічують їх до інших свічечок, які горять перед чудотворною іконою Пречистої Діви, що вся у золоті і самоцвітах.

Відтак у розмовах зо мною не могли з дива вийти, що всі вірні співали без нот, і то з пам'яти, чудові, але тяжкі, літургічні пісні.

Релігійне братання

Після Богослужби архимандрит дуже сердечно привітав нас в англійській мові на одній із терас церкви, а наш провідник, о. д-р Бек, подякував йому теж дуже сердечно за його незвичайну доброзичливість супроти нас.

На прощання, ми всі, учасники подорожі заспівали гарну австрійську марійську пісню. Греки-вірні, що вийшли були з церкви, уважно прислухались до неї, і не пощадили нам рясних і гучних оплесків.

Це було гарне свято релігійного братання.

Почуття щирої подяки

Ми всі були щиро вдячні о. д-рові Бекові, нашому провідникові, за переживання того дня. Всі ми були свідомі того, що таку подорож, із по-мистецькому складеною програмою, було б неможливою річчю відбувати індивідуально. Бо скільки часу і грошей треба було б стратити на саме оглянення тих малих островів, до яких кораблі причалюють раз чи два рази в тиждень? А що говорити про те, що для нас спеціяльно відслужено грецьку Богослужбу!

Відпочиваючи тієї ночі після цілоденних трудів у своїй вигідній каюті, я з цілого серця дякував Богові за те, що дав мені силу відбути в моєму віці цю подорож. Це ж було ідеальне доповнення моєї першої сухопутньої подорожі по Греції 1959 р.

З почуттям глибокої вдяки в серці і, під легеньким похитуванням „Атрея", я спокійно засипав. І так, сплячи, ми пливли Егейським морем у нашу дальшу путь.

Міконос

Треба було відпочати, бо вже зближалася 1-ша година, а наступного дня, о 6-ій год. ранку, ми мали причалити до берега острова Міконосу.

Я хотів іще перед причаленням відслужити св. Літургію, тому мусів, як, зрештою, кожного дня, встати вже о 4-ій год. ранку.

Може кого з шановних читачів цих рядків збирає острах на думку, що я щоденно мусів раненько вставати. Для їхнього заспокоєння заявляю, що це ні трішки не відбирало мені радости під час цілої приємної подорожі. Я також і у Відні весь рік устаю о 4-ій год. ранку. І щоденно маю стільки праці, що кожний день мені закороткий, хоч я вже сьомий рік живу емеритом. Слушно каже Лев Толстой, що у великому місті може й таке трапитись, що людина вмре, і давно її вже поховали, а немає часу навіть це завважити.

Наші відвідини на острові Міконосі (нагогос на першому складі) мали бути для нас заслуженим відпочинком по трудах попереднього дня. Згідно з нашою програмою, ми мали тут мати майже пів дня до особистої вільної диспозиції. тому сливе всі пішли купатись.

Міконос — грецьке Капрі

Міконос — у грецькому розумінні — це щось у роді італійського Капрі. Навіть своєю поверхнею, що займає 90 кв. км., як теж і своїм населенням із 5.000 душ є тотожне з островом Капрі. Так само як Капрі, Міконос є вбогий у воду та збіжжя, і подібно як на Капрі — цілі хмари ластівок, так тут налітають — величезні стада перепелиць. Навіть взноситься тут 364 м. висока гора св. Елії, подібно як на Капрі гора Монте Соляро.

Як Капрі є улюбленим місцем літнього відпочинку для римлян, так теж і атеняни дуже радо відвідують влітку цю гарну й елеґантну купелеву місцевість.

Особливість, і то дуже гарна особливість Міконосу — це велика кількість на ньому стародавніх вітряків і 365 малих каплиць.

Моторовими човнами на пляжу

У пристані ждали вже на нас моторові човни, якими ми попливли до того місця побережжя, де ми мали купатися. Човни, як і побережжя замовив був о. д-р Бек, очевидно, вже рік перед тим, і то на цей саме день і на цю годину.

Враз із іншими поплив і я великим моторовим човном. Більше з цікавости, як у намірі скупатись. Бо купатись я вибирався безпосередньо після закінчення нашої подорожі до Монтероссо (Італія), куди я кожного літа виїжджаю на відпочинок.

Вид піщаного, маленького побережжя і голубої води були такі приманливі, що я не міг їм опертися.

„Демаркаційна лінія"

Це справді був приємний відсвіжливий купіль. Тільки для таких водних щурів" як я, було одно лихо: ні під якою умовою не вільно

було плисти поза „демаркаційну лінію".А нею були два човни по обох боках маленької затоки, де була наша пляжа. В тих човнах сиділи теж уже наперед замовлені два грецькі рибалки, що негайно свистали, як тільки хто важився плисти поза цю лінію. А тоді такий смільчак мусів числитися з суворою карою з боку д-ра Бека. Кари ці були різні. Одною з найтяжчих був „домашній арешт" на кораблі, чи пак у поїзді в той час, коли всі інші учасники подорожі йшли оглядати дану місцевість. А вже найтяжчою карою було відіслання покараного на його власний кошт назад до Відня.

Потреба кар цілком зрозуміла і зовсім оправдана, якщо взяти до уваги відповідальність д-ра Бска за життя і здоров'я 600 молодих учасників подорожі.

У центрі Міконосу

Я, однак, не довго оставався у воді, бо мені як світливцеві було цікаво приглянутися дещо ближче теж і до самого містечка. Після сфотографування затоки з його веселим товариством у воді, я велів завезти себе назад до пристані, що лежить у центрі містечка.

Тут досить багато гарних та елеґантних крамниць, де продають головно такі грецькі вироби: дуже барвисті, в грецькі народні взори виконані, жіночі торбинки і фартушки, грецькі вази і подібні речі. Є теж і ресторани, а ще більше цукорень з особливими грецькими ласощами і морозивом.

Для мене — як світливця — були найцікавіші згадані вище стародавні вітряки та каплиці, що чудово гармонізують з біленькими домами містечка, темними кипарисами і голубою водою пристані.

Теж і базар містечка є дуже цікавий; вся торгівля відбувається тут на ослах. Треба тут бути й бачити ці поважні грецькі матрони, як вони, сидячи на ослах, продають або купують, або й так приємно ведуть розмови.

Зробивши кілька знімків, я поспішав на корабель, бо зближався час його відчалення з Міконосу.

Грецькі острови

Точно о 11-ій годині почувся добре вже всім учасникам знайомий гудок і через хвилину наш „Атрей" відчалює з Міконосу та бере курс на острів Патмос. Це недалеко. Всього 5 годин плавби кораблем.

У Греції, властиво, все находиться близько. Кожну околицю можна з верху гори обняти одним поглядом і протягом одного дня пройти її піхотою, або проїхати на ослі. Жодне місто в Греції не є віддалене від моря більше, ніж на один день їзди.

Таке ж саме і з грецькими островами. Їхнє взаємне віддалення виносить звичайно 40 км., а часами й менше. Ось і тепер: не минула

година, як ми покинули Міконос, і вже перед нами знову силюета якогось іншого острова.

Приязне грецьке море

Незвичайно приємно. Пливеш і маєш враження, що це, золотом осяяне, легко хвилясте море, не вороже, а раде тобі і, вітаючи тебе серед своїх голубих, немов розбавлених хвиль, готовить тобі все нові, і завжди прегарні несподіванки. Ти пливеш і радієш усім своїм серцем, усією душею.

Бо ніде краще в світі, як саме тут, у Греції, в цій, мітами сповитій, соняшній країні, і ти всіма фібрами своєї душі відчуваєш усю красу цього зачарованого світу островів, що розкинені по всьому Егейському морі, немов прекрасні жемчуги на голубому шовковому одінню пишної царівни.

Я й не дивуюся, що Греки з найдавніших часів були завжди зв'язані з морем. Вони залюблені в його голубі хвилі, ті хвилі, що глибоко врізуються в сушу і таким робом творять дуже гарні затоки, в яких вода грає чарівними красками від вчасного ранку аж до вечора. Та вода ранком темно-сафірова, вполудень ясно-голуба, а пурпурово-фіолетна під захід сонця, і темно-сіра під час негоди.

Це зовсім природно, що Грек не міг почувати себе пригніченим посеред тієї зачарованої краси гористих островів, коли він, пливучи, бачив кругом себе у прозорому грецькому повітрі скрізь їх силюети, як і я їх бачив у ту хвилину.

А всі ці острови він не тільки знав, але й усією душею любив їх. І тому Егейське море не являлося для нього страшне, а навпаки, дуже любим і приємним товаришем, що влесливо приманює його шукати легких пригод.

Циклади і Споради

Знаменне в грецькій мові є слово „понтос", що в перекладі на нашу мову означає море. Воно, це слово, є споріднене з латинським „понс" і означає міст. Бо, справді, тих островів в Егейському морі так багато, і лежать вони так густо біля себе, що творять неначе поміст: з одного боку між ними й Аттікою, це т. зв. Циклади, а з другого боку з Малою Азією — т. зв. Споради.

Грецькі острови — батьківщина науки, поезії та мистецтва

Грецькі острови відіграли незвинайно важну ролю не тільки в історії Греції, але теж і в історії всього Західнього світу. Звідтіля взяла свій початок математика, медицина та поезія.

Пітагор родився на острові Самосі, Гіппократ учив на острові Кос, Гомер походив, правдоподібно, з острова Хіосу, а Сапфо з острова Лесбосу.

У північному кінці Егейського моря лежить вульканічний острів Лемнос, як також Імброс, острів посланника богів, Гермеса. А дальше золотодайний острів Тасос і славний зо старовинних містерій острів Самотраке.

У південному кінці Егейського моря лежить острів Кітера, біля якого колись богиня Афродита зродилася з піни голубих морських хвиль.

Як додамо до цього ще острови Делос, Наксос і Кріт із їхньою мітологією, то побачимо, що батьківщиною грецьких наук, поезії та мітології, це не так грецький суходіл, як радше грецькі острови.

Я був дуже радий, що мені була дана можливість у моєму віці відбути цю подорож. Я завжди був тієї думки, що оглянення Греції повинно починатись найперше відвідуванням її островів.

Патмос

Була 17-та година, коли ми зближалися до Патмосу. Це малий (140 кв. км.) скелистий острів на західньому побережжі Анатолії в Малій Азії. Він належить до південної групи Спорадів і у старовину був зовсім бездеревний і взагалі незнаний, так що про нього ніде нема навіть найменшої згадки. На сторінки історії попав щойно як відоме місце заслання св. апостола й євангелиста Івана.

Живучи тут, у скелистій печері, св. Іван мав у 95 р. візію про кінець світу, що її списав у книзі „Апокаліпсис". Це грецьке слово й означає „відслонення", отже, об'явлення.

В Апокаліпсисі св. Іван змальовує в дуже сильних, але таємничих образах кінець теперішнього світу, а рівночасно пророчить перемогу Христа над сатаною й Антихристом.

Апокаліпсис св. Івана знайшов доволі сильний відгомін у писменстві (Данте „Божественна Комедія") і в мистецтві (головно в Дюрера „Апокаліптичні їздці").

В заранні християнства появлялися не раз іще й інші „Апокаліпсиси", т. зн. „пророчі" книги, що вправді може й причинялися до поглиблення релігійности, але водночас вони ширили великий заколот в справах науки Церкви щодо поодиноких правд віри.

Апокаліпсис св. Івана — це єдина, признана Церквою, пророча книга Нового Заповіту і, як така, прийнята в т. зв. „Канон" книг св. Письма католицької Церкви.

Всі інші письма в справах віри, непризнані Церквою, кружляли ще довший час поміж первісними християнами покрадьки і тому ми називаємо їх „апокрифами" (від грецького слова, що значить „захований").

Могутнє враження

Патмос справляє велике враження вже здалека, коли на нього дивитися з корабля. Але не красою своєї природи, а могутніми мурами і вежами манастиря, що стоїть на верху гори, неначе яка твердиня.

До манастиря (яких 2 км. вгору) ведуть дві дороги. Одна з них асфальтова, довша, пробігає серпентинами узбіччям гори, друга коротша, але стрімка та доволі погана.

Я вибрав цю другу, здаючись на мої здорові та в пішоходних мандрівках вправлені ноги. Я думав раньше бути в манастирі, щоб могти ще задня зробити знімки.

Чеснота з конечности

Мушу признатись, що потім я пожалів того, бо хід туди був дуже прикрий та утяжливий. Головно через каміння, що давило у підошви й утруднювало хід.

Щоб додати собі більшої енерґії, я постановив усі ці труднощі побороти в честь св. Івана, що сюди його заслано.

Я ті труднощі поборов, не покористувавшись їздою на ослі, а їх тут для тієї цілі було багато. Але це була, як кажуть, „чеснота з конечности".

Різкий контраст

Печера, що в ній жив св. Іван, находиться під верхом гори. Вона ще й досі, хоча перемінена в церковцю, темна, вогка і непривітна. А як було тоді, коли тут жив св. Іван!

Дивний це контраст, що й сьогодні страшно про нього згадувати. Бо тільки подумати: коли св. Іван виходив із тієї своєї понурої печери, перед його очима розпростиралась казкова краса грецького світу. На північ, у голубих водах Егіни, блестів острів Самос, напроти нього находились, у мерехтливих сонячних проміннях, контури гір малоазійського побережжя, а на південь зарисовувались ніжні силюети островів Кос і Лерос. Чи можна собі щось краще уявити?

Жахлива візія кінця світу, що її бачив св. Іван очима своєї віщої душі, стояла у різкому контрасті до краси його довкілля. Чи ж можна собі уявити ще більший контраст?

Манастир на місці святині Артеміди

На верху гори, на тому місці, де колись стояла святиня в честь Артеміди, побудовано маленьку церковцю в честь св. Івана. Грецький чернець, св. Христодовлос, заснував 1088 р. на тому місці манастир. Цей манастир розбудовано потім, як вище сказано, на взір твердині монументальних розмірів.

Типікон (манастирські правила для ченців) затвердив 1091 р. цісар Олексій І Комнен. Патмос (як і Атос) ще й дотепер задержав особливші права і привілеї чернечого острова і тими правами користувався також і за часів турецької інвазії Греції.

Манастир має велику бібліотеку з дуже цінними рукописами та багату скарбницю зо стародавніми церковними ризами, напрестольними хрестами, єпископськими мітрами та жезлами, і подібн. утварю.

Нижче манастиря, біля печери св. Івана, находяться руїни знатної у 18 ст. манастирської школи.

Вже вечоріло, поки ми вспіли оглянути дуже гарну манастирську церкву з її стародавнім іконостасом, бібліотеку і скарбницю.

Прощання

Я, як фотограф-любитель, дуже радів, бо крім багато інших знімків на кольоровій стрічці мого фотографічного апарату, які я брав зі собою як дорогу пам'ятку з Патмосу, мені вдалося з високої манастирської тераси схопити теж і чудовий захід сонця, що хвилину гралося багряними красками на водах затоки, а через хвилину сховалось за темними силюетами сусіднього острова.

Був уже пізній вечір, заки я вспів повернутись на наш корабель, що весь час терпеливо ждав у пристані на наш поворот, вітаючи нас, як завжди, знаменитою вечерею.

Дуже був я втомлений, тому з великим удоволенням переступив цього вечора поріг моєї каюти.

Кусадассі

Наступного дня о 6-ій годині ранку „Атрей" закинув якір у пристані Кусадассі в Малій Азії. Це вже Туреччина.

З огляду на те, що Турки дуже докладні в переведенні граничного контролю, д-р Бек зарядив, щоб кожний учасник, висівши з корабля і вступивши на турецький беріг, мав при собі не тільки свій пашпорт, але також і посвідчення щеплення віспи та число своєї т. зв. „Ляндунґскарти", себто письмового дозволу на коротку затримку на турецькій території.

Цим разом контроль був дуже легкий; треба було виказатись тільки важним пашпортом. Може це тому, що перший висів із корабля згаданий мною вже о. Лазарист зо Стамбулу, що мав турецький пашпорт і говорив із контрольним урядовцем по-турецьки.

Зустріч із караваною

Про це, що ми не в Европі, а в Азії, на зовсім іншому континенті, ми мали нагоду наочно переконатися вже через хвилину. До того місця, де на нас ждали вже замовлені передше автобуси, треба

було йти піхотою один кілометр. За цей короткий час ми зустріли два каравани нав'ючених верблюдів, цих „кораблів пустелі", що, легко похитуючи малими головами на дуже довгих вигнутих шиях, прямували кудись у напрямі Сходу.

Не потребую й багато про це говорити, що для всіх нас, любителів-фотографів, була це також велика і при тім дуже рідка атракція.

В дорозі до Ефесу

Зараз після того ми вже сиділи в турецьких автобусах, які везли нас прямо до Ефесу. Під час їзди, що тривала сливе годину, ми цікаво приглядалися до околиці, а теж і до турецьких автобусів та їхніх шоферів. У моєму автобусі було вільне ще одно (резервове) місце, що його зайняв середніх літ Турок. Він кудись дуже спішився, тому д-р Бек згодився, щоб він їхав разом із нами.

Інший континент — інша психіка, інші звичаї

Цей Турок сидів якраз за мною. Він був дуже приязний, тільки нас, европейців, вражало те, що під час їзди досить часто плював крізь вікно на дорогу. Це, мабуть, такий тут звичай. Бодай по селах.

Я був навіть вдоволений з того. Бо пригадалась мені весела історія, яку недавно розповідав мені мій знайомий, такий же завзятий подорожник як і я. Історія така: було це в Африці, в Марокко. Мій знайомий їхав автобусом пустелею Іґіді. Автобус був переповнений тубільцями. Їзда тягнулася безконечно довго, бо дорога була дуже погана і автобус старий. Часто треба було ставати, щоб щось направити в ньому. Нараз почув мій знайомий на своїй потилиці щось мокре. Машинально він сягнув туди рукою та переконався, що те „щось" не тільки мокре, але й липке. Він уже знав, що це таке. Шануючи, однак, місцеві звичаї, заховав спокій. Коли це повторилося вдруге і втретє, він таки звернувся до мароканця, що сидів за ним, і запитав його: „Справді не маєш відповіднішого місця, куди плювати?" А цей у відповідь здивовано спитав: „Чи це тобі болить?!"

Ну, й нехай хто скаже, чи не мав я бути вдоволений, маючи за собою добре вихованого товариша дороги?

Ефес

Місто Ефес було первісно засноване на тому місці, де річка Кайстрос вливається до Егейского моря. Як Антіохія, так і Ефес було одно з великих міст античного світу. Тільки Ефес був багато старший; бо коли Антіохія була заснована в 4 ст. до Хр., то Ефес був уже в 10 ст. до Хр. заселений Ахайцями. Щодо віку, Ефес міґ би мірятися з Пекінґом.

Стародавні письменники хвалять природні прикмети його підсоння і землі. Вже в старовину було те місто, з його великою при-

станню, важним торговельним вузлом між Азією та середземноморськими країнами, а його багатство дуже сприяло розвиткові мистецтва і науки. Тому не диво, що тут діяли і вчили такої слави грецькі філософи як Талес, Анаксагор, Антіксамандер і Геракліт.

Азія

І Гомер жив тут. І саме він у своїй Іліяді згадує про луку, звану „Азія", що лежала над рікою Кайстрос. Від тієї луки одержала пізніше свою назву римська провінція „Азія", а відтак і ціла частина світу.

Артемізіон

За апостольських часів Ефес числив 250.000 населення; на ті часи незмірно багато.

Найвеличавіша святиня міста в честь богині Артеміди т. зв. „Артемізіон" належала протягом тисячі літ (від 700 до Хр. аж до її збурення Ґотами 263 р. по Хр.) до найбільших святощів усього грецького світу.

Герострат, великий грецький негодяй, що забажав скоро й легко стати славним, та якому це й удалося, підпалив цю святиню 356 р. до Хр., згідно з переказом, у ту саму ніч, коли народився Олександер Великий.

Після того одинокого випадку, який знає історія, відбудовано святиню Артемізіон, надавши їй ще більшої та величавішої краси, ніж вона до того часу мала. Але її передша слава вже ніколи не вернулася. Та не тільки це. Прийшов час, коли Ефес, а з ним і Артемізіон цілковито зникли з поверхні землі. А ще більш дивне те, що на цьому місці не постало навіть ніяке село.

Відомий англійський археолог, І. Т. Вууд, потребував 7 років на те, щоб знайти місце, на якому стояла колись святиня Артемізіон. Вказівкою при цих археологічних розкопах послужив йому, врешті, римський напис із часів панування цісаря Траяна (98 — 117 р. по Хр.).

Римські цісарі — опікуни грецького мистецтва

Треба признати, що останні римські цісарі дуже прихильно ставились до грецької культури. Особливо наслідник Траяна, цісар Гадріян (117 — 138 по Хр.), був великий опікун грецького мистецтва.

Йому, як знаємо, завдячує, між іншим, здвигнення чи радше своє завершення також величава святиня в Атенах в честь олімпійського Зевеса т. зв. „Олімпіон".

Греки такі були дуже вдячні Гадріянові за всі його почини в тому напрямі, щоб піднести грецьке мистецтво з його упадку, що у славному грецькому театрі Діоніса побудували для нього окреме почесне сидження.

Вияв тієї вдяности Греків супроти Гадріяна знаходимо теж і в Ефесі. Проходжу найкращою колись його вулицею. Вся вона виложена

й досі білим мармуром, а по обох її боках стоять довгі, здається, безконечні ряди мармурових колон і руїни пишних колись палаців цього у давні часи славного і багатого міста.

І дивно мені стало, бо з усіх тих пишних палаців і святинь найкраще заховались досі руїни святині Гадріяна. Припадок це чи наявний вислів подяки стародавньої Греції цьому великому опікунові її клясичної кильтури?

Св. Павло в Ефесі

Мушу признатися, що, йдучи тією вулицею, я був дуже зворушений. Бо скільки разів проходив нею св. ап. Павло, що протягом трьох років трудився тут для справи Христа.

Йдучи, дивився я на ті мармурові вуличні плити, по яких і він колись ступав, і мені здавалося, що я бачив іще на них сліди його...

Немила пригода ап. Павла в Ефесі

Про великі успіхи апостольської праці св. Павла в Ефесі свідчить не тільки його зворушливе послання до ефесян, але також і немила пригода, що його саме тут зустріла.

Золотарі Ефесу заробляли великі гроші, продаючи маленькі моделі „Артемізіон-у" прочанам, що з усіх-усюдів напливали до Ефесу. З огляду на успіхи проповіді св. Павла, золотарі почали побоюватись за збут свого товару. Деметрій, як відомо, їхній тодішній голова цеху, підняв бучу проти ап. Павла. Він підбурив юрбу і напустив її проти нього, кажучи, що Павло богохулить грецьких богів, а зокрема Артеміду.

Погрози товпи були такі аґресивні, що змусили ап. Павла покинути місто.

Апостольські Діяння про бучу проти ап. Павла

Про це говорять Апостольські Діяння так: „Сталося ж, як був Аполос у Корінті, пройшовши Павел верхні сторони, прибув у Ефес. Увійшовши у школу, промовляв відважно (три місяці), розмовляючи і доводячи про царство Боже. Це діялось два роки, так що всі, що проживали в Азії, слухали слово Господа Ісуса, Жиди й Єленяни. І немалі чудеса робив Бог руками Павловими.

Сталося ж це відоме всім Жидам і Єленянам, що жили в Ефесі (і попав страх на всіх їх) і величано ім'я Господа Ісуса. І многі вірних приходили і визнавали, і виявляли свої учинки. Доволі ж багато з тих, що робили чари, позносивши книги свої, попалили перед усіма; і злічено ціну їх, і налічено п'ятдесят тисяч срібняків. Так потужно росло Господнє слово і укріплялось.

Сталася ж часу того немала тривога (про Господню путь). Один бо, на ім'я Деметрій, золотар, що робив срібні храми Артеміди, давав ремісникам немалий заробок. Зібравши їх і інших свого діла робітників, каже: «Люди, ви знаєте, що з цього заробітку прожиток нам; та бачите й чуєте, що не то в Ефесі, а мало не по всій Азії цей Павел, пересвідчивши, відвернув багато народу, говорячи, що нема богів рукотворних. І не тільки це ремеслу нашому грозить, прийти в упадок, та щоб і храм великої богині Артеміди не обернувся в ніщо, і не пропала велич тієї, котрій вся Азія і вселенна поклоняється".

Вислухавши це і сповнившись гнівом, закричали, говорячи: Велика Артеміда ефеська. І весь народ був повен заколоту, і кинулись однодушно до театру, схопивши Гайя та Аристарха, македонян, подорожніх товаришів Павлових.

Як же хотів Павел увійти між народ, не пускали його ученики. І деякі з азійської старшини, бувши йому приятелями, піславши до нього, благали, щоб не йшов до театру. Інші ж що інше гукали; була бо громада заколочена, і більша з них частина не знала, чого посходились.

З народу ж вивели Олександра, і Жиди попихали його наперед. Олександер же, махнувши рукою, хотів був оправдатись перед народом. Якже довідались, що він Жидовин, то всі гукали в один голос, годин зо дві: Велика Артеміда ефеська! Утихомиривши ж писар народ, каже: Мужі ефеські, щоб то був за чоловік, що не знав би, що город Ефес шануватель великої богині Артеміди і Діомета! А коли нічого проти цього не можна сказати, то треба вам угамуватись і нічого нерозважного не робити. Привели бо ви чоловіків цих, що ні святого не крали, ні богині нашої не хухили. Коли ж Деметрій та ремісники що з ним, мають з ким справу, то на це судді і є старости; нехай скаржать один одного. А коли чого іншого допевняєтесь, то у законному зборі розсудіться. Бо що боїмося, щоб не обвинувачено нас за сьогоднішню бучу, не маючи жодної причини, якою могли б оправдати це збіговище. І це промовивши, розпустив громаду.

Як утихомирилась буча, Павел покликав учеників і попрощавшись, вийшов у дорогу до Македонії" (Ап. Діян., гл. 19, ст. 1 — 41).

Все це мені пригадалось і живо стало перед очима, коли я стояв у ефеському театрі, видовищі тих крикливих зборів.

Театр находиться на кінці дуже широкої і колись гарної, т. зв. „мармурової вулиці", і тепер його відкопоно.

„Все йде, все минає"

Ті слова Т. Шевченка, якими він розпочинає свої „Гайдамаки", нагадались мені, коли довелось мені шукати за „Артемізіон-ом". Це

тривало довгенько, бо по цій, колись у всьому світі славній і величавій святині, майже й сліду не осталося. Тільки мала калюжа брудної води на тому місці, де вона колись стояла, і кілька відламків мармуру в ній. От і все.

Тільки інколи вівчар веде свої вівці сюди, до того водопою забуття...

Христова церква — захисниця культури

Кілька дуже гарних і цінних колон з Артемізіону я бачив у Царгороді. Там вони вкрашають і досі колишню славну церкву св. Софії.

І на згадку про це мені ще раз стало дуже дивно. Бо пам'ять про цю цілком забуту поганську святиню ніде інде не заховалася в такій гарній формі, як саме у християнській святині. І в зв'язку з тим пригадався мені закид, що його часами ще й тепер підносять проти Христової Церкви деякі вороги її. Вони закидують Христовій Церкві, що вона засвоїла багато дечого з поганства, як поганські свята, їхні релігійні обряди й звичаї і т. п.

Як клясичний приклад на це вони наводять факт, що день 25. грудня, в якому Церква святкує Різдво Христове, це ніщо інше, як старогерманське, отже поганське свято „зимового звороту сонця", як і староримське, отже, теж наскрізь поганське „фестум соліс інвікті" (свято непобореного сонця).

Обидва ці свята в честь бога сонця в поганському світі відсвятковувано дуже величаво. У стародавньому Римі було це навіть державне свято, під час якого на державний кошт відбувались змагання, ігрища, святкові процесії і т. ін.

Вороги Церкви підносять ще й такий закид, що в латинському обряді католицької Церкви церемонія т. зв. „свячення вогню" в час літургічних обрядів у страстну суботу, коли викрешують з каменя вогонь, це ніщо інше як поганський релігійний обряд на початку весни в честь найвищого старогерманського бога, Водана. А навіть слово „Остерн" на означення Великодніх Свят, загально вживане на німецьких землях, це старогерманське свято в честь богині весни, Остари. І ще багато іншого.

Відкинення закидів

Все це правда. Але Христова Церква не тільки не заперечує цьому, але навпаки, вона вважає це одною зі своїх заслуг, які поклала в тій важній справі, щоб зберегти загально людські культурні здобутки.

Це гідне подиву, як легко Христова Церква в почуттю внутрішньої сили, без жодного застереження, сприймала у свою Літургію давні

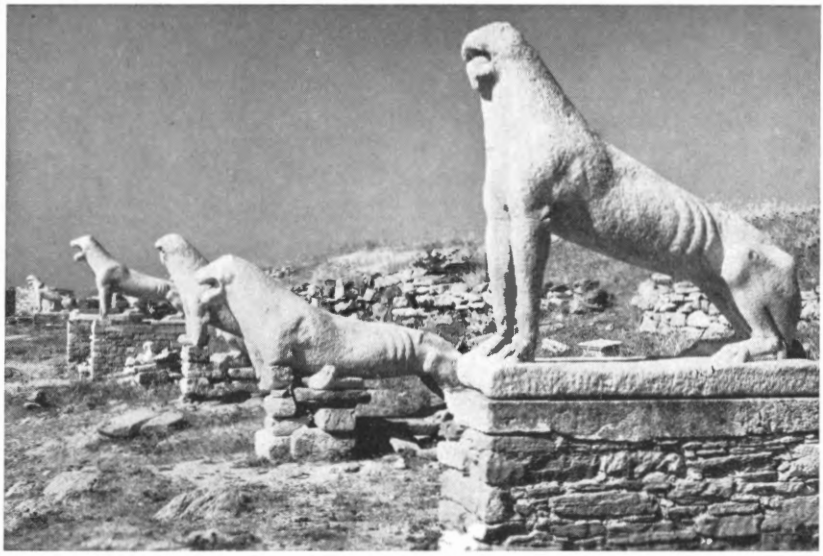

Делос: „Алея левів"

Мікена: Вхід до гробівця Клитемнестри, дружини Агамемнона

Тінос („грецький Люрд"): Манастирська церква

Тіпос: Іконостас манастирської церкви

Пелопонес-Олімпія Звалища святині Зевеса (5 ст. до Хр.)

Корінт: Руїни святині в честь Аполлона в клясичному стилі (5 ст. до Хр.)

Аттіка: „Гозіос Люкас":
Церква в честь прав. Луки (XI ст.)

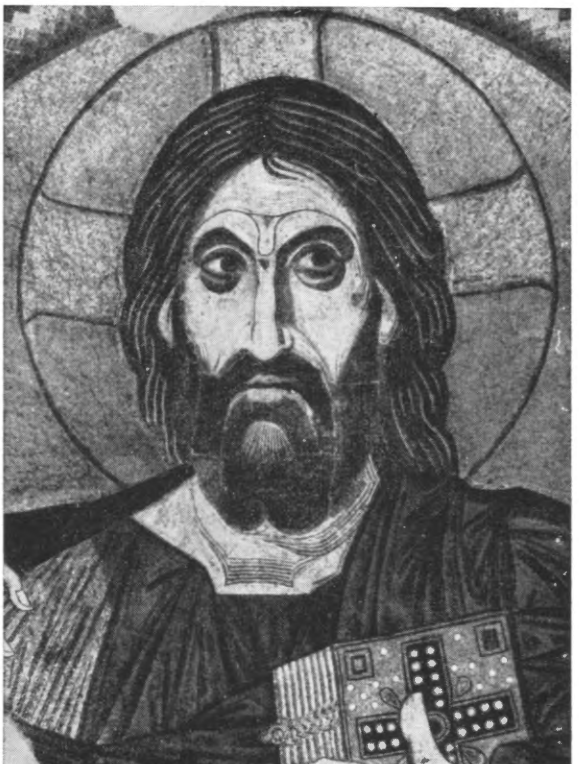

Дафні: Христос-Пантакратор (мозаїка XI ст.)

поганські свята і такі ж релігійні обряди та звичаї. Пронизуючи все це християнськими поняттями, питомо християнським елементом, Христова Церква водночас сповнила подвійне висококультурне завдання, бо вона християнізувала тодішній поганський світ, а заразом з великою дбайливістю зберегла й по сьогоднішній день культурні здобутки всіх цих народів, що належать до неї.

Та на цьому не кінець. Саме тому, що завдяки Церкві всі ці культурні здобутки збереглися, християнські народи могли їх уже в процесі природного розвитку дальше плекати і збільшувти. Тепер уже в чисто християнському дусі.

Христова Церква дає таким ідеальним способом у своєму лоні кожному народові відповідне місце та можність берегти, плекати і все далі розвивати питомі його духові вартості, його власну культуру.

Пояснення

Застосовуючи все це до наведених вище прикладів, слід завважити ще таке: ніде у св. Письмі не сказано, в якому місяці чи дні народився Ісус Христос. Якщо, одначе, Христова Церква прийняла у свій церковний календар день 25.грудня як свято Різдва Христового, тоді зробила це з двох оглядів: символічного та чисто чуттєвого.

Символічне значення таке: кожного року о 12-ій годині ночі з дня 24-го на 25-го грудня доконується в природі подія перелому — перемоги сонця, отже, світла над пітьмою. З тією хвилиною день стає чимраз довший, а ніч коротша. Це була причина святкування цієї події в поганському змислі.

А в християнському? Ось він: Христос, Боже Світло, народився, „прийшов днесь із небес" і ось так прогнав пітьму гріха.

Чуттєвий же огляд, що спонукав Церкву встановити день 25-го грудня як день Різдва Христового такий: як вище вже сказано, цей день у всьому поганському світі, а передусім у стародавньому Римі святковано з незвичайно великими державними святами, до яких весь народ привик був від найдавніших часів і всім серцем їх полюбив.

Христова Церква не вважала за вказане забороною святкування цього дня відбирати народові його радість і нищити цей будь-що-будь культурний вияв. Церква надала цьому святкуванню наведений вище християнський змисл чи радше зміст і докладно визначила його літургічну форму.

І в такому змислі весь християнський світ святкує цей день 25-го грудня кожного року зо все однаковою радістю, подібно як стародавні римляни, але у християнському змислі. Чи це не гарне і не переконливе?

Подібно поступала в таких справах Церква і в усіх інших випадках. Але, вважаю, що не закид, а велика вдячність належиться за це Христовій Церкві.

А якого величезного, чисто культурного діла доконала Христова Церква, перемінюючи на церкви поганські святині старовинного світу, як в Атенах „Тезейон" на церкву св. Юрія, в Римі „Курія Романа" на церкву св. Гадріяна, святиню Фавстини на церкву Сан Льоренцо ін Міранда, „Пантеон" на церкву Санта Марія ад Миртерерс, головну частину термів Діоклеціяна на церкву Санта Марія дельї Анджегі. Думаю, що вистачає цих кілька наведених прикладів.

Таким чином Церква захоронила ці повноцінні культурні вартості від знищення не тільки перед чужими наїзниками-варварами, але теж і місцевими „любителями мистецтва", і так вона зберегла їх для загально-людської культури.

Християнські пам'ятники в Ефесі

Для нас, християн, Ефес заслуговує на те, щоб його відвідувати з огляду на свої три дуже цінні пам'ятники.

Соборова церква

Першим із пам'ятників — це звалища церкви, в якій відбулись два дуже важні вселенські собори, в 431 і 448 рр. На тих соборах осуджено єресь царгородського патріярха Несторія. Він же, поборюючи тоді поширений „аріянізм", єресь, що проголосив її священик Арій, сам попав, слідкуючи за наукою грецького філософа Арістотеля, в дуже небезпечну єресь, знану в історії християнської Церкви під назвою „несторіянізм".

Ця соборова церква в честь Пречистої Діви була, як свідчать її могутні фундаменти, 150 м. довга і 50 м. широка; отже, й на наше розуміння дуже велика. А побудовано її на місці, де перед тим стояла римська будівля, що була 265 м. довга і майже 30 м. широка. Археологи думають, що це був будинок стародавньої торговельної та девізової біржі міста Ефесу, цього, як тоді звали, „Банку Азії".

Базиліка в честь св. Івана

Другий пам'ятник — це звалища великої базиліки, яку візантійський цісар Юстиніян Великий (527 — 565 р.) велів поставити на гробі св. апостола Івана.

Це єдиний з апостолів, що хоч його кілька разів тортуровано, помер природною смертю, як це йому Ісус Христос пророкував.

Св. Іван прожив, як я вже згадував, довгі літа засланцем на безлюдному тоді острові Патмосі, але помер у Ефесі.

Звалища величавої колись церкви в честь цього апостола роблять, на тлі могутньої турецької цитаделі, що положена на верху

гори, ще й сьогодні велике й дуже гарне враження. Ця церква була до часу пізнього середньовіччя ціллю великих прощ усього християнського світу. Тому ми, учасники подорожі, взяли участь у св. Літургії, що відслужив її для нас о. д-р Бек на гробі св. Івана.

Каплиця в честь Пречистої Діви

Найбільше враження справив на мене третій пам'ятник християнства, що знаходиться не в самому Ефесі, тільки біля нього. Це маленька каплиця в честь Пречистої Діви на верху гори, званої по-турецьки „Бюлбюл-Даґ", що значить „Гора солов'їв".

Історія цієї каплички така: згідно з ефеським переказом тут жила після смерти й вознесення Ісуса Христа Його свята Мати. Вона переїхала сюди враз із св. Іваном, що, як сповіщає св. Письмо, опікувався Пречистою Дівою від тієї хвилини, коли Христос, вмираючи на хресті, сказав до нього: „це твоя мати", а до Пречистої Діви: „це син твій". І саме тут, на цій „Горі солов'їв" у маленькій хатині мала жити Пречиста Діва.

Видіння Катерини Еммеріх

Стільки про це стародавній переказ. Але дивне є у звязку з цим таке: в Німеччині жила в місцевості Дюлбмен Катерина Еммеріх (1774 — 1824). Вона мала дар ясновидючости. Під час одного зі своїх видінь, вона заявила, що Пречиста Діва жила в Ефесі на „Горі солов'їв". І не тільки це; вона подала дуже докладні дані щодо місця, де стояла ця мала хатина, що в ній жила Пречиста Діва.

Дивним-дивом під час археологічних розкопів, на основі цих заподань, знайдено на висоті 420 м. над поземом моря дійсно фундаменти малої хатини. На тих фундаментах і побудовано потім згадану вище капличку в честь Пречистої Діви.

У зв'язку з цим видінням Катерини Еммеріх слід зазначити, що вона ніколи в житті не була в Ефесі, ні на „Горі солов'їв".

Зворушлива хвилина

Поблизу тієї каплички випливає прямо з узбіччя гори маленьке джерельце з холодною, хрустально-чистою водою.

Я також пив воду з того джерельця. І думка, що й Пречиста Діва, живучи тут, щоденно кілька разів брала з цього джерельця воду, зворушувала мене до глибини душі.

Подібне зворушення я переживав у південно-французькій місцевості Люрд тоді, коли я стояв перед тією печерею, в якій появилася 11. лютого 1858 р. Пречиста Діва Бернадеті Субіру, і дивився на цей скелистий виступ, що на ньому стояла Божа Мати під час Своєї появи. Ріжниця тільки та, що поява Пречистої Діви в Люрді є потверджена багатьма чудесними уздоровленнями невилікувально хорих.

В дорозі на Родос

Вже о 17-ій годині знявся „Атрей" з якоря у пристані Ефесу. Тому так вчасно, бо перед нами була далека дорога. Наступного дня ранком ми мали вже бути на острові Родос.

„Атрей" бере напрямок на південь і ми пливемо, маючи весь час ліворуч малоазійське побережжя, а праворуч острови Споради.

Цілий ряд маленьких островів шле нам назустріч свій золотом заходячого сонця осяяний привіт.

Із покладу „Атрея" дивлюсь на цей чудовий світ островів, що, неначе перед нічним спочинком, купаються в пурпурових хвилях Егейського моря і, полонений тією красою, шепчу в захопленні майже несвідомо слова псальми: „Велій єси Господи і чудная діла Твоя й ни єдино же слово довольно будеть ко пінію чудес Твоїх". А на серці і в душі так весело, і радісно, і гарно.

Родос

Ми, за програмою подорожі, причалили на Родос о 6-ій годині ранку. Я знав, що Родос дуже гарний. Бачив уже навіть і знімки з нього. Але я був надзвичайно захоплений красою тієї картини, на яку я глядів при в'їзді нашого корабля до пристані.

Бо тільки уявити собі: вся пристань, якої легкі хвилі пречудовими сафірами грають-іскряться в ранішньому сонці, могутні оборонні мури і вежі, як теж і ця частина міста, що терасами піднімається ген-ген угору, білі мури церков і мошеї посеред струнких, темних кипарисів і монументальний замок-твердиня, що царює над містом, все це в той ранішній час прямо потопало у повені веселого проміння лагідного сонця.

Любуючись тією красою, навіть не завважую, що інші учасники подорожі вже висіли і тільки я сам залишився на покладі. Щойно один із корабельних старшин легким торкненням руки неначе пробуджує мене з того захоплення, і з повним зрозуміння усміхом звертає мені увагу, що вже час висідати.

Не диво, що я був такий захоплений. Бо Родос — це найкращий з усіх островів Додеканесу, т. зн. „Дванадцять островів", що належать до групи південних Спорадів.

Вже сама його грецька назва „Родос", т. зн. „рожа", вказує на його красу. В давні часи звали його теж „Самоцвітом Середземного моря" і „Нареченою бога-сонця".

Родос — найбільший з усіх островів Додеканесу. Його поверхня виносить 1.460 кв. км., себто він у десятеро більший від поверхні кожного іншого острова тієї групи. Віддалений він від малоазійського побережжя тільки на 40 км.

Населення Родосу

Автохтонне населення Родосу походило з 4 — 3 тисячоліття до Хр. Сліди цього заховались на Родосі ще й досі в назвах деяких місцевостей, як наприклад найвищої гори, що зветься Атабіріо (1.215 м.). Дуже дивна ця обставина, що Родос не брав жодної участи в т. зв. мінойській культурі, яка в 3 — 2 тисячолітті до Хр. осягнула була свій найвищий розквіт, не зважаючи на те, що Родос лежить в сусідстві Кріту. Щойно біля 1.500 літ до Хр. засновано на його побережжях перші мінойські торговельні осідки.

Перші Греки прийшли на Родос щойно біля 1.400 р. до Хр. після збурення на Кріті палат у Кноссос. Це були Ахайці, що походили з могутньої тоді держави-міста Мікени. Вони побудували свої замки на верхах гір урожайного побережжя Родосу. Від них замкова гора біля Ялісос-у й одержала назву „Ахайя". Щойно опісля, саме біля 1.000 р. до Хр., прийшли сюди Дорійці.

Політичне значення Родосу та його упадок

Вершок свого політичного значення Родос осягнув як держава в 3 ст. до Хр., коли він став по боці Пергамону в Малій Азії, що зростав тоді у силу. Рівночасно зблизився Родос теж і до Риму, що доходив до чимраз то більшого значення у засягу Середземного моря.

Мілітарна допомога, яку дав Родос римлянам своєю вже тоді сильною фльотою в боротьбі Риму проти Македонії та Сирії, відчинила йому дорогу до верху його політичної могутности в „Союзі Островів Егейського Моря" та південно-західній Азії.

Родос доходить тоді до такого значення, що його морське закодавство навіть Рим приймає. Коли ж, однак, симпатії Родосу повернулися потім у бік супротивника Риму, останнього короля Македонії, Персея (177 — 167 до Хр.), якого Рим побив у битві біля Підни (168 р. до Хр.), тоді й Родос утратив своє попереднє значення.

Прямо катастрофальні наслідки цього помилкового вчинку Родосу не дали на себе довго ждати. Рим, що у міжчасі став уже досить сильний, відповів на це, не зважаючи на спротив римського сенатора Катона, значним обмеженням земельних посілостей Родосу в Малій Азії, а рівночасно проголосив Делос вільною пристанню, щоб таким способом шкодити Родосові й під торговельним оглядом.

Як бачимо на цьому прикладі, методи нищення супротивника були вже тоді такі самі, як і тепер.

Культурне значення Родосу

Не зважаючи на втрату політично-мілітарного значення, Родос залишається ще довгий час одним із передових культурних центрів

тодішнього світу. Тут виказала історія, що політично-культурне значення і життя якогось народу не завжди йдуть впарі.

Подібне було вже раз в історії з Атенами, що задержали були своє передове місце як культурний осередок іще довго після того, як вони вже цілковито втратили були державну самостійність.

Багато знатних римлян, не зважаючи на політичні обставини, радо удаються на Родос, щоб тут ближче запізнатися з грецькою філософією у славній на той час тамошній школі стоїків.

Тут часто перебував Сціпіон Молодший, переможець Картагени (146 р. до Хр.), у свого особистого приятеля, філософа Панайтія (190 — 110 р. до Хр.).

Тут славний тоді історіограф і філософ культури Позейдоній (135 — 51 р. до Хр.) заснував свій університет, слухачами якого були, між іншими, такі римляни як Ціцерон, Люкрецій, Цезар і Помпей.

Скульптурне мистецтво Родосу

Процвітало тут теж скульптурне мистецтво. Одним з його могутніх виявів була 33 м. висока статуя бога-сонця, національного бога родосійців. Ця славна статуя, звана „Колос", була побудована на березі родоської пристані та належала до 7 чуд тодішнього світу. В шістдесят літ після її побудови, землетрус знищив її цілковито, так що сьогодні ми навіть не знаємо, як вона виглядала.

Багато творів скульптурного мистецтва дісталися з Родосу до Риму, головно після його здобуття Касеєм (42 р. до Хр.). З Риму поширились ці мистецькі родоські твори в пізніших віках по всьому Заходові. Тут треба згадати славну групу „Лаокоон", твір родоських мистців із около 50 р. до Хр., що находиться тепер у ватиканських музеях. Мав я також нагоду подивляти і в музеях Люврі в Парижі скульптурні твори родоських мистців.

І саме місто Родос має гарний музей із знаними з краси творами родоського пластичного мистецтва як, наприклад, „Кріто і Тімаріста", „Родоська Венера" і багато, багато інших.

Орден родоських лицарів

На коні европейської історії виступає Родос вдруге щойно за часів хрестових походів. Як відомо, союзним европейським арміям не вдалося освободити св. Землю. Тоді то й Орден лицарів Йоанітів, завданням якого була охорона християнських прочан у св. Землі, що мав свій постійний осідок у Палестині, був змушений перенестися на Кіпр, де він мав свої посілості. Звідтіля Орден Йоанітів здобув у 1308 р. острів Родос і переніс туди свій осідок.

З тією хвилиною орден змінив теж і свою назву на Орден Родосійців. Рівночасно цей орден прийняв як головне своє завдання

— опіку над хорими та охорону купців, що провадили свої товарі зі Сходу до Европи через Родос.

Зайняття Родосу Йоанітами виявилося для цього острова незвичайно корисне. Завдяки мілітарній силі та вмілому керівництву цього ордену починається для Родосу довга доба його поновного розквіту (1309 — 1523).

Укріплення Родосу

Орден родосійців зайнявся насамперед укріпленням міста. Давні, ще з візантійських часів оборонні, мури тепер відновлено і пристосовано до нової воєнної тактики, що її спричинив винахід в 14 ст. стрільного пороху.

Поширено й скріплено мури міста, як теж його високі вежі, а на всіх заломах оборонних мурів побудовано висунені наперед масивні бастіони. На всіх вежах і бастіонах уміщено гармати.

Тоді постав теж на найвищій терасі міста замок-резиденція „великого майстра" ордену. Ця монументальна будівля є, властиво, окрема твердиня, відділена від укріплень міста дуже сильними мурами і подвійним глибоким ровом. Тут можна було успішно і довгий час оборонятись навіть після зайняття ворогом твердині-міста.

Ці укріплення справляють ще й тепер, як я вже згадав, незвичайно сильне, монументальне, а при цьому на тлі голубого моря дуже гарне враження.

Лицарська слава родоського ордену

В тому укріпленому місті родоські лицарі були примушені оборонятись перед Турками, що після здобуття Константинополя в 1453 р. виступили війною проти Родосу. Згідно з засадою „хоробро навіть у розпачливій боротьбі, покірно в піклуванню хорими й раненими, слухняно повинуючись навіть найтвердшому наказові" всього 500 лицарів боролись тоді з успіхом проти турецької навали.

Та ще й удруге довелось родоським лицарям обронятися проти Турків у 1522 р. Тоді то султан Сулейман Величавий, після завоювання Єгипту, звернув усі свої сили проти Родосу.

З безприкладною відвагою боронились і тоді лицарі посполу з грецьким населенням Родосу. Є дуже правдоподібне, що Сулейман мусів би був тоді відступити від облоги Родосу, як це сталося сім літ пізніше з його облогою Відня (1529). Внаслідок зради у власних рядах, лицарі цілковито заломились в обороні та були, вкінці, примушені прийняти пропозиції ворога вільно відійти з Родосу.

Мальтійські лицарі

Це мало місце 1. січня 1523 р. Лицарі перенесли свій осідок на острів Мальту і з „родоських" лицарів сталися вони „мальтійські".

Цей орден має й дотепер на Мальті свій осідок і користується правом суверенности. Й у Відні, при найбільше репрезентаційній вулиці міста, при Каринтійській вулиці, мають „мальтійці" свою гарну, стародавню церкву. В тій невеличкій церковці є багато пам'яток, свідків лицарської слави цього ордену. Його члени-лицарі — це потомки старих шляхетських австрійських родів, як також і католицькі високі державні урядовці. Вони мають у Відні свого великого майстра і в своїх мальовничих середньовікових одягах беруть участь у великих релігійно-церковних святкуваннях.

Гарне продовжування завдань ордену

Продовжуючи давнє завдання лицарів ордену, дорослі дочки і сини теперішніх мальтійських лицарів, головно зі шляхетських родин, теж займаються піклуванням хорих. Вони кінчають фахові санітарні курси, й опісля як санітарі або медичні сестри добровільно й зовсім безплатно виконують службу у віденських католицьких лікарнях від суботи ввечорі до понеділка рано. Таким робом вони, бодай частинно, продовжують традицію ордену, а водночас і відтяжують в неділі фаховий санітарний персонал.

Приклад гідний наслідування, якому „благодійники" всякого роду та політичного забарвлення нічого не змогли досі протиставити.

Місто-твердиня Родос

Згадуючи славну минувшину та сучасність цього лицарського ордену, проходжу вулицями міста, якого герб колись вкрашала рожа.

Місто, в час середньовіччя, було розділене муром на дві дільниці: лицарську і купецьку. Лицарям було дозволено удаватися в купецьку дільницю виключно тільки верхом або вдвійку.

Принцип співіснування

Йдучи, подивляю монументальні укріплення і величаві їхні лукові склепіння, що ведуть через більше подвір'їв у давню лицарську дільницю. Все це навіяне якимсь дивним, таємничим чаром, сповите легким серпанком середньовікової містики. У захопленні дивлюсь на це і мені здається, що ось-ось на темному тлі склепіння замкових воріт появиться на коні середньовіковий лицар у панцирі та шоломі.

Одначе, немилосерна дійсність своєю брутальною рукою будить мене, прямо вириває з цих мрій; не середньовіковий бо лицар на коні з'являється в замкових воротах, а тільки одна з представниць модерного жіноцтва в трико й коротеньких штанцях. І хіба тільки модерна її зачіска у „кінський хвіст", яка грає на вітрі, нагадує той далекий час, коли кінь був невідлучним атрибутом лицарського стану.

Та тут, у місті Родосі, неначе проведений в життя принцип співіснування старого з модерним: у склепінних залях старовинних зам-

чищ містяться тепер модерні музеї, біля стародавніх пивниць-винарень, де ще й сьогодні дають даром, скільки хочеш, пробок різних родів вин, стоять супермодерні бари, а в сучасно влаштованих каварнях подають правдиву турецьку мокка-каву, на оригінальних турецьких підносах і в таких же чашечках, що пам'ятають ще часи турецької обсади Родосу.

Чи йому так і бути?! Ну, що ж удієш, коли тепер навіть у поезії „з журбою радість обнялась"?!

Принцип співіснування, як бачимо, став модний не тільки у високій політиці.

Історичні порівняння

У моїх дотеперішніх подорожах я бачив і відвідував ще тільки два такі укріплені міста-твердині: Ротенбурґ над рікою Таубер у Західній Німеччині та Каркоссон у південній Франції.

Ротенбурґ теж стародавнє укріплене місто з 13 — 14 ст. Положене 450 м. високо серед дуже гарної околиці і воно зі своїми міцно укріпленими оборонними вежами і бастіонами робить незвичайно гарне враження. Хоч і в ньому в засягу оборонних мурів не вільно ставити нових домів, то все таки тут, подібно як і на Родосі, сучасність живе поспіль з минулим.

Тільки Ротенбурґ — маленьке, затишно-веселе німецьке містечко не таке у всьому світі знане як Родос.

Каркассон своїми подвійними й дуже високими оборонними мурами з 53 могутніми вежами та бастіонами справляє справді ґрандіозне враження. Але Каркассон сьогодні зовсім мертвий. Тут тепер не живе ні одна людина. І саме та цілковита мертвотність, що залягла у мурах тієї могутньої твердині, робить на глядача пригноблене враження.

Покидаючи Каркассон, я відчув начебто якусь полегшу; здавалось мені, що якось легше віддихаю. А за Родосом мені було жаль. Споглядаючи з покладу „Атрея" на щораз більше у вечірньому присмерку зникаючі силюети його оборонних веж і бастіонів, я в дусі прощався з ним, беручи з собою в дальшу дорогу легкою мелянхолією навіяний спомин про цей дуже гарний день, що я його тут провів.

Кріт та його значення у грецькій мітології

Найближчою ціллю нашої дальшої подорожі був Кріт. Цей острів зі своєю 8.250 кв. км. поверхнею є у східній частині Середземного моря найбільший, по Кіпрі, острів і в давні часи він уважався за окремий континент.

Тому й не дивно, що у грецькій мітології він займає одно з перших місць. Гезіод, грецький поет (біля 700 р. до Хр.) в своєму творі про походження богів „Теогонія" оповідає, що Кронос, син бога Ураноса

і Геї, поїдав свої власні діти, які він мав із Рейєю. Тільки одну дитину, Зевеса, змогла Рейя врятувати, переховуючи його на Кріті. Тому Зевес щороку на Кріті вмирав, тут мав свою могилу, але й тут в одній на недоступних горах печері щороку серед невисловної ясности наново народжувався.

Згідно з іншою версією грецької мітології, Зевес, у постаті вола, схопив був Европу, фенікійську царівну, і переплив з нею на Кріт.

Значення тієї леґенди ясне: знана в історії „мінойська" культура (3.000 — 2.000 до Хр.), колиска европейської культури є фенікійського, отже, сирійського походження.

І, справді, первісні крітійці, як їх бачимо на їхніх власних картинах, не є схожі ні на індогерманські, ні на семітські типи. Вони, вправді, чорноволосі, темної барви лиця і ледве середнього росту, але не кучеряві, з рівними носами і дуже гарної будови тіла. Таких ніжної будови тіла юнаків з малою головою і незвичайно тонкою талією я бачив на Кріті під час мого дуже короткого там перебування.

Всі ці прикмети, як теж і недавно відкрите їхнє письмо-гієроглифи, багаті в рослинні і звіринні мотиви, вказують на їхнє первісне сирійське походження.

Симбіоза історичної правди і леґенди

Одною з найбільш характеристичних прикмет грецької психіки є тісний зв'язок дійсности з уявою, історичної правди з леґендою. І саме з цієї тісної симбіози зродилась чудова грецька мітологія.

Щоб це розуміти, треба конечно побувати в Греції. Треба самому бачити веселе, тисячними красками в соняшних проміннях мерехтливе грецьке море з його прегарними островами; і ці високі гори, верхи яких часто сповиті тайною хмар, то знов як серед літа грають у золотому сонці чудовими самоцвітами снігу, що їх вкриває.

Одним словом, треба самому бачити це довкілля, ці наче прегарні куліси, що творять кін, на якому відігравалась грецька історія, а заразом і творилась її мітологія.

Кожний драматург розуміє, що куліси є щось багато-багато більше, ніж тільки „декорація". Він знає, що куліси надають властиве забарвлення і тон, навіть життя цьому, що проходить на кону.

Все це треба самому пережити, щоб як слід зрозуміти, чому дійсність і уява, історична правда і міт-леґенда творили в ментальності давніх Греків щось одне, суцільне, в що вони вірили та що зовсім поважно сприймали.

А втім, я й сам признатись мушу, що перебуваючи двома короткими наворотами у грецькому довкіллю і, неначе віддихаючи кля-

сичним повітрям грецької мітології, не раз, бувало, я ловив себе на цьому, як поважно я говорив про ці речі.

Іракліон

Половина поверхні острова Кріту вкрита високими, скелистими горами, верхи яких сягають до 2.500 м. висоти. А не слід забувати, що це абсолютна висота, бо Кріт, як острів, находиться посеред моря.

У південній частині острова скелі спадають стрімко в море і тому нема тут жодних пристаней, ні людських осель. Натомість північна частина зі своєю врожайною низиною, що легенько піднімається вгору, і з багато розчленованим морським побережжям, є підхожа для поселення і мореплавства.

Тут і находиться пристань Іракліон, і в ній наш „Атрей" о 7,30 год. ранку станув на якір.

На березі пристані стоїть ще й досі венеційський укріплений замок із часів 4 хрестового походу (1.204 р.).

Тут ждали на нас замовлені для нас автобуси, що мали нас завезти до Кноссосу, властивої цілі нашої сьогоднішньої подорожі.

В дорозі до Кноссосу

Згідно зо стародавнім переказом-мітом, у Кноссосі мав свою резиденцію король Кріту Мінос, син Зевеса і Европи. Позейдон, бог моря, післав йому вола враз із повелінням принести його в жертву собі, Позейдонові. Тому, однак, що Мінос цього доручення не виконав, Позейдон пімстився на ньому так, що дружина Міноса залюбилась у вола. По якомусь часі вона породила сина „Мінотавра", потвору з людським тулубом і головою вола.

Цього Мінотавра Мінос держав у заперті, у своїм палаці т. зв. „лябіринт-і" в Кноссосі.

Атеняни, як данину за програну війну проти Міноса, мусіли що дев'ять років платити йому данину в постаті сімох юнаків і сімох дівчат. Мінос велів відводити їх до лябіринту, щоб їх пожирав Мінотавр.

Тезей

Коли знову прийшов час посилати на Кріт людську криваву данину, і всі батьки, що мали дорослих дітей, плакали, боячись, щоб не впав жереб якраз на їхню дитину, тоді сталося щось зовсім незвичайне. Тезей, єдиний син короля Атен, Егея, зголосився добровольцем їхати на Кріт замість одного з сімох юнаків, на якого впав жереб.

І не тільки король Егей, але теж і всі атеняни зжахнулися, бо всі вони щиро любили Тезея, цього дуже відважного, як і приязного юнака.

Спершу Егей не хотів навіть і чути про це. Він, зі сльозами в очах, благав Тезея не осамотнювати його на старі літа та не лишати на поталу його ворогам.

Тезей, одначе, залишився при своїй постанові і потішав батька тим, що він, за віщуванням дельфійської пророчиці, щасливо повернеться зі всіми своїми супутниками переможцем Мінотавра до Атен.

Тезей у дорозі на Кріт

Дуже тяжко приходилось Егеєві на це погодитись. Врешті, погодившись, він дав керманичеві корабля, на якому Тезей і всі інші мали удатися на Кріт, два вітрила: чорне і біле. Чорне, щоб його вивісити як знак смутку на щоглі корабля, на якому їхали 14 молодих атенян назустріч своїй певній смерті; біле вітрило як радісний знак у цьому випадку, якщо Тезеєві та його супутникам пощастило б повертатися з Кріту.

Вранці наступного дня Егей приніс Позейдонові, богові моря, жертву, поручаючи його доброзичливій опіці Тезея і всіх інших, що їхали з ним.

Тезей же, за порадою дельфійської пророчиці, приніс жертву Афродиті, богині любови, прохаючи її про охорону під час їзди і на Кріті. Відтак велів він, користаючи з прихильного вітру, негайно відчалити.

Тезей та Аріядна

Рада дельфійської пророчиці виявилась уже небавом для Тезея незвичайно корисна, а навіть спасенна. Бо як тільки він опинився на Кріті і станув перед королем Міносом, його краса і мужній вигляд зразу заполонили серце Аріядни, вродливої доні короля.

В таємній розмові з Тезеєм, Аріядна виявила йому свою прихильність і вручила йому клубок ниток та заворожений меч.

Вона порадила Тезеєві прив'язати кінець нитки при вході до лябіринту і, проходячи ним, розвивати нитку аж до того місця, де Мінотавр, звичайно, жде на свої жертви. При цьому Аріядна напімнула Тезея, щоб він не злякався на вид тієї жахливої потвори, тільки з мечем у руці відважно наступав на неї, яку зовсім певно поконає.

Тезей вбиває Мінотавра

Придержуючись у всьому вказівок Аріядни, Тезей убив Мінотавра, а звиваючи назад розмотану нитку, вийшов разом зі свіма іншими щасливо з лябіринту. Після цього він за допомогою і в товаристві Аріядни якнайборше втік зі своїми супутниками з Кноссосу.

В іракліонській пристані він велів, за порадою Аріядни, своїм товаришам прорубати два крітійські кораблі, щоб таким способом унеможливити Міносові погоню за ними.

Опісля Тезей всів зі всіма іншими у свій корабель і, дякуючи Афродиті за її охорону, поплив назад у напрямі Атен, щасливий, що не тільки пощастило йому побороти Мінотавра та назавжди звільнити Атени від язви, але й повезти з собою як дорогоцінний трофей — прегарну Аріядну.

Втрата Аріядни

В почуттю вже цілковитої безпеки для себе і своїх супутників, як теж щасливий, що має чудову Аріядну, Тезей велів закинути якір на острові Дія, який пізніше звався Наксос.

Але тут зустріло його тяжке горе. Найперше у сні, а потім і на яві явився Тезеєві бог Діоніс, син Зевеса і його любки Семели, доньки тебського короля і, погрожуючи йому великими карами, зажадав Аріядну. Вона ж бо, як заявив Діоніс, самими богами була призначена йому, Діонісові, бути дружиною.

Несподіваний удар грому не поразив би був Тезея тяжче, як оця звістка. Та вихований змалку в богобоязливості, він скорився присудові богів.

І Діоніс схопив Аріядну, що даремно в розпачі боролась проти цього і заніс її на гору Дріос. Тут зник найперше Діоніс, а потім і Аріядна.

Трагічна смерть Егея

Пригнічений тяжким ударом, Тезей велів зняти якір і плисти вже прямо до Атен. У своєму горю, він забув доручити керманичеві корабля обміняти чорне вітрило на біле. Так вони плили весь час під чорним вітрилом.

У той же час король Егей нетерпеливо дожидав повороту корабля з Кріту. Велика журба про долю Тезея та інших, що були з ним, важким каменем упала йому на серце. І хотяй він потішав себе думкою, що віщування дельфійської пророчиці про поборення Тезеєм Мінотавра та його щасливий поворот до Атен мало сповнитися, то все таки, переслідуваний неспокоєм, він щоденно виходив на морське побережжя і виглядав з тугою повороту корабля з Кріту.

Одного дня, як і попередніми, він стояв на високій скелі морського побережжя і дивився, як звичайно, на море в напрямі Кріту. І нараз, зовсім несподівано для нього, виринув корабель. Велика радість, але рівночасно і якийсь страх заволоділи в цю хвилину Егеєм. Він напружував свій зір, звертаючи свої очі назустріч кораблеві, щоб якнайшвидше розпізнати барву вітрила.

І вони, його старечі очі, принесли йому, нещасному батькові й королеві, зловіщу звістку: на щоглі Тезея повівало напняте чорне вітрило.

У найбільшій розпачі Егей кинувся з верху скелі в море і забився. З того часу це море й зоветься — Егейське море.

Археологічні розкопи Евенса

Стільки про цей прегарний міт, що зв'язаний з особою короля Міноса і його палацом-лябіринтом.

Ми бачимо, як тісно зв'язана тут історична правда з уявою. Лябіринт у Кноссосі справді існував. Це доказав англійський археолог Артур Евенс (1851 — 1943), що, беручи за основу стародавні перекази, перевів у Кноссосі в 1900 — 1905 рр. археологічні розкопи. Це, що він тут відкопав, значно перевищувало знахідки Шлімана в Мікені (1876 р.).

Евенс відкрив із мряковиння тисячоліть не тільки значні частини розкішного колись палацу Міноса, але в ньому теж і величезну, як на ті часи, бібліотеку у виді 1.500 випалених глиняних плит із гієрогліфами. Розшифрування цих гієрогліфів уможливило нам пізнати грецьку мову другого тисячоліття до Христа.

Спроба вияснити міт про Міноса

Що торкається Міноса, як історичної особи, і Мінотавра, і всього з тим пов'язаного, то це вже сфера мітології. Тут можна тільки в припущеннях посунутися ще дальше, приймаючи як правду, що Мінос жив; але ця назва стосується правдоподібно не до прізвища поодинокої історичної особи, тільки означає титул уряду, в цьому випадку титул короля, якого вживав кожночасний володар Кріту подібно як титул „фараон" у старовинні часи в Єгипті.

Можливо, що цею назвою означувано на Кріті якесь божество у тваринній постаті. А найправдоподібніше ця назва означала одне й друге, т. зн. обоготвореного володаря.

Не слід забувати, що старогрецькі божества були переважно зображувані з тваринними головами. І коли, наприклад, Гомер говорить про Геру з очима корови або про „совинооку" Атену, так він, видно, не знав цього, що колись давно треба було це розуміти в дослівному значенні.

Ось і Мінотавр, що про нього Греки ще й у пізніші часи стільки оповідали, був правдоподібно, первісно ніщо інше, як тільки крітський обоготворений Мінос із головою вола, якому в жертву, можливо, й людей приносили.

Етнологічні аналогії

Так творилася мітологія не тільки в Греції, але теж і в інших країнах. Ріжниця залежна тільки від природи даної країни та від цілого довкілля, що творило, як вище сказано, ці куліси, які надають історичній події своєрідне забарвлення, доповняє її; апотеозує або й оганьблює, одним словом, творить міт-леґенду.

Тут наведу для прикладу тільки один випадок такого творення міту-леґенди. Під час відвідування Німеччини, я проїздив теж і берегом Райну, найбільшої та найкращої ріки тієї країни. По обох берегах Райну находяться, як відомо, дуже багато романтичних руїн старовинних замків. Із кожною руїною є тісно зв'язана якась леґенда, якийсь міт-переказ.

Біля міста Бінґен-у, області Гессен-у, я бачив не тільки руїни княжого замку, але й башту, побудовану посеред могутнього тут Райну.

Про цю т. зв. „Мишачу башту" оповідає старий німецький міт-переказ таке: В замку, біля міста Бінґену, жив колись дуже багатий, але й дуже скупий і жорстокий князь, що називався Гатто.

Цей князь був такий дуже скупий і жорстокий, що навіть під час великого голоду не мав жодного милосердя над голодними та вбогими. Тому й було присуджено йому впасти жертвою мишей, що тисячами набрили на його замок.

Щоб перед мишами рятуватись, цей князь велів побудувати посеред Райну високу башту, переконаний, що миші туди не попадуть. До тієї башти він і переїхав жити. Однак, миші переплили Райн, дістались до башти і там живцем його з'їли.

Це коротенький зміст тієї досить довгої та багатої в драматичні епізоди леґенди.

А історична правда? Ось вона: Князь Гатто справді жив і мав свій замок над Райном біля міста Бінґену. Правдою є теж і те, що він був жадний влади. Він велів був посеред Райну побудувати башту на те, щоб від кораблів, які туди перепливали, побирати належне йому, як князеві тієї країни, мито. А побудував він ту башту серед Райну тому, бо тут якраз Райн дуже широкий, отже, для легшого контролю над кораблями, що туди перепливали. За це, очевидно, його не любили.

В давні часи „котролювати" означало в говірці области Гессену „маузен". У німецькій мові миша зветься „маус". Так із помішаних цих двох понять створився міт про того нелюбленого князя, якого, за кару, з'їли миші.

Лябіринт

На основі того, що я чув на шкільній лавці, я уявляв собі лябіринт зовсім інакшим. В моїй уяві — це була велика, сіра будівля, майже вся в землі, з дуже численними поплутаними всередині коридорами. Насправді — це було якраз навпаки. Я був прямо здивований тим, що тут, у Кноссосі, я побачив.

Передімною на широкому просторі кілька дотепер відкопаних частин колись одноцілої, розкішної палати з рафіновано поплутаною

системою будови. Правдивий лябіринт, в якому ще й тепер досить тяжко визнатися, хотяй це тільки його мала частина.

Оглядаю ці археологічні розкопи і подивляю цю майстерно проведену систему дринових рур, що забезпечували доплив свіжої води не тільки до сажавок із водограями, але теж і до кухонь, до комфортових, мармуром викладаних, купалень, як також і до відходків. Так є! Я зовсім не помиляюсь: до відходків. Бо справді дивно; цей W. C., т. зв. „англійський" відходок, що ще перед несповна сто роками був монополем і національною гордістю Англійців, існував у Кноссосі вже перед 3.500 роками; бо це вік того лябіринту.

З мого давнього поняття про лябіринт тільки одно виявилося правдиве, це те, що лябіринт побудований частинно в землі. І хотяй він місцями й триповерховий, цього назовні цілком не помічаємо.

Краса лябіринту

Проходжу залями лябіринту, тієї кокетливо-розкішної палати колишніх володарів Кріту, багатьма її ґалеріями і критими переходами, і сам не знаю, що мені більше подивляти: чи красу прегарної архітектури з її численними барвними до трьох метрів високими колонами, чи ці чудові фрески, що вкрашають не тільки залі лябіринту, але й усі його ґалерії та переходи.

Ось у всю величину простягнутий в повітрі олень, що вітром кудись несеться; ось кішка посеред барвистих квіток, що підкрадається до фазана; ось кущ, що гнеться під вітром; ось квітка, що на сонці мріє; і багато, багато іншого.

І людей тут не бракує. Ось малий хлопчина в голубому одязі збирає до кошика квітки кокосу. Ось зі слоневої кости постать юнака, що з напруженням усіх м'язів тіла наче щупак перескакує вола; справді моментик, який може схопити тільки фотографічний апарат.

А ось тут група женців, із вилами на плечах, вертається додому. На її чолі вдоволено ступає всміхнений наглядач, а посередині групка співаків, що співають на все горло. Дивишся, і тобі здається, що навіть чуєш їхню веселу пісню.

А там позаду, за женцями, щораз то більший натовп цікавих. Ось один із них, падаючи, вхопив за ногу того, що йшов перед ним, а цей — напівобурений, напіврозвеселений — оглядається.

З усіх 27 постатей не найдете й двох, що мали б ту саму поставу тіла чи той сам вираз обличчя. А, проте, весь той похід справляє враження, що все у собі з'єднане, пов'язане.

Крітський імпресіонізм

Все це чудове. Хоч як воно дивно виглядає, але перші крітські мистці не створили ні одної більшої скульптури. Грецькі мистці на-

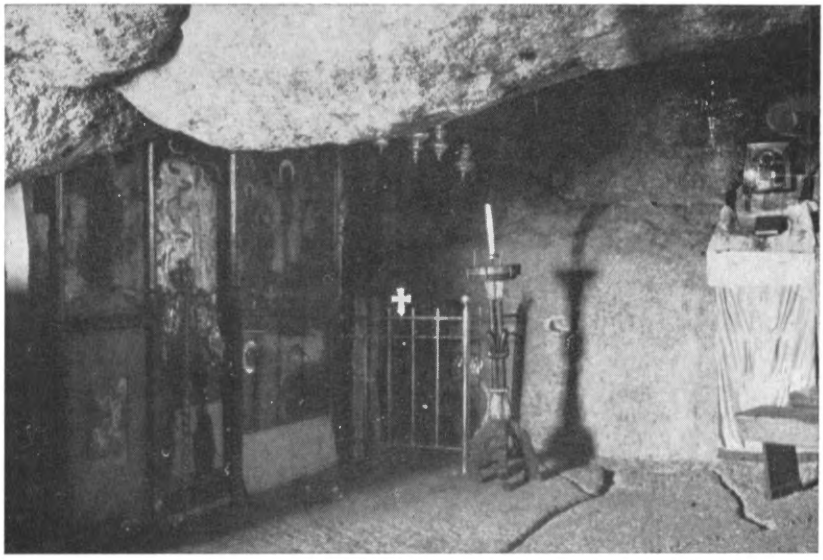

Патмос: Печера, в якій жив св. ап. Іван

Патмос: Манастирська церква св. ап. Івана

Туреччина Ефес: Звалища церкви на гробі св. ап. Івана

Ефес: Звалища соборової церкви

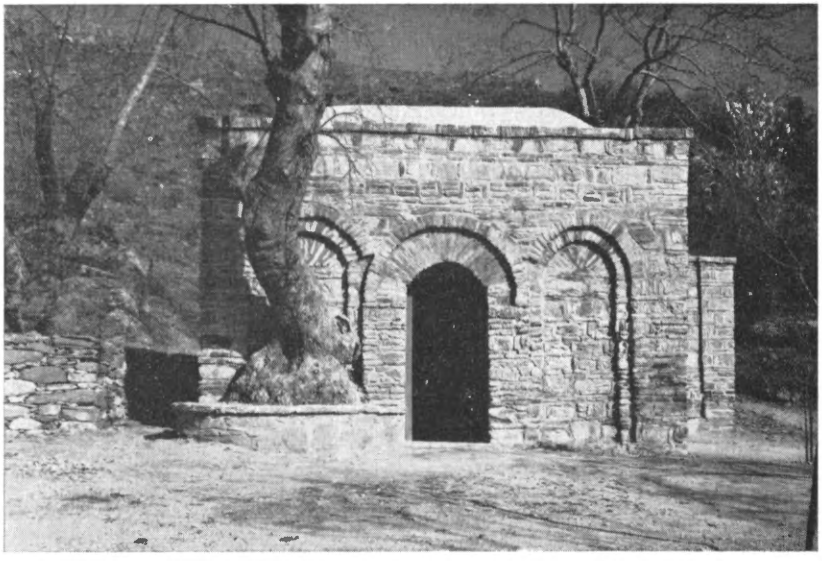

Ефес-„Гора солов'їв": Каплиця Преч. Діви Марії, побудована на фудаменті хатини, в якій мала жити Преч Діва Марія

Санторін-Тера: Пристань у кратері

Родос: Подвір'я палати Великого Майстра

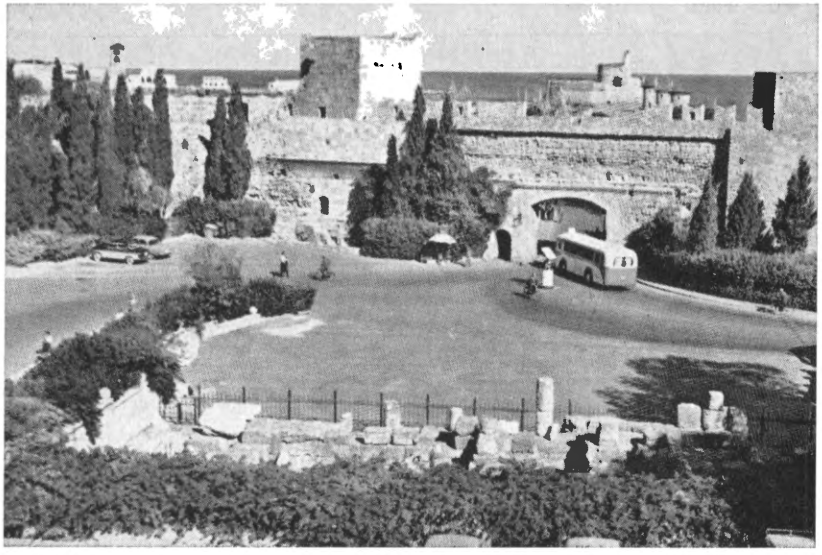

Родос: „Ворота волі" укріплень міста

томість вже на самому початку грецької історії обдарували людство ще й дотепер неперевищеної краси скульптурними творами.

Зовсім природно: це тільки один доказ більше на те, що первісні крітійці, отже, етеокрітійці, не були грецького походження.

Крітські мистці мали особливше відчуття мальовничости і їх цікавило насамперед те, що діялося в даний момент. Це можна б назвати найвищим реалістичним мистецтвом, і це ствердження означає не що інше, як тільки те, що крітські мистці вже перед 3.500 роками промощували в мистецтві шлях до імпресіонізму.

Відчуття шляхетної елеґантности

Слідкуючи за археологічними знахідками, слід прийняти, що в товариському житті панувала тут дуже тонка етикека. З другого боку, в цьому не було ні понижливого рабства Азії, ні цього до смішности закляклого церемоніялу Єгипту. Тут усе пронизане веселістю, вільністю, настроєм.

Ось на двох картинах зображена „Гостина на дворі короля Міноса". Одна картина представляє королівський палац, а друга парк. Дами й панове весело розмовляють, живо при цьому жестикулюючи; одні з них сидять, інші стоять. Всіх їх ціхує капризна свобода та самопевність, але водночас і благородна опанованість. Справді елеґантне двірське товариство.

Боксерські змагання, турніри й танки бували тут на денному порядку. Тільки їх виконавцями не були професіонали, але особи з найвищих кіл, а навіть дами. Як виказує історія, не тільки слово „спортмен" було відоме у старовину, але теж і слово „спортменка".

Крітська гінекократія

Найбільш характеристичне для тієї культури є те, що вона виразно „гінекократична", т. зн., що тут володіла жінка.

Вона, на всіх зображеннях, займає перше місце. Навіть релігія лежала у сфері її діяльности. Великі сили природи є жіночого роду: чоловічі божества уступають на друге місце. Жінки виконують культ; вони — жрекині, а чоловіки тільки помагають їм у цьому ділі. Але ось що найцікавіше: чоловіки при цьому по-жіночому зодягнені.

Цілком навпаки, як було у Греків. Там були жреці, а жінка могла тільки помагати їм у конечних випадках.

Отже, знов одна вказівка більше в цьому напрямі, що первісні крітійці не були грецького походження.

У крітському мистецтві проявляється певного роду жіноча ціха, як ароматика, м'якість, весела барвистість, мрійлива ґраціозність, та заразом якась боязкість перед суворістю логіки не тільки в архі-

тектурі, але взагалі перед усіма темами чисто „мужеського" життя, як, наприклад, боротьба тощо. Навіть лови не є сюжетом крітського мистецтва.

Кріт — країна амазонок

Чи Кріт був країною амазонок, або принаймні країною, в якій панувало право матері?

У всякому разі дуже знаменне є те, що там іще за часів Плютарха (біля 46 — 125 р. по Хр.) була в ужиттю не назва „патріс", тільки „метріс", отже, не „батьківщина", тільки „матірщина".

„Парижанки" античного світу

Жіночі одяги, що їх бачимо на картинах, цілковито зміняють наші загально прийняті поняття про античну ношу. Крітські жінки носили якнайстараніше допасовані металеві шнурівки з відкритими грудьми, як теж і плісовані, багатим гаптом і малюнками прикрашені, кренолінй. За накриття голови служили їм привабливі шапочки з китицями, або величезні, золотом гаптовані, чепці.

Вже тоді були на Кріті модні речі, які щойно в найновішому часі знову появились, як жіночі мешти на дуже високих каблуках та кокетні каптанчики з високими „аля Стюарт" викладаними комірцями. Жіночі одяги, що тісно прилягали до тіла, були прикрашені численними золотими метеликами і пальмовими листками. Жінки носили також екстраваґантні золоті сережки і такі ж нашийники.

У різні часи були теж і різні зачіски модні: раз височенні з маленькими капелюшками, то знову без накриття голови, а тоді короткі „хлоп'ячі" або знову по-мистецьки укладені зачіски.

Навіть фаянсові фігури богинь мали одяги, що їх можна було зміняти відповідно до найновішої моди.

Чоловіча ноша

Натомість чоловіча ноша була зовсім проста. Вона складалася головно з широкого опоясника і високих, тісно до ніг приляглих, чобіт. Але на гнучкий свій стан і мужчини звертали велику увагу, тому радо шнурувались, подібно як колись кавалїри 18-го віку, або старшини, головно кінноти різних армій і держав іще в минулому столітті. Борід крітійці ніколи не носили.

Музей в Іракліоні

Читач оцих рядків може запитати, звідкіля я це все знаю? Відповідь на це, зрештою, зовсім слушне запитання є цілком проста: все це є дуже добре заховане в прегарному музеї в Іракліоні.

В цьому музеї є збережені не тільки знайдені в Кноссосі з нагоди археологічних розкопів такі предмети як статуйки, золоті сережки

й інші прикраси, а також вази, різний посуд тощо, але теж і картини, що вкрашали залі, ґалерії та проходи лябіринту.

Треба подивляти це новочасне вміння, без найменшого ушкодження, віднімати фрески, т. зн. стінні живописи та зберігати їх перед можливим ушкодженням у музеях.

Так і тут, у Кноссосі, всі стінні живописи переховуються у музею, а на їхньому давньому місці є уміщені аттрапи, але так удало і вміло в усьому наслідуванні, що ніяк не можна їх відрізнити від ориґінальних фресків.

Кріт — морська і торговельна потуга

Крітійці, у протилежність до мікенців, ніколи не укріпляли своїх міст; тут нема жодних замків, оборонних мурів і веж.

Ця обставина вказує на те, що Кріт мусів бути морською потугою. Тому не дивно, що Атени програли з ними морську битву та мусіли платити їм данину.

Так само й під господарсько-торговельним оглядом Кріт стояв на першому місці. Він ізмоніполізував усю тодішню морську торгівлю. Найголовнішими предметами його вивозу були: олива, вироби мистецької промисловости, вози і зброя.

Неслава крітійців

Така оживлена торгівля і промисел причинилися, річ очевидна, у великій мірі й до чимраз більшого багатства крітійців.

Це мало, однак, і свої відємні наслідки, бо Греки з найдавніших часів уважали крітійців за розпусних, п'яниць, сварливих, користолюбивих і цілком забріханих людей.

Греки, що дуже любувались у софістиці, т. зн. у спритному видумуванню неправдивих висновків, вигадали були також у зв'язку з загально знаною брехливістю крітійців таку заплутанку, по-грецьки „псевдоменос": Якийсь крітієць каже: „всі крітійці брешуть". Тому, однак, що він сам є крітієць, то його осуд брехливий, отже, не всі крітійці — брехуни. Якщо, одначе, він говорить правду, так у цьому випадку теж не всі крітійці є брехуни, бо ось він сказав правду.

Християнство на Кріті

В роки 69 — 67 до Хр. римляни здобули Кріт. Це вможливило ап. Павлові, що був римським громадянином, після свого першого в'язнення в Римі відвідати Кріт. Він характеризує крітійців у вище згаданому змислі, цитуючи при цьому уродженця Кріту, Епіменіда (600 р. до Хр.).

Першим єпископом на Кріті ап. Павло поставив свого співробітника, Тита. Руїни єпископської церкви Тита знаходяться ще й досі біля місцевости Ретімно.

В р. 825 по Хр. Кріт зайняли Араби, а в 1660 р. Турки.

Крітська ікона Прч. Діви у Відні

З численних візантійських ікон, що находяться у віденських церквах, належиться, з певного погляду, першість іконі Пречистої Діви в церкві ім. св. Михайла. Це тому, що вона не є одною з досить багато поширених копій візантійських ікон, але вона — оригінальний твір італійсько-візантійської школи і походить прямо з Кріту.

З її леґендами сповитої минувшини, зарисовується один історичний епізод, що мав місце під час австрійсько-турецьких воєнних розправ в 1600 — 1670 рр. на Кріті, та який спричинив появу тієї ікони у Відні.

Полководець австрійських цісарських військових відділів на Кріті, барон Генріх Ульріх Кільмансеґ, урятував цю ікону з тодішньої столиці Кріту, Кандії, та привіз її до Відня. Тут уміщено її під час величавих церковних святкувань на головному престолі церкви св. Михайла, де вона й дотепер находиться.

Коли у Відні панувала недуга чорної віспи, ця ікона втішалася особлившим звеличуванням, як захисниця хорих, і тому вище згаданий престол, на якому вона вміщена, зветься у Відні й досі „престол чорної віспи".

Українська ікона у Відні

У Відні є ще й друга ікона Пречистої Діви, що втішається великим почитанням і любов'ю всіх віденців. Це українська ікона Пречистої Діви, яка має у славній катедральній церкві св. Степана свій окремий і дуже багатий престол. Ця ікона походить із села Повч на Карпатській Україні і віденці називають Її „Марія Пич".

Заворожені царівни

У глибокій задумі покидаю Кріт. І дивно мені. Крітська культура, що значно старша і цікавіша за мікенську чи троянську, не знайшла свого Гомера. Щойно в найновіші часи, через розкопи, Кріт стався найбільш цікавий для науковців-археологів.

Одне мав він спільне з культурою Мікени і Трої, це те, що всі вони майже півтретя тисячі літ (від 12 до 7 ст. до Хр.) спали неначе заворожені сном царівни. А весь той час тривала подвійна ніч: варварства та історичної безпросвітности.

І щойно недавно виринула з забуття, наче ясне сонце з ранньої імли, і знову заблестіла золота доба гелленської культури.

Тера-Санторін

Тера — це стародавня назва цього дивного острова. Санторін — це вже його новіша назва, що походить з середньовіччя, точніше з часу зайняття Греції венеційцями. Назва ця утворена з двох ла-

тиських слів, „санта Іріні", т. зн. свята Ірина, яка й досьогодні є опікункою цього острова.

Тера, це найбільше на південь висунений острів із групи Циклядів. Він находиться на північному сході від Кріту і віддалений від нього на 110 км.

У кратері Тери

Я сказав на вступі, що Тера, це дивний острів. А дивний він не тим, що це частинно погаслий вулкан. Таких є багато. А дивний він тим, що це єдиний у світі вулкан, що кораблем в'їдиться прямо в його кратер. Якже ж це можливе?

Ось воно як: Цей теперішній маленький острів, на якому вдавнину не існувало людське життя, був вулканічний. Страшний вибух вулкана в половині другого тисячоліття до Христа цілковито знищив усе органічне життя на ньому та покрив верх і узбіччя гори 60-метровою грубою верствою пемзи.

Потім запався верх вулкана на 390 м. униз і таким робом утворився кратер-басейн, в який увіллялося море. Й у цей саме басейн-кратер в'їздиться кораблем.

Чудова картина

Це було щось надзвичайне! Наш „Атрей" знявся з якоря в Іракліоні на Кріті о 12-ій годині опівдні, а вже о 18-ій годині ми причалили до Тери. І ця чудова картина, яку я обсервував у хвилину в'їзду „Атрея" у кратер-басейн Тери, стоїть і досі перед моїми очима і я не забуду її ніколи.

Передімною стіна кратера, що стрімко підноситься вгору до висоти 360 м. понад позем моря. Вся вона складається з шарів чорної ляви, червоного туфу і білої пемзи. А там на верху біленькі доми теперішнього міста.

Це було літо, 18-та година дня. Сонце стояло ще вправді досить високо, але воно вже не пекло, тільки лагідно всміхаючись до нас із верху гори, передавало нам свій приязно-теплий привіт. У золотих проміннях, ген високо над нами, на самому верху кратеру, білі домики сяяли в цю хвилину чудовим алебастром. А внизу, кругом нас, уже півприсмерк; тільки останні промені сонця, весело граючись, іскрились на темних водах кратера, неначе розбавлені малі діти, що завжди залюбки пустують перед сном.

Чудова картина!... Вона мене цілого полонила, і я в думці дякував нашому провідникові, д-рові Бекові, за таке продумане складення пляну подорвжі, що вможливило нам пережити таку чарівну хвилину.

Тяжка дорога

У маленькій пристані кратера ждали на нас дуже численні погоничі з осідланими ослами, Це тому, що дорога на верх стрімкої

стіни кратера доволі тяжка. Ця дорога веде вгору вправді зикзаками, але пройти треба біля 600 досить високих ступенів, щоб таким робом осягнути висоту біля 400 м. А це, як знаємо з досвіду, не так легко.

Покладаючись на свої здорові й треновані в ході ноги, я неквапливо почав підходити по ступенях вгору. А ступені значені черговими числами, починаючи з першого. Так пройшов я вже 457 ступенів, а далі вже рішився взяти осла, щоб берегти не так ноги, як серце, а найбільше час.

Верхом на ослі

З ослом я мав більше клопоту, ніж допомоги. Бо що йому й не роби, як його не тягни за уздечку, а він завжди тільки й дивиться, щоб тертись або об стіну вузької доріжки, або до сусіднього осла.

Я спочатку думав, що тільки я попав на такого злобно-впертого осла, але потім довідався від інших, таких як я „вершників", що їхні осли те саме робили. Що й казати; осел завжди залишиться ослом. Це було перший і останній раз, що я в подорожі покористувався допомогою правдивого осла.

Я був на всякий випадок дуже радий, коли опинився вже на верху гори, і тоді чимборше зіскочив з осла і погнав його вниз. А він, оцей лиходій, підніс високо вгору свою ослячу голову, відкрив пащу та на все горло заіржав по-ослячому, неначебто насміхаючись з мене.

Та мені було тепер байдуже до цього. Я пішов оглядати Теру.

Місто Тера

Тера — це маленьке містечко, положене на горі вздовж хребта давнього вулкана. Воно замітне тільки трьома речами: своєю пристанню в кратері, далі тим, що воно хоч і яке маленьке, але є осідком римо-католицького єпископства, що датується ще з часу окупації Тери Венецією (біля 1500 р.) і, вкінці, доволі частими землетрусами (останній перед десяти роками).

Головним його продуктом є вогнисте вино, т. зв. „лява-вино". Виноград знаменито дозріває на протилежному від кратера схилі гори. Цей лагідно похилий і звернений до півдня схил дуже добре надається для управи винограду.

Моя пригода з „лява-вином"

З уваги на дуже захвалену якість терійського вина, а зокрема д-ра Бека щодо обережности в консумції того вина з огляду на його вогнистість, я рішив не тільки там, на місці, попробувати його, але теж і дві пляшки привезти до Відня.

Я зайшов до однієї з багатьох тамошніх винарень і купив дві пляшки доволі дорогого, як на грецькі стосунки, вина; кожна пляшка по 40 драхм, отже по 36 австрійських шілінґів, або майже по півтора доляра. Окремо я казав подати собі одну склянку того самого сорту вина на стіл.

Пляшки поклав я в сітку для покупок, яку я мав на плечах. Сітка була стара і в одному місці її плетиво було прорване, чого я зовсім не завважив.

Не вспів я ще й дійти до стола, де ждала вже на мене склянка замовленого мною вина, як почув я за собою якийсь глухий удар об кам'яну долівку; я нагло обернувся, щоб побачити, що таке сталося, коли в той самий момент за моїми плечима таке саме повторилось, а водночас долівка кругом мене забагрянілася.

Я вже знав, що сталося. Ну, що ж? — думаю; я й так мав те вино випити у Відні з моїми друзями, то нехай собі тепер уявлю, що це вже сталося. А на їхнє здоров'я вип'ю цю чарку, що на столі. Після такого філософування, я сів біля стола, дивлюсь на послугача, що змиває долівку від червоного вина, і я вдоволений, що не маю у додаток ще й неприємностей.

Рідкий вияв правдивої жіночости

Одна з п'ятьох зовсім мені незнайомих студенток, учасниць нашої подорожі, що сиділи при цьому самому столі, спитала мене, в якій ціні було це вино, пляшки з-під якого розбилися?

Я подав ціну вина і не звертав уже на моїх сусідок більшої уваги, поготів вони між собою щось потихенько шепотіли.

Нараз опинилась на столі передімною пляшка вина того самого сорту, що я купив був перед хвилиною.

На мій здивований запит, сказала до мене ця сама студентка, що питала мене про ціну вина: „Зробіть, будь ласка, нам приємність і прийміть від нас цю пляшку вина".

Щось тепле заворушилось у моєму серці і я відповів: „Мої любі доні, сердечна вам дяка, але не тільки за вино, а за щось значно-значно більше, ніж те, чим ви мене обдарували. Зробіть і мені цю приємність, що я вас угощу келехом вина".

Вони заявили, що тепер вина не п'ють, хіба содову воду. Очевидно знали, що ніде в Греції нема у винарнях содової води.

Я просив їх, щоб вони переховали в себе дароване мені вино, бо я, обвантажений своїм фотографічним вирядом, не міг узяти зо собою пляшки. Заразом ми умовились, що після повороту на корабель, вони принесуть мені цю пляшку до їдальні, та що я під час вечері вгощу їх добрим корабельним вином.

При вечері не бачив я, на жаль, ні цих дівчат, ні їхнього вина. Тільки ж наступного дня ранком приніс мені, коли я снідав, до їдальні незнайомий студент знану мені пляшку вина, заявляючи, що це передають для мене знайомі мені студентки.

У відповідь на це я сказав йому, що це вино можу прийняти тільки з рук тих студенток, що мені його передадуть.

Він відійшов і більше ніхто вже не явився: ні він, ні студентки.

„От хитрий молодець", думаю собі", „вино випив, а студенткам гарно подякував у моєму імені за добре вино".

Коли, однак, того ж дня під час обіду я висловив це моє підозріння одній з моїх сусідок, гімназійній вчительці, вона сказала: „О, ні! Я випадкво була при цьому, коли той студент повернув студенткам згадане вино. Вони почувають себе ображеними тому, бо вони хотіли заховати своє інкоґніто, а ви їх змушуєте явитись перед собою".

Мені, очевидно, стало дуже неприємно і я просив сусідку, щоб умовила бодай одну з тих студенток особисто вручити мені вино.

Так і сталося. Вино принесла мені та сама студентка, що на острові Тера питала мене про ціну розбитої пляшки вина. Я просив вибачення за ненавмисне нанесену образу і передав нею ще раз мою найсердечнішу подяку для всіх інших студенток. Крім того ми умовились, що я зроблю на Акрополі в Атенах і в Дельфах з ними кольорові знімки. Для них як вияв моєї сердечної подяки, а для мене як дорогий спогад про тих п'ятьох чудових дівчат, що повернули мені віру в існування ще правдивої жіночости.

Острів Егіна

Другого дня о 6-ій годині ранку „Атрей" став на якір у пристані Егіни. Це маленький острів, що лежить у Саронській затоці. Згідно з грецькою мітологією, його назва має походити від богині Егіни, що мала сина від Зевеса і він називався Аок та був опікуном цього острова.

Історія Егіни

Це первісно була оселя Дорійців, що переселились сюди з Епідавру (Пелопонес). Король Фідон побудував тут монетарню, яка карбувала перші грецькі (срібні) монети.

В 540 р. до Хр. Егіна порвала всякі зв'язки з Епідавром і прийняла аристократичну форму ладу.

Егіна славилася від найдавніших часів своїм знаменито зорганізованим мореплавством і дуже оживленою торгівлею, як теж і своїм мистецьким промислом.

Її воєнна фльота була під час Перських воєн (490—479 до Хр.) сильніша від фльоти Атен і здобула тоді за свою хоробрість першу нагороду.

Добробут жителів Егіни і цвітучий експорт їхніх виробів із глини й бронзи, як також вироби люксусових предметів, збудили заздрощі в атенян і вони 431 р. до Хр. захопили Егіну, а її жителів прогнали.

Однак, Атени недовго тут володіли. Вже в 404 р. до Хр. під сам кінець т. зв. „Пелопонеських воєн" (431 — 404 до Хр.), що велися між Атенами і Спартою, Спарта побила Атени. Тоді багато жителів Егіни, що їх прогнали атеняни, повернулися на острів.

Під час римської займанщини Егіна була найчастіше самостійна.

Святиня Афеї

Найважнішим пам'ятником стародавніх часів на цьому острові є руїни святині в честь богині Афеї, захисниці жінок.

Ця святиня положена на верху 190 м. високого горба. Її прегарний клясичний дорійський стиль, як теж і вся її будова нагадують святиню „Тезейон" в Атенах.

Егінське мистецтво

На фронтовій гострокінцевій покрівлі тієї святині заховалися пам'ятки т. зв. „егінського" мистецтва з початків 5 ст. до Хр. Характеристичною прикметою того стилю є, так сказати б, урухомлення постатей, т. зн. всі постаті є представлені у хвилину їхнього свобідного руху. Дивишся на них і маєш враження, що вони порушаються.

Прегарну групу таких постатей, що прикрашала згадану вище фронтову покрівлю святині Афеї, я мав нагоду оглядати в мюнхенській Ґліптотеці (Німеччина). Ця група дісталась до відомої німецької колекції скульптур не такою дорогою, як славний фриз Партенону атенського Акрополю до „Брітанського Музею" в Лондоні. Цю егінську скульптуру закупив баварський Людвиг I (1786 — 1868) для мюнхенського музею за ціну 80.000 (передвоєнних) нім. марок.

Свята безкровна жертва в егінській святині

Зі святині Афеї заховались досі 20 монолітних колон у дорійському стилі, що сполучені з собою могутнім кам'яним сволоком і такими ж зрубами. Все те в оточенню темного чатинного лісу, який тепер у Греції рідко можна подибати, на тлі голубого грецького неба і такого ж моря, що весело грається у сонці, справляє незвичайно гарне враження і наводить якийсь особливший спокій на душу. Подібно як у Дельфах.

У цій святині заховався також і досі неушкоджений великий античний жертвеник-престіл. У стародавні часи приношено на ньому може й криваві жертви. А що це була неділя рано, коли ми находились на Егіні, то на цьому самому жертвенику для всіх учасників подорожі приніс один зі священиків святу безкровну жертву.

Поворот до Атен

Після незвичайно приємного відсвіжливого купелю у дуже гарній затоці Егіни, ми всіли на корабель. Точно о 13-ій годині наш „Атрей" знявся з якоря і взяв напрям на Пірей-Атени, куди ми знову вертались після тієї майже десятиденної незабутньої подорожі по грецьких островах.

Вдруге у Пірею

Пірей лежить у тій самій Саронській затоці, що й Егіна. Так уже по двох годинах їзди „Атрей" скинув якір у Пірею.

Всім нам, учасникам подорожі, було жалко прощатися з нашим „Атреєм", на якому ми провели майже десять днів і весь той час жили у мрійній країні чарівної грецької казки.

Дійсність домагалася тепер свого права: на нас ждали у пристані вже заздалегідь замовлені автобуси, що мали завезти нас на наші квартири в Атенах.

Леонидіон

Автобус, що в них мали їхати чоловіки, були позначені буквою "Л", т. зн. „Леонидіон". Це назва французької колеґії „Шкільних Братів", де ми знайшли дуже гостинне приміщення за весь час нашого перебування в Атенах і взагалі в Аттіці.

Більші подорожні клунки перебрали „невільники" від старших віком учасників подорожі ще у пристані, зараз після того, як ми висіли з корабля. Ці клунки, як теж і ті, що ми їх на кораблі не конче потребували, а які ми передали „невільникам" після приїзду до Пірею ще перед десяти днями, ми знайшли впорядку, бо всі вони були зложені на коридорі в „Леонидіоні.

Тут ждали на нас уже інші „невільники"-впорядчики, завданням яких було вказати кожному учасникові його кімнату та ліжко у ній.

Як усі старші учасники, одержав і я одиночну кімнату, т. зн. тільки для мене самого. Очевидно, за окремою доплатою, як це було також із каютою на кораблі.

Я своєю кімнатою був дуже задоволений. Вона находилася безпосередньо біля домової каплиці Леонидіону, отже я міг, не перешкоджаючи нікому у сні, кожного дня вже о 5-ій годині ранку служити св. Літургію.

Відвідування стародавніх метрополій

Ранком наступного дня ми почали оглядати Атени. Карту міста Атен з докладним означенням наших квартир та получених з ними трамваїв, автобусів і підземної залізниці ми всі учасники подорожі одержали ще на „Атрею".

Атени не були для мене великою несподіванкою, бо тут я побував кілька днів уже перед трьома роками з нагоди моєї першої подорожі Грецією разом з о. д-ром В. Ґавлічом ЧСВВ. Однак, це не значить, що Атени мене вже не цікавили. Зі старовинними метрополіями, особливо з Атенами і Римом справа така, як із розгорненою стародавньою книгою: читай її, як довго хочеш, і завжи знайдеш у ній все щось нове й цікаве.

Маленький епізод

Із часу мого першого перебування в Римі, пригадую собі такий епізод: одного дня я стояв перед одним із численних пам'ятників Риму. В моїй книжечці „Провідник Римом" я знайшов зовсім незначну згадку про цей пам'ятник. Я попросив перехожого старшого чоловіка, бо здавалося мені, що він римлянин, про ближчі інформації щодо того пам'ятника.

У відповідь на це, він глянув на мене зі здивуванням і сказав: Цього вам, на жаль, сказати не можу, бо я живу в Римі щойно тридцять років.

Це правда. Таке докладне прослідкування історії кожного стародавнього пам'ятника вимагає спеціяльних студій, а не подорожніх спогадів, як у моєму випадку.

З огляду на те, що я в першій частині моїх подорожніх спогадів доволі багато присвятив місця Атенам, тепер не буду того повторювати.

Колонос

З усіх атенських античих святинь найкраще заховалась ще й досі святиня т. зв. „Тезейон", що є дещо старша від святині Партенон на Акрополі.

Про цю святиню пишу докладніше в першій частині моїх спогадів.

„Тезейон" положений у західній частині атенської агори, на горбі Колонос, що по-грецьки й означає горб.

Тут в античні часи був дуже гарний гай, присвячений богиням помсти, Евменідам. На місці того гаю — тепер гарний парк.

За античними грецькими переказами, в тому гаю на Колоносі мав закінчити своє трагічне життя Едіп, мітичний король Тебів, про що докладно сказано в першій частині.

Екскурсії на терені Аттіки

З Атен, нашого однотижневого місця перебування, ми робили екскурсії в ближче і дальше віддалені історичні місцевості Аттіки.

Одною з цілей таких наших екскурсій були дві місцевості: Дафні та Елевзіс.

Дафні

Старовинна Греція щороку відбувала величаву процесію з Атен до Елевзісу. Вона проходила т. зв. „святою дорогою", що починалася біля „Діполон", т. зн. „Святих воріт" в Атенах, і вела до Елевзісу. На тій дорозі, у віддаленню 7 км. від Атен, стояла стародавня святиня в честь Аполлона, бога світла, співу, гри на арфу та віщування (Дафне-Лавр).

У тій святині приношено в час тієї процесії жертву Аполлонові, а жерці віщували майбутнє з нутрощів жертви або теж із полуменю жертвенного вогню.

Коли Греція стала християнська, перемінено в 5 ст. ту святиню на манастирську церкву.

Теперішня церква в честь успення Пречистої Діви походить із 11 ст. Вона славиться прегарними мозаїками на золотому тлі, які ще й досьогодні сяють чудовими, наче зовсім свіжими красками.

Із верху головної бані, що її піддержують пророки, дивиться на нас „Пантакратор", т. зн. Христос-Володар світу.

Ця чудова мозаїкова ікона Христа — єдина у своєму роді: саме обличчя має двоякий вираз, і суворий і, разом з тим, лагідний.

Погляд цих великих, глибоких очей є тільки для грішників гнівно-неприступний; на людей чистої совісти дивляться ті очі лагідно і приязно.

На його чолі морщини журби володаря про долю його підданих. Я ніде не бачив кращої мозаїкової ікони, що зображує Христа як візантійського цісаря. Бо цісар, у візантійському розумінні, це заступник Бога на землі, а його імперія, це відображення Божого туземного царства. Таке розуміння надавало Христові у візантійській іконописі типовий вигляд візантійського цісаря.

Одиноке в світі розп'яття Христа

В ту хвилину, коли я дивився на цю ікону Христа, нагадалось мені одиноке в світі, різьблене в дереві, розп'яття Христа, яке я колись оглядав у Ассижі (Італія).

Коли дивитись на це розп'яття, стоячи по правому його боці, тоді судороги на обличчі Христа, як також жахливим болем викривлені уста являються висловом одчаю і, здається, наче б говорили: „Боже мій, чого Ти мене оставив?". Коли ж дивитися на це розп'яття з лівого боку, тоді обличчя з напівприжмуреними очима і легенько відкритими устами виявляють цілковиту відданість Божій волі: „Отче, в Твої руки віддаю мого духа". А коли стояти прямо перед розп'яттям, тоді повний спокій на обличчі Христа, зажмурені Його очі й уста є виявом спокою смерти: „Звершилося".

Це розп'яття — архітвір пластичного мистецтва.

З інших, дуже цінних, численних мозаїк церкви в Дафні відзначаються своєю красою теж і ті, що представляють життя Преч. Діви.

Під час христових походів тут находився манастир Чина ОО. Цистерціензів. Франконські герцоґи, що за окупації Греції Заходом резидували на атенському Акрополі, влаштували собі тут місце похоронів їхніх тлінних останків.

Дальші екскурсії

До ряду дальших екскурсій, що ми їх робили з Атен, належали: Елевзіс, Маратон, Кап Суніон і Корінт. У всіх цих місцевостях я побував уже під час моєї першої подорожі Грецією, і про них досить вичерпно я писав у першій частині цієї праці. На цьому місці, щоб не повторяти того самого, я, з обов'язку подорожнього репортажу, обмежився тільки до вичислення тих місцевостей.

Як за часів Гомера

Та все таки не можу тут мовчки поминути тієї прегарної картини, яку я побачив, в'їжджаючи до старовинного Корінту.

Там, зараз таки при однім із входів до місця археологічних розкопів, я побачив стару, невеличку винарню з двома перед нею столами. При одному з тих столів сиділи два старі Греки і, попиваючи вино, забавлялися грою в кості, не зважаючи на рух десятків модерних автобусів, що маневрували біля них.

З правдивим захопленям я дивився на цю прегарну картину і мав враження, що я не в центрі чужоземного туризму, а прямо в якомусь маленькому селі за часів Гомера.

Корінт — осідок пороків

Майже пів дня зійшло нам на оглядинах звалищ старовинного Корінту, початки якого сягають ще у передгрецькі часи, у часи малоазійського стародавнього населення Карійців, що тут поселились.

Корінт славився від найдавніших часів, між іншими, також і мистецькими виробами своїх наметників, ткачів і красильників, чого вони навчилися від Фенікійців.

Апостола Павла батьки вже від дитинства призначили на жидівського законовчителя і він одержав відповідну до того звання основну освіту. Згідно з тодішнім жидівським звичаєм, він навчився також і наметницького ремесла.

Це стало йому пізніше в пригоді, бо він неодноразово заробляв собі на прожиток, як про це у багатьох місцях свідчать Ап. Дії (18, 3; 20, 34; 1. Сол. 2, 9; 2. Сол. 3, 8; 1. Кор. 4, 12).

Так було і в Корінті, де св. ап. Павло півтора року працював за своїм ремеслом і вів місійну працю в тому головному осідку тодішнього поганського пороку.

Багатство Корінту, дуже знатного тоді торговельного міста, вело до люксусу (найдорожче місто античного світу!), розкошів, марнотратства, пересичення і неморальности.

Для прикладу треба згадати, що тут у святині Афродити, богині любови, краси і плодючости, жрекині віддалися розпусті.

Ап. Павло виступив проти всіх тих пороків, що вже стали й на християн некорисно впливати, зо всією силою свого вогнистого слова і палкого темпераменту.

Це дало привід до скарги його супротивників перед римським намісником Ґалієм. Досьогодні ще находиться той кам'яний поріг біля руїн палати Ґалія, з якого ап. Павло виголосив свою оборонну промову. Поблизу того місця поставлено в середньовіччя церкву, якої руїни находяться ще й досі.

Безпощадне осудження тих пороків є якраз і змістом цілого першого послання ап. Павла до корінтян.

Як протилежність до тих змислових пороків, св. Павло оспівує у своїй чудовій „Пісні пісень Любови" чисту, ідеальну любов Бога:

„Коли б я мовами людськими й ангельськими глаголав,
Любови, одначе, не мав би,
То я став би тільки як мідь дзвеняча,
Або бубон гудкий.
І коли мав би я дар пророцтва,
І знав би всі тайни,
І мав би все знання,
І коли мав би я всю віру так,
Щоб і гори переставляв;
Любови ж не мав би,
То я ніщо.
І коли я роздав би ввесь маєток мій,
І коли тіло моє передав би, щоб його спалено,
Любови ж не мав би,
То ніякої користи мені (з того)".

(1. Кор. 13, 1 — 3)

Корінт — місто Діогена

Тут, у Корінті, помер 323 р. до Хр. грецький філософ Діоген, славний зі своєї невибагливости. Він мешкав у звичайній бочці та відкинув кубок, кажучи, що й пригорщею можна напитися води.

Тут теж відбулася знана зустріч Олександра Великого з Діогеном. У відповідь на запевнення Олександра, що він готов для Діогена все вчинити, чого тільки він собі забажає, сказав Діоген: „Поступися, будь ласка, трохи на бік, бо заслоняєш мені сонце".

Ближчі відомоті про Корінт, його історію, як і археологічні там розкопи, є заподані в першій частині тієї праці.

Епідавр

Із Корінту наша дорога вела до Епідавру. Це у старовинні часи одно з найславніших у Греції місць культу Асклепея, бога лікування.

У маленькому місцевому музеї переховуються ще й досі античні приписи-рецепти для лікування.

Сьогодні туристи відвідують Епідавр, щоб побачити славний античний театр, побудований серед гарного лісу на схилі високого горба. Про цей театр у зв'язку з театром Діоніса в Атенах я ппсав уже в першій частині цієї праці.

Вдруге в Мікені

Мікена — це славна в античні часи місцевість, положена в Арголісі (Пелопонес) на горбі гір Третону, у віддалі 15 км. від моря.

Про Мікену, її в античні часи дуже високу культуру, як також і про археологічні розкопи там німецького археолога Шлімана 1874 — 1876 я написав досить докладно в першій частині цих моїх подорожніх записок.

Тірінс

Тірінс, як і Мікена, античний королівський замок-твердиня. Але у протилежність до Мікени він лежить на рівнині на верху всього 25 м. високого горба, у віддалі 2 км. від моря.

Археологічні розкопи в Тірінсі

Археологічні розкопи, що їх перевели тут 1885 р. Гайнріх Шліман і Вільгельм Дірпфельд, відкрили могутні мури одноцілих камінних бльоків; кожний бльок 2 — 3 м. довгий та 1 м. грубий. Ці бльоки лежать один на одному без жодних допоміжних споєнь. Це один із доказів античности тих мурів. Теж і долівка купальні замку є витесана з одної кам'яної плити.

Оборонні переходи цього замку вважаються зразком будови твердинь.

Тірінс — батьківщина Геракла

Згідно з грецькими мітологічними переказами, Тірінс — це батьківщина найславнішого мітичного героя Геракла, сина Зевеса і Алкмени, наділеного надлюдською силою.

Насправді була це, мабуть, побічна резиденція короля Мікени, від якої Тірінс є віддалений тільки на 15 км.

Стою внизу перед тими могутніми звалищами і питаю себе: навіщо було витрачати стільки людської праці і мозолів, коли на половину

слабші укріплення цього замку-твердині були б у ті античні часи безсумнівно непереможні?

На це питання, думаю, є тільки одна відповідь. Це гігантичне діло є виразом могутности влади і водночас найміцнішою забезпекою перед тим, щоб ворогові навіть і на думку не спало пробувати здобути цю твердиню.

В дорозі до Тріполі

З Тірінсу відправляємось на південний захід у напрямі на Тріполі. Дорога веде чудовими високогірськими околицями в крутих зикзаках чимраз вище вгору.

Подивляю у нашого шофера його прямо до мистецтва доведене вміння вести наш великий і тяжкий автобус. У нього теж і якесь осбливше замилування гратись з небезпекою життя, що мені вже зовсім не подобалось.

Небезпечні жарти

Бож тільки уявити собі: ми їдемо весь час гострими зикзаками вузенькою дорогою, що викута у скелистих стінах понад 2.000 м. високих горах. Ліворуч скеля, а праворуч від нашої вузенької дороги без жодного поруччя, якою їдемо, прірва до 1.000 м. глибока. А наш молодий шофер їде всею швидкістю і на закрутах щойно раптово навертає, коли радіятор автобуса вже висить над прірвою, або ось-ось зудариться зо стіною скелі.

Я, що сам колись солідно приготовлявся до шоферського іспиту, здаю собі вповні справу з великої небезпеки життя, в якій ми весь час знаходились. Я знаю, що серед цих обставин найменший дефект керівниці чи колеса, це певна смерть для нас. І я в душі молю Бога про охорону.

А моїм молоденьким супутникам-студентам що? Їм це забава! Вони кожний такий карколомний „осяг" нашого шофера оплескують радісно.

Перегони на висоті 1.400 м.

І того їм ще мало! Своїми рясними оплесками та заохочуючими вигуками вони провокують шофера до перегонів з іншими автобусами. А він приймає цей визов, збільшує швидкість і тоді, коли інші автобуси на закрутах звільняють біг, переганяє їх.

Таким способом він, на велику радість моїх супутників, перегнав уже 16 наших автобусів. Я вже й справді не знав, що мені робити? Бож і почуття відповідальности за життя цих 30 нерозважних, молодих людей чимраз більше обтяжувало мене. Я попадав у конфлікт із моєю совістю. Що діяти?!

Егіна Звалища святині Ефеї

Кріт-Кноссос: Південний вхід до лябіринту (3.500 до Хр.)

Дафні: Манастирська церква (XI ст.), побудована на фундаменті стародавньої святині в честь Аполлона

Кріт (Крета)-Кноссос: лябіринт — північний вхід (3.500 до Хр.)

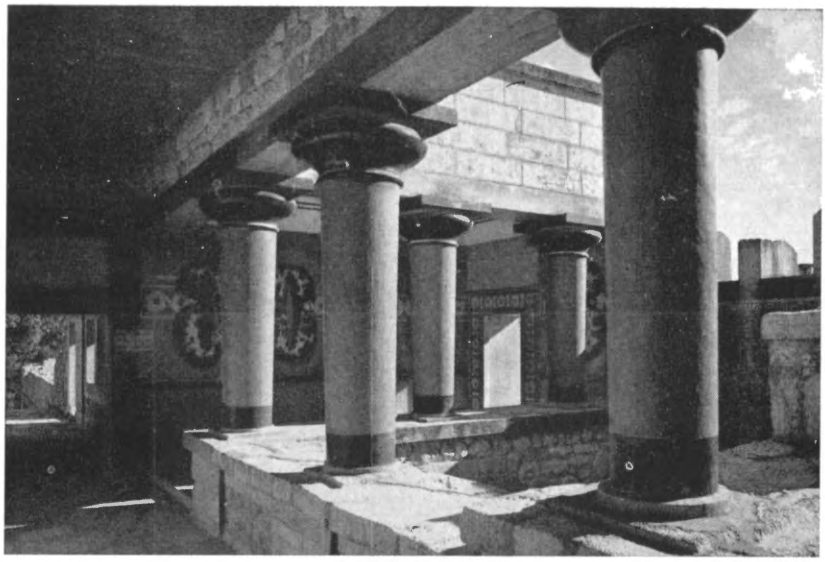

Кріт-Кноссос: „Заля колон" (3.500 до Хр.)

Гозіос Люкас: Живопис у церкві (XI ст.)

Кріт-Кандія: Ікона Преч. Діви Марії, тепер у Відні

Та, на моє щастя, вирятував мене з того прикрого становища наш провідник подорожі. Він завжди їхав у першому автобусі. На одному з закрутів він помітив зі свого автобуса „забаву" нашого шофера, заждав на нього і, за кару, велів йому пропустити всі автобуси та їхати на сміх усіх інших — останнім. За це склав я д-рові Бекові сердечну подяку.

Змарновані хвилини

Мушу признатись, що я був дуже лихий не тільки на нашого шофера, але, мабуть, ще більше на моїх супутників. Ми ж переїздили одною з найкращих гірських околиць Пелопонесу. Замість любуватись красою високогірської природи з її невинно чистим повітрям, вони обернули це все на свавільну іграшку з життям Але молодим слід більше прощати, ніж їх осуджувати.

У Тріполі

Була вже 21-а година, як ми приїхали до Тріполі. Хоча це була перша половина липня, у горах панувала вже темна ніч.

Тріполі — маленьке, але дуже симпатичне гірське містечко. Тут ждала вже на нас в одному з ресторанів заздалегідь замовлена щедра і смачна вечеря. Вперше в моєму житті я їв оце баранину, яку зготовлено за грецьким народним звичаєм.

Це було сікане, дуже смачно приправлене бараняче м'ясо, випечене у крухому тісті. До того білий хліб і вино; як десерт овечий сир і бросквині.

Ніч у шпильковому лісі

Після вечері та двогодинного відпочинку в Тріполі, всідаємо у наші автобуси і їдемо дальше. Перед нами один із найтяжчих відтинків нашої подорожі. Ранком наступного дня маємо вже бути в Олімпії. Нема іншої ради, тільки мусимо переночувати в автобусах.

Це було, очевидно, в програмі подорожі передбачене і тому ми мали такі автобуси, сидження яких можна було перехиляти назад і таким способом перейти на напівлежачу позицію.

Після одногодинної їзди, ми опинились на височині біля 1.000 м. абсолютної висоти у правдивому шпильковому лісі, який тепер рідко можна подибати в Греції.

Я не робив собі жодних люзій щодо сну тієї ночі і був дуже вдоволений, що мав на той випадок не тільки літню загортку, але й пуловер. Хоч і не спав я майже всю ніч, але бодай не змерз.

Ті учасники, що робили собі такі ілюзії та, не зважаючи на відповідну пересторогу о. д-ра Бека ще у Відні, не взяли з собою теплої одежі, не тільки не спали, але мерзли. Бо в Греції й серед літа на горах ночі дуже холодні.

Всі ми, без винятку, були дуже раді, коли о 5-ій годині ранку пролунав заклик „уставай!".

В дорозі до Олімпії

Жваво рушають наші автобуси в дальшу дорогу, бо немов і їм було скучно простояти всю ніч у лісі. Тепер їдемо вниз, на південь, у напрямі моря.

Ми скоро забуваємо всі нічні невигоди і любуємось чудовими гірськими околицями, що, осяяні ранішнім сонцем, якось особливо весело настроюють кожного з нас. З правдивою теж насолодою вдихаємо ароматичне гірське повітря, що відсвіжує немов ранній купіль.

А перед нами ген далеко, внизу, легко хвилює сафірове море.

Снідання в лісі

Після двогодинної їзди, ми затримались на перепочинок у підніжжі гір Аркадії, в лісі над рвучим гірським струмком.

Багато з учасників подорожі відчиняють консерви і збираються снідати. Хто хоче щось теплого одержати, може одержати поблизу в маленькому ресторані, при дорозі, на краю лісу.

А багато йдуть до струмочка митися. Переважно дівчата. А хлопці жартують і кажуть, що вони, хлопці, й без того гарні.

Берегами Йонського моря

Час наглить і ми, після одногодинної перерви, їдемо дальше. По несповна півгодини їзди, минаємо маленьке містечко Аркадію, дуже гарно положене над морем і, не задержуючись, їдемо далі. Тепер у північному напрямі, до недалекої вже Олімпії.

Дорога веде підніжжям дуже гарних, гористих околиць. Весь час берегом Йонського моря.

Соняшний, теплий ранок і хрустально чиста вода скелистого побережжя дуже спокусливо запрошують до купелю. Одначе, я не забув іще мого з-перед трьох літ знайомства з морськими їжаками в Егейському морі, під час дороги до Царгороду; тому, парафразуючи, підспівую собі стиха: „Ох, не куси мене чарами твоїх принадних синіх хвиль" і їду дальше.

Олімпія

У безжурно-веселому настрою ми приїхали до Олімпії. Вона лежить у лісистому міжгір'ї провінції Елісу, сьогодні так само, як і ув античні часи, осторонь рухливого життя.

Легкі схили її гористих, у ліси багатих, околиць, проміж якими, сріблом граючись у сонцю, весело пробігає багата в броди річка Кладеос, живо нагадували мені наше прекрасне Підгір'я: мій рідний Гошів із його „Ясною Горою" та річкою Лужанкою, що срібною

стрічкою в'ється у підніжжі гори, а дальше Тур'є та Корчин... і в душі задзвеніли в ту хвилину слова тієї прегарної нашої пісні, що зродилася над цвітучими берегами Стрия:

Крилець, крилець, соколе, дай,
Полечу-злечу в Рідний Край"...

Археологічні розкопи в Олімпії

Археологічні розкопи, переведені в Олімпії виказали, що там находилися людські поселення з початку 2-го тисячоліття до Хр. З того часу заховалися ще й дотепер основи двох подовгастих будівель з епсидою (заокругленою задньою стіною).

Найстарший в Олімпії культ був у честь Пелопса, мітичного сина Тантала, цього зухвало-злочинного короля, що, спокусуючи богів, подав їм їсти власного сина, Пелопса, якого він убив власноручно.

Муки Тантала

За спонукою Позейдона, боги оживили Пелопса, а Тантала покарали засланням у підземелля. Там він стояв увесь час під овочевим деревом, по шию у воді. При цьому він терпів безнастанно жахливу спрагу і вічний голод. Бо як тільки він нахилився, щоб напитися води, вона спадала аж до землі. Якщо Тантал, мучений голодом, підніс руку, щоб зірвати з дерева овоч, тоді наставав сильний вітер і піднімав гілля дерева високо вгору.

Звідсіля й постала пословиця про „муки Тантала".

Цей міт-переказ, очевидно, — тільки вияв почуття справедливости, природжений, отже, Богом даний, кожній людині. Це почуття домагається відповідної до злочину кари.

Пелопс

Цей, оживлений богами, Пелопс, коли виріс на вродливого та відважного юнака, забажав одружитися зі славною з краси Гіпподамеєю, дочкою Ойномаоса, короля Елісу.

Ойномаос, одначе, не хотів допустити до одружіння Гіпподамеї тому, бо Пітія, дельфійська пророчиця, пророкувала йому, що він помре, коли його дочка найде жениха.

Хитрощі Ойномаоса

Тому Ойномаос і пустився на хитрощі. Він казав у всіх країнах Греції проголосити, що тільки той зможе одружитися з прегарною Гіпподамеєю, хто його, Ойномаоса, переможе у перегонах на возі. Кого, однак, він переможе, цей мусить заплатити своїм життям.

Як місце змагання, Ойномаос призначив протоку біля Корінту. Час змагання устійнив так: він, король, найперше буде приносити в жертву Зевесові барана, а даний жених може в міжчасі на возі, запря-

нім четвернею, вже розпочинати біг. Король же, щойно по принесенню жертви, розпічне зі списом у руках змагання на своїм возі, що його буде провадити візник Міртіл.

Виглядало, неначебто давав женихові великий виступ. При цьому Оноймаос застеріг собі одно: якщо б йому пощастило надігнати жениха, тоді він, король, має право вбити його списом.

Ці, здавалось би, такі легкі умови змагання ще більше заохотили багатьох женихів гарної Гіпподамеї. А цей великий виступ, що його давав Ойномаос, вони пояснювали собі старечими примхами.

Жорстока смерть женихів

Так вони, один за одним, приїздили до Елісу, зголошувались у короля та просили руки гарної його дочки. Ойномаос приймав їх завжди незвичайно чемно. Опісля давав їм в розпорядження гарну четверню з возом, а сам, не поспішаючи, йшов приносити жертву Зевесові.

Щойно після принесення жертви, він сідав на свій легкий віз, запряжений у два його шляхетні коні, Філлю та Гарпинну, що могли навіть з вітром іти в перегони. Вони без труду здоганяли жениха ще далеко перед визначеною ціллю перегонів і король убивав його своїм списом. Таким способом жорстокий Ойномаос заколов уже дванадцять женихів.

Позейдон охороняє Пелопса

Також і Пелопс поспішав до Елісу. Коли він довідався про жахливу смерть дванадцятьох женихів, удався вночі на беріг моря і ревно просив свого могутнього опікуна Позейдона, бога моря, про допомогу й охорону.

Його прохання не осталося без наслідків, бо море заграло і золотий віз, запряжений четвернею окрилених коней, виринув із пінистих хвиль. Пелопс сів на лискучий віз, вхопив у руки віжки та, з вітром на перейми, погнався до Елісу.

Король злякався, бо з першого погляду пізнав запряг Позейдона. Однак, надіючись на чудодійну швидкість своїх коней, згодився на змагання за звичайною умовою.

І Пелопс вітром понісся своєю четвернею в напрямі протоки біля Корінту, а король пішов, як звичайно, складати жертву. І щойно після цього пігнався на своєму возі за Пелопсом.

Смерть Ойномаоса

Пелопс зрадів у серці з огляду на близький успіх його цілі змагання, коли Ойномас несподівано наздігнав його і водночас намірився на нього своїм списом, щоб завдати йому вбивчий удар. Та в ту хвилину Позейдон, що охороняв Пелопса, спричинив, що колеса корлівського воза зірвалися з осі і Ойномаос упав з воза на землю й забився.

Пелопс одержує Гіпподамею

В ту саму хвилину Пелопс задержав свою четверню вже як переможець у змаганні. Коли ж оглянувся, він побачив королівську палату всю в огні. Це блискавка запалила її та знищила дощенту. Тільки одна колона залишилася з цілої палати.

Побоюючись за життя Гіпподамеї, Пелопс поспішив своїм окриленим запрягом до палати і врятував із полуменю свою прегарну Гіпподамею.

Тоді став він володарем в Елісі, а цілий той великий півострів одержав від нього назву „Пелопонес", т. зн. острів Пелопса.

В пам'ять того, що Пелопс одержав руку Гіпподамеї в змаганнях, вони творили, як каже Піндар, від 518 — 446 рр. до Хр. одну з головних частин культу в честь Пелопса.

Початок олімпійських ігрищ

Опісля прийшов сюди, згідно з грецькою мітологією, Геракл, син Зевеса і Алкмени. Він відмітив у честь свого олімпійського батька місце під „Святу округу". З того часу датується в Елісі культ Зевеса, а зв'язані з тим культом змагання, що відбувалися влітку що чотири роки, одержали назву „Олімпійських ігрищ".

Ця назва перейшла пізніше й на саму місцевість, що з того часу зветься Олімпією.

Тут теж побудовано дві найстарші й наймогутніші грецькі святині в дорійському стилі, одну, в честь Зевеса, і другу, т. зв. „Герайон", в честь Гери, дружини Зевеса. Обидві ці святині, як, зрештою, і всі інші античні будівлі „Святої округи" в Олімпії впали жертвою землетрусу, так що остались по них тільки звалища як вимовні свідки їхньої колишньої слави. Як ті святині справді виглядали, довідуємося тільки з античних їхніх описів.

Святиня Зевеса

Святиню Зевеса збудував 468 — 456 до Хр. Лібон, архітект з Елісу. Її будовано, подібно як Партенон на Акрополі в Атенах, на фундаменті з трьох ступенів у вимірі 64,12 × 27,68 м. Вона була взагалі дуже подібна до Партенону, тільки що могутніша у співвідношенню своїх поодиноких частин.

Із тієї святині заховався й досі в цілості фундамент, як також і на землі біля нього могутні кам'яні круги дорійських колон святині в цьому самому положенню, що по землетрусі. Й у тому стані вони справляють на глядача монументальне враження та дають можливість уявити собі знану в античному світі велич тієї святині.

Археологічний музей Олімпії

Під час археологічних розкопів у Олімпії знайдено найважніші мистецькі прикраси святині Зевеса і вони переховуються в музею

Олімиії. Це є постаті фронтону святині, як теж „Метопи", т. зн. прикрашені рельєфами плити фризу святині.

Ці мистецькі твори як щодо їхніх розмірів, так теж і могутности форми належать до найкращих досягнень клясичного грецького мистецтва.

Зокрема найдено там зо східнього фротону рельєф зі сценою приготування до перегонів, а на західньому рельєф, що представляє битву між лапітами і кентаврами, при чому бог Аполлон наказує їм замиритися.

Віднайдені під час розкопів метопи представляють на 12 плитах славні дванадцять праць Геракла. Одна метопа, наприклад, зображує Геракла, що держить на своїх плечах стовпи, що підпирають небозвід.

Геракл

Значення цього сюжету таке: згідно з грецькою мітологією, Геракл був сином Зевеса і Алкмени, дружини Амфітріона, мітичного короля Тірінсу. Як син бога і людини, Геракл був півбогом, або, як це Греки називали, „героєм".

З усіх мітичних героїв Геракл був найславніший, бо наділений був богами надлюдською силою і великими чеснотами.

Геракл на службі короля Еврестея

Будучи на службі короля Еврестея, Геракл виконав, користуючись своєю надлюдською силою, дванадцять славних праць, знаних під назвою „Дванадцяць праць Геракла". Між іншими, він звільнив від мук Прометея, що за кару був прикований богами до скель Кавказу, поконав і прогнав із підземелля Цербера, триголового пса, що своїм жахом проймаючим гавканням відстрашував душі померлих від перевозу їх Хароном через ріку Стикс на другий берег підзе мелмя і т. п. славні діла-праці, між ними й це геройське діло, сюжет якого коротко переповідаю понижче:

Еврестей хотів раз назавжди покінчити з ненависним йому Гераклем і тому наказав йому добуту три яблука з саду Гесперид. Цей сад находився на західньому побережжі моря, там, де вже кінчався світ і де Титан Атлас держав на своїх могутніх плечах стовпи, що підпирають мідяний небозвід.

Геракл і Гесперидн

Сад той, яблука якого давали богам безсмертність, берегли не тільки чотири дівчата, звані Гесперидн, дочки ночі, але також і Ладон, стоголовий, страшний змій.

Ладон беріг сад безперервно день і ніч, бо як одна частина його голов спала, то інша сторожила. Не зважаючи на небезпеку життя,

яка грозила Гераклеві, він, з наказу Евреста, мав добути з саду три яблука Гесперид.

Виконуючи наказ Еврестея, Геракл вибрався у невідому йому дорогу. Вона вела між іншим, теж і через Кавказ, де він звільнив від мук прикованого до скель Прометея. В подяку за це, Прометей порадив Гераклеві не йти самому по яблука до саду Гесперид, але післати туди Атласа.

Геракл і Атлас

Геракл пішов до Атласа і просив його добути для нього три золоті яблука Гесперид, а Геракл згодився до часу повороту Атласа держати на своїх дужих плечах важкий небозвід.

Так воно і сталося. Геракл перейняв на свої плечі небозвід, а Атлас вирядився в дорогу по золоті яблука.

Атласові вдалося заспати і вбити змія, що вартував під деревом, а опісля хитрощами добути від Гесперид яблука. Ці яблука він приніс і поклав на траві перед Гераклем. При цьому, однак, він рішуче відмовився знову перейняти на свої плечі важкий небозвід.

Хитрощі Геракла

Геракл тоді пустився на хитрощі і сказав, що він радо готов і дальше держати на своїх могутніх плечах небозвід, тільки боїться, щоб від цього тягару не тріснув у нього мозок. Тому просив Атласа, щоб цей перейняв на себе на хвилинку небозвід, поки він, Геракл, не покладе собі на голову жмуток шнурів.

Не передбачаючи жодних хитрощів, Атлас згодився на це і перейняв на себе знову небозвід. Тоді Геракл узяв яблука і пішов собі геть.

Поворот Геракла

Геракл приніс яблука Еврестеєві, але цей, пізнавши в цьому волю богів, дарував їх йому.

В подяку за цю очевидну опіку, Геракл поклав ці яблука на престолі богині Атени. Вона ж, знаючи, куди вони належать, віднесла їх назад у святий сад Гесперид.

Переказ про Геракла і первісне Боже об'явлення

З релігійно-історичного становища такі мітичні перекази, як оце про Геракла, є незвичайно знаменні та цінні. Вони — це наявний доказ того, як живо заховалася в переказах усіх народів стародавнього світу пам'ять про дану Богом іще в раю обітницю Спасителя, цього зв'язкового між людьми і Богом.

А такий переказ як про Геракла-героя, отже, півбога, є нічим іншим, як тільки виявом віри у передвчасне здійснення цієї обітниці.

Переказ про Геракла і Мікель-Анджельо

Так розумів це Мікель-Анджельо (1475 — 1564), італійський маляр, скульптор і будівничий. Один із найславніших його творів — це, як відомо, розмалювання т. зв. „Сикстинської каплиці" у ватиканських палацах Риму.

У ґрандіозному напрестольному образі, що займає всю стіну тієї великої каплиці (в якій, між іншим, завжди відбувається вибір нового папи), є зображена картина страшного суду. Тут є зображений Христос-Спаситель у постаті Геракла, а внизу картини човен, в якому стоїть мітичний перевізник Харон.

Статуя Гермеса

На особливу увагу з експонатів олімпійського музею заслуговує статуя Гермеса, вісника богів, твір Праксітела (біля 330 р. до Хр.). Це дотепер одинокий в Олімпії віднайдений ориґінальний твір цього найбільшого грецького скульптора пізнього клясичного віку.

Стою перед цим мистецьким архитвором і не можу доволі налюбуватись. Це справді щось неймовірне. Дивишся на цю статую з каменя і дізнаєш враження, що вона дихає. Обличчя бога так само одухотворене, як теж і життєрадісне. Одяг бога, біля його статуї, так по-мистецьки опрацьований, що робить враження тканини, яку легко можна рукою вгору підняти.

Тут є вияв повної сили зо шляхетною гармонійністю, розчленування сполучені і з'єднані з цілістю до незрівняної можливости, та коли я скажу, що мені здавалось, немов ця статуя мала ось-ось зійти з п'єдисталю, то це не пуста фраза.

Цей твір Праксітела не був у стародавні часи особливо славний. З цього можна робити висновок, які розкішні мусіли бути його інші твори, які ми, на жаль, знаємо тільки з опису.

Але ще й інший висновок можна з того робити: якщо Гермес Праксітела, цей, на наш погляд, незрівняний твір у стародавні часи навіть не користувався особливою славою, то це значить, що грецькі мистці вже в ті давні часи піднімались до висот, які для нас є й сьогодні недосяжні.

Статуя Зевеса

Непомірною шкодою для всього людства є безповоротна втрата статуї Зевеса, що колись прикрашувала святиню його ймення.

Ця статуя, подібно як і статуя Атени-Партенос атенського Акрополю, належала до найславніших творів Фідія (біля 500 — 438 до Хр.), цього найвизначнішого грецького скульптора ранньоклясичного віку.

Подібно як статую Атени-Партенос, так теж і цю статую знаємо, на жаль, тільки з античних її описів, а також із її зображень

на грецьких монетах, що були в обігу ще й за часів панування римського цісаря Адріяна (117 — 138 по Хр.). Вона була 14 м. висока; одяг її, сандали і волосся були з золота, а обнажені частини тіла зо слоневої кості.

Зевес сидів на золотому престолі, що був прикрашений самоцвітами; в лівій руці тримав жезл, а на долоні правої руки тримав статую Атени-Ніке (Атени-Периможниці).

Все, що досі й осталося по цій статуї, що вважалась одним із сімох чудес античного світу, це заглиблина в задній стіні для цоколю тієї статуї.

Герайон

Святиня в честь Гери, дружини Зевеса — це найстарша знана нам святиня не тільки в Олімпії, але також і в цілій Греції. Вона побудована 600 р. до Хр., отже 150 років раніш, ніж святиня Зевеса. Це тому, бо, згідно зо стародавнім грецьким звичаєм, Зевеса первісно звеличувано на вільному повітрі.

З тієї монументальної святині залишилось досі, на жаль, тільки кілька колон у дорійському стилі.

Філіппейон

Із багатьох менших святинь в Олімпії відрізняється своєю ґраціозністю основа круглої святині в йонському стилі, т. зв. Філіппейон. Цю назву вона одержала від короля Філіппа II. Македонського (359 — 336 р. до Хр.), батька Олександра Великого (336 — 323 р. до Хр.), що велів її побудувати в пам'ять своєї вирішної перемоги над Греками у Хейронії 338 р. до Хр.

Досі заховалися ще на круглому мармуровому фундаменті тієї святині численні залишки йонських колон, що у формі вінка оточували середину святині, задню стіну якої прикрашували корінтійські півколони. Тут находилися статуї Філіппа та його рідні, виконані з золота і слоневої кості, твори скульптора Леохара.

Прітанейон

Це не була святиня, тільки адміністраційний будинок управи та жерців. У Прітанейоні стояв престол у честь Гестії, богині домашнього вогнища, на якому горів вогонь, що ніколи не погасав.

Тут відбувалися також прийняття в честь переможців ув олімпійських змаганнях і численних гостей. Ці прийняття влаштовувано на громадський кошт і вони вважалися найвищою почестю.

Гімназіон і Палестра

Будівлі Гімназіон і Палестра були побудовані в 3 і 4 ст. до Хр. та були місцем тренування, що попередужвало олімпійські ігрища. При

цьому Гімназіон, при своїх дуже великих розмірах 220 × 120 м., служив місцем тренування в бігу, як теж і в киданні диском і списом.

В Палестрі, що мала квадратові виміри (66 × 66 м.), відбувалися вправи в спортовій боротьбі й боксуванню. Звідсіля вели переходи до цілого ряду просторих приміщень, що служили частинно як роздягальні, частинно, однак, як залі, в яких філософи і промовці, згідно з тамошнім звичаєм, учили зібрані разом дружини молодих змагунів.

Стадіон

Поблизу Гімназіону і Палестри находиться стадіон, до якого провадив критий перехід попід насип, з якого глядачі під час ігрищ стежили за перебігом змагань. Цей гарно збудований перехід існує ще й досі, тільки вже без склепіння.

Сам же стадіон протягом тисячоліть занесли мулом річки Кладео й Алфео; якраз тепер його відкопують. Він є 215 м. довгий і 35 м. широкий, та обведений насипом, на якому находились сидження для 45.000 глядачів. На обох боках біжні були витесані два кам'яні пороги, як цілі бігу, а в її південній частині трибуна для судді.

Олімпійські ігрища

Олімпійські ігрища, що мали чисто льокальне значення, з'являються на сцені історії щойно в 776 р. до Хр. Починаючи з того року ведено безперервні записки з прізвищами переможців із нагоди Олімпіяди.

Згодом набрали ці Олімпіяди, які відбувалися правильно що чотири роки, такого значення, що вони служили Грекам літочисленням.

Спочатку приходили змагуни тільки з найближчого оточення, бо Олімпія була тоді ще святилищем чисто льокального значення. Але вже небавом списки переможців виказують не тільки прізвища змагунів з усіх областей Пелопонесу, але теж і з Атен, Італії, Сіцілії та Єгипту, одним словом, з усіх грецьких поселень.

Була одна умова щодо всіх змагунів, а саме, що всі вони мусіли бути Греки і вільні від злочину вбивства і злодіяння проти богів.

„Божий мир"

Що чотири роки розходились з Елісу в усі грецькі землі вісники, оголошуючи реченець ігрищ і початок „Божого миру". З тою хвилиною мусів устати всякий воєнний гамір, щоб друг і ворог мали можливість безтривожно удатися до Олімпії і тут у мирному змаганні міряти свої сили.

Місто Еліс як організатор ігрищ, а враз із ним і вся країна одержала неначебто привілей невтральности і його респектували всі грецькі області. Сама ж Олімпія стала поряд із Дельфами цим місцем, де виявлялася національна єдність політично роз'єднаної Греції.

Ріжниця між стародавнім і сучасним розумінням спорту

Стародавні змагання істотно різнилися від сучасного спорту. Їх ціллю не було рекордове досягнення тільки в одному напрямі, як це є в сучасному спорті. Ідеалом і найшляхетнішим завданням людини в розумінні старовинних Греків була всестороння погужність у твердому тренуванні гармонійно удосконаленого тіла людини.

Здійсненням цього найвищого завдання було пожертвування змагань в честь Зевеса, найвищого бога, і в прийняттю ним, Зевесом, поодиноких досягнень, чого виявом було признання переможцям перемоги. Як відзнаку перемоги кожний переможець різних родів змагань одержував галузку зо святого оливкового дерева. Ці галузки відтинав жрець Зевеса з дерева золотим ножем і вінчав ними голови переможців. Це була єдина нагорода за перемогу.

Олімпійські змагання були, отже, нічим іншим як тільки виявом релігійного культу, що був глибоко вкорінений в грецькій психіці.

Перед святим деревом в Олімпії

Це оливкове дерево, а властиво якийсь його „потомок", росте ще йосі на тому самому місці, праворуч святині Зевеса.

Мушу признатися, що стоячи на звалищах тієї святині, я, зі зворушенням, дивився на це „святе дерево", як німого свідка колишньої слави Олімпії: тих античних і дуже славних часів, коли спортовець не був професійним змагуном і не удавався зо своєю дружиною в чужі країни, щоб там рівночасно вести потайну торгівлю наркотиками або золотими годинниками.

Роди змагань

Найстарші олімпійські змагання тривали тільки один день, бо тоді відбувалось тільки одно змагання в бігу на стадіоні (600 стіп = 192 м.). Згодом, однак, ці змагання були поширені і були тяжчі у виконанні: дворазовий біг, біг на далеку відстань (24 рази), окружний біг із шоломом, щитом і наколінниками, стрибок у довжину, кидок списом і диском, змагання в боксі, перегони на коні і на колісницях.

Відповідно до цього продовжено й час тривання змагань остаточно до п'ятьох днів.

Поряд із цими змаганнями відбувалися вже з давніх часів такі ж змагання і для юнаків.

Для дівчат і жінок, що не мали права брати участи у змаганнях навіть як глядачки, влаштовувано окремі ігрища. Залежно від обставин, вони відбувалися в часі між Олімпіядами; вони, однак, нікоми не осягнули більшого значення.

Закінчення Олімпіяди

Вінчання оливковою галузкою і прийняття переможців ураз із їх харчуванням на громадський кошт у Прітанейоні закінчували

Олімпіяду. А поети і мистці у своїх творах обезсмертнювали переможців. Бо перемога в олімпійських ігрищах уважалась набільшою честю, яку людина може взагалі здобути.

Відновлення Олімпіяди

Відомий французький спортовець Coubertin, великий звеличник античних олімпійських змагань, довів своїми невтомними заходами до відновлення в 1894 р. міжнародних олімпійських ігрищ.

Вони відбуваються й тепер що чотири роки і кожний раз в іншій країні. Перед початком змагань учасники складають олімпійську присягу. Перемога в цих міжнародних олімпійських змаганнях вважається частинно світовим спортовим досягненням.

Починаючи з 1924 р. відбуваються також і міжнародні зимові Олімпіяди.

У признанні великих заслуг щодо відновлення Олімпіяд, поставлено в честь Coubertin-а пам'ятник із білого мармуру. Він стоїть при вході до античної „Святої округи" в Олімпії. Вгорі над присвяченням у грецькій мові є вирізьблене в мармурі погруддя Coubertin-а, а в цоколі пам'ятника, на його власне бажання, його серце.

В дорозі до Ламбіри

З Олімпії веде наша дорога дуже гарними околицями морського побережжя західнього Пелопонесу. Ми їдемо в північному напрямі.

Дивлюся крізь вікно авсобуса на чудові картини гористого побережжя та розхвильованого внизу моря, які скоро, наче в калейдоскопі, міняються перед моїми очима, і жаль мене охоплює. Жаль на думку, що наша подорож цією чудовою країною наближається до кінця.

Останній купіль в морю

Ми у Ламбірі. Це вже у північній частині Пелопонесу. Тут наш останній купіль у морю.

Задержуємося біля ресторану, що находиться тут же при самій дорозі, що проходить високо понад морем стрімким узбіччям гори. Займаємо замовлені для нас місця в тінистому саду ресторану. Хто замовляє страву, а хто прохолодні напитки. Бо день жаркий сьогодні!

Яка ж це розкіш сидіти в такий день у тіні дерев, удихати запашне гірське повітря та слухати приємне для вуха цвірінкання цикадів, яких тут мільйони. А ген, унизу, ледве чутно грає море...

Ніколи не забуду розкоші нашого тут відпочинку, як теж і того відсвіжуючого купелю в Ламбірі.

Знову в Атенах

Дорогою через гарне місто Патрас, що лежить над затокою тієї самої назви та є головним містом провінції Ахаї, їдемо побережжям

північчого Пелопонесу вже в напрямі Атен. Дорога веде весь час дуже мальовничими берегами Корінтської затоки.

Залишаючи Корінт праворуч, проїздимо вдруге вузиною Істмосу і в 21-ій годині ми вже знову в наших квартирах ув Атенанах.

Наступного дня остаємось в Атенах, щоб відпочати. Цей день призначений до вільного розпорядження кожного учасника подорожі.

Дельфи

Наступного дня після відпочинку в Атенах, ми були вже о 5,30 годині ранку знову в дорозі. Цим разом до Дельфів, куди ми приїхали в 11-ій годині перед полуднем.

Дельфи, чудово положена високогірська місцевість на південному схилі гір Парнасу, не були для мене незнайомі. Тут я був уже перед трьома роками майже два дні під час моєї першої подорожі Грецією в дуже милому товаристві о. д-ра В. Ґавліча, ЧСВВ.

Та вони й цим разом зробили на мене велике враження.

Незбагнута тайна

Сам не знаю, якій обставині це приписати? Багато чудових, високогірських околиць я бачив під час тієї подорожі та ними захоплювався. А приїхав я сюди прямо з Олімпії, де був уперве і де оглядав я численні і значно могутніші звалища античних святинь, як у Дельфах. А проте я там не був під таким великим враженням, як тут у Дельфах, і це вже вдруге. І не тільки я, але й усі інші учасники подорожі казали, що Дельфи зробили на них значно більше враження, ніж Олімпія.

Це справді дивне і межує з таємничістю. Чи Дельфи, може, ще й досі сповиті незбагнутою тайною Пітії?!...

Кастальське джерело

Як воно не було б, але прощаючись з Дельфами, я напився води з Кастальського джерела, цього античного символа поетичного захоплення, щоб таким чином заховати це моє захоплення Дельфами по кінець мого життя. Бо в ту хвилину я був свідомий цього, що втретє в Дельфах вже не буду.

Про античні Дельфи пишу доволі вичерпно в першій частині цих подорожніх спогадів, тому більше про це тут не розписуюсь.

Гозіос Лукас

Дельфи, згідно з пляном нашої подорожі, були теж і для мене завершенням моєї другої подорожі Грецією.

Звідсіль вела наша дорога тільки з короткими зупинками вже в північному напрямі, на Відень. Першою такою зупинкою було оглянення славного манастиря Гозіос Лукес (блаженного Луки). Це недалеко Дельфів, у дуже гарній, гірській околиці.

Цей манастир заклав візантійський цісар Роман II (959 — 963) у підніжжі гір Гелікону, що, за стародавніми грецькими віруваннями, були осідком муз.

Манастир цей славний мозаїками церкви, що походять з 9 — 12 віку та вважаються надзвичайно цінним історично-мистецьким пам'ятником. Ці мозаїки належать до небагатьох пам'ятників того роду мистецтва середньо-візантійської епохи.

Як своєю композицією, так теж і живими, немов зовсім свіжими, красками ці мозаїки нагадують такі ж мозаїки у Дафні, що є, однак, молодшої дати. Як у Дафні, так теж і тут вирізнюється своєю красою стінний живопис, а найбільше великий розмірами образ Христа.

Під церквою находиться крипта з тлінними останками блаженного Луки, як також і цісаря Романа II, засновника цього манастиря.

Це було вже добре сполудні, як ми туди приїхали. У церкві служили Вечірню. Велике враження на всіх учасників подорожі зробив притишений спів псальмів. Голоси ченців то підвищувались, то знову знижувались. У цьому їхньому співі за стародавніми мотивами вичувалася якась немов би то нескінченість, однаково далека від скарги-плачу, як і від радости-втіхи, а заразом у цьому велично-протяжному співі вичувалося щось дуже врочисте, неначе Пісня Вічности...

На поворотному шляху

Після оглянення Гозіону Лукас і довшого відпочинку в тінистому саді манастиря, ми вирядились у дальшу дорогу. Останній уже раз у наших вигідних автобусах, що завезли нас до місцевости Левадія в Беотії. Тут ждав уже на нас наш поїзд, яким ми перед трьома тижнями приїхали з Відня до Пірей-Атен.

Під час нашої поворотної дороги ми затримались по пів дня ув трьох містах, обласних столицях: в Солуні, Беоґраді та Заґребі.

Про ці міста не пишу тут зокрема, бо їхні досить докладні описи поміщені в першій частині цієї праці.

Знов у Відні

Після двох днів їзди я був знов у Відні. У цьому Відні, що про нього я ще малим хлопчиною чув стільки гарного від мого покійного Батька, який тут кінчав свої теологічні та філософічні студії. Як дуже я бажав собі наочно пізнати це столичне місто, якого прегарні знімки вечорами висвітлював нам, своїм дітям, наш Батько при допомозі „магічної ліхтарні"! Чи міг я в такі хвилини думати про те, що життя зготовить мені колись удруге вже велику несподіванку в формі мого гарячого бажання?! Чи міг я у такі хвилини сподіватись, що я не тільки наочно пізнаю це прегарне місто, але й що саме Відень стане

впродовж десяти літ місцем моєї справді дуже радісної душпастирської праці в середніх школах?!

І тут, у цій тільки Відневі питомій, музикою й мистецтвом просякнутій, атмосфері, я все наново переживаю цю казково гарну, незабутню подорож сонячною, мітами сповитою, Гелладою.

І часто при цьому нагадується мені одна моя розмова з покійним директором М. Сабатом, великим знавцем клясичного світу, а особливо Греції. Він тоді зі сльозами в очах сказав: „Мені тяжко прийдеться вмирати, бо знаю, який цей світ гарний".

Я, однак, думаю, що кожному, хто мав нагоду бачити стільки тієї краси, яка все ж таки є тільки слабким відблеском краси її Творця, значно легше прийдеться залишати цю туземну красу, замінюючи її на оглядання відвічної Божої краси.

Зауважені помилки:

стор.				надруковано:	має бути:
7	14	ряд.	згори	однодо	одного
12	1	„	„	виявів супроти	виявів симпатії супроти
13	1	„	„	одочасно	одночасно
21	16	„	„	піж!	ніж!
25	10	„	„	Перед словами По виході пропущено таке речення: Менше приємний був, однак, вихід із води на глинкуватий берег.	
29	12	„	знизу	на кас	на час
	6	„	„	восьмиденн	восьмиденне
39	7	„	згори	отається	остається
40	17	„	„	У церкі	У церкві
	1	„	знизу	перебуве	перебуває
41	16	„	„	заплакали:	гукнули:
46	19	„	згори	**Султавська збірка**	**Султанська збірка**
48	6	„	„	удусити	удушити
	21	„	„	Роксаляна	Роксоляна
50	22	„	„	вбитнй	вбитий
	13	„	знизу	нележить	належить
51	1	„	згори	овнішнього	зовнішнього
	2	„	„	безреречно	безперечно
	3	„	„	изначної жінки,	визначної жінки,
52	16	„	знизу	жертвувало	жертвували
53	19	„	згори	цісерева	цісарева
56	19	„	„	Знімаючи	Висвітлюючи
83	11	„	згори	338 по Хр.	338 до Хр.
85	9	„	знизу	жертвувала	жертвували
	8	„	„	брала участь	брали участь
89	14	„	„	у серце Едіпа	у серце Едіпа.
92	3	„	згори	воднонас	водночас
95	8	„	„	несподірано	несподівано
98	9	„	знизу	Антигона	Антігона
99	20	„	згори	Змилосердися й ти замість богині Атени	Змилосердися й ти, місто богині Атени,
100	4	„	знизу	батківщини	батьківщини
103	15	„	згори	зроруште	зворуште
105	16	„	знизу	пок. о. Спиридон	пок. о. д-р Спиридон

стор.			надруковано:	має бути:
110	11	ряд. знизу	скарб Атен	скарб „Аттічного Морського Союзу”
112	12	„ згори	„Галя Каріятиди”	„Галя Каріятид”
114	17	„ „	з-песеред	з-посеред
115	17	„ „	американськ	американські
118	50	„ „	після слова бога невиразно видруковане читай	виявлялося
126	9	„ „	перляментом	парляментом
140	9	„ знизу	коопертива	кооператива
141	9	„ „	нашого преділу	нашого переділу
	6	„ „	Їхва	Їхав
163	16	” „	закнпув якір	закинув якір
165	2	„ „	тієї вдяности	тієї вдячности
166	7	„ згори	кильтури	культури
174	9	„ знизу	На коні	На кону
175	12	„ „	обороняти	обороняти
	8	„ „	васеленням	населенням

УКРАЇНСЬКЕ КАТОЛИЦЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

випустило такі книжки:

1) Переслідування української і білоруської католицьких Церков російськими царями — ціна 2,— дол.
2) Греко-католицька Церква в житті укр. народу — ціна 2,— дол.
3) По святій Землі — ціна 4,— дол.
4) Відень — Царгород — Атени — ціна 5,— дол.

Замовлення слати на адресу:

Ukrainischer Katholischer Verlag
8 München 23, Postfach 1003, West Deutschland